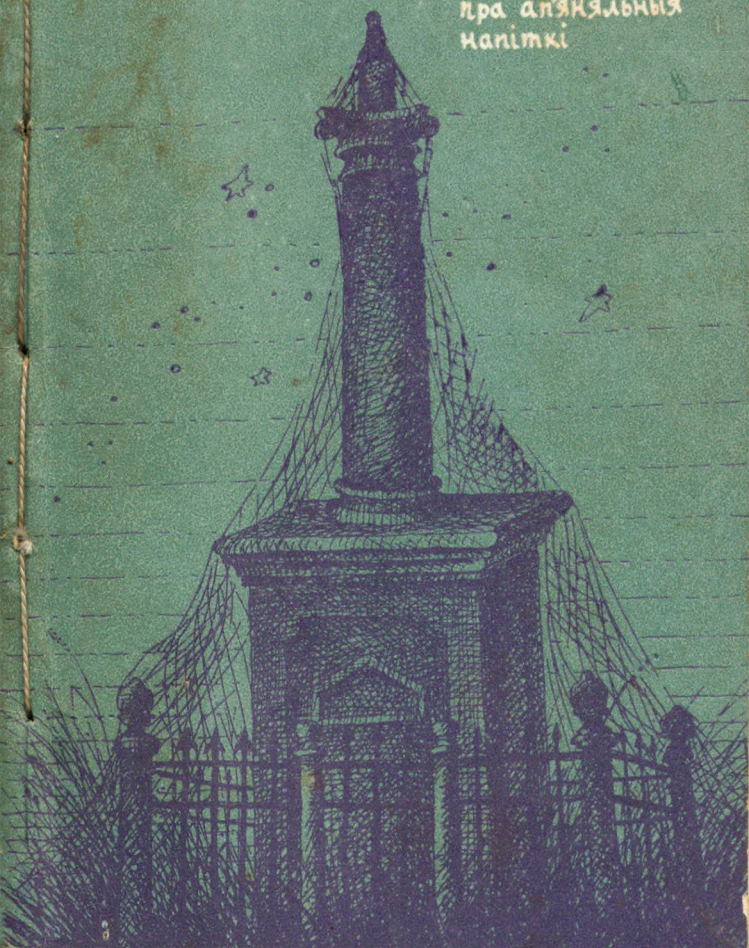

С.Ф.Цярохін У ФОКУСЕ
КАНКРЭТНАГА ФАКТА

праўда і мана
пра ап'яняльныя
напіткі

АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСКАЙ ССР

Інстытут мастацтвазнаўства,
этнаграфіі і фальклору

С.Ф.Цярохін **У ФОКУСЕ
КАНКРЭТНАГА ФАКТА**

праўда і мана
пра ап'яняльныя
напіткі

МІНСК
«НАВУКА І ТЭХНІКА»
1988

II 99

Рассчитана на широкий круг читателей.

член-корреспондент АН БССР В. К. Бандарчык.

кандыдат філалагічных навук В. Д. Ліцвінка,
кандыдаты гістарычных навук Л. М. Лыч,
С. А. Мілючэнкаў

Ц 99 У фокусе канкрэтнага факта: Праўда і мана пра ап'яняльныя напіткі.— Мн.: Навука і тэхніка, 1988.— 160 с.: іл.
ISBN 5-343-00328-1

На падставе пісьмовых помнікаў VI—XII стст., архіўных матэрыялаў XVI—XIX стст., навуковых прац дарэвалюцыйных і савецкіх гісторыкаў раскрываецца праблема ўжывання хмельных напіткаў, развенчваецца тэорыя буржуазных ідэолагаў аб быццам бы спрадвечнай схільнасці ўсходніх славян да п'янства.

Разлічана на шырокае кола чытачоў.

0302050000-022
Ц. ————— 157-88
М 316(03)-88

ББК 87.717.71

ISBN 5-343-00328-1

© Видавництва
«Наука і техніка», 1988.

Цар бічоў

Сабраліся бічы чалавецтва
(чума, халера, чахотка, вайна,
пажар, павадак, навальніца,
засуха, голад, гарэлка і інш.)

на свой чарговы шабаш
для выбараў цара.

Што там рабілася —
аднаму толькі богу вядома.

Кожны біч пахваляўся,
як многа прыносіць ён
людзям гора і слёз.

Адна гарэлка моўчкі
сядзела ў кутку і пасміхалася.

Калі заціх гармідар
і ўзвжылі ўсё гора і ліха,
дык першае месца
аднадушна прысудзілі гарэлцы.

Аказалася, што яна адна
косіць і губіць людзей
у многа разоў больш,
чым усе бічы, разам узятыя.
У заслугу ёй было пастаўлена

і тое, што ўсё гэта
яна робіць ціха,
без шуму і пахвальбы.

Так гарэлка
стала царом бічоў
чалавечага роду.

Беларуская
народная легенда

паданні
сівой даўніны

Алкаголь — вялікі забойца. Лічбы, аб'ектыўныя сведкі ісціны, паказваюць, што ад алкаголю гіне больш людзей, чым ад рукі сапраўдных забойцаў, чым ад атруты.

І. А. СІКОРСКИ

Колькі гора прынесла чалавецтву знаёмства з алкаголем, які ў народзе вобразна прызвалі «зялёным цмокам», нават цяжка ўявіць: беззваротна страчаныя надзеі, перакрэсленыя планы, няздзейсненыя мары, растаптанае каханне, загубленае здароўе, няўцешныя слёзы матак і жонак, неапраўданыя надзеі бацькоў, псіхічна пакалечаныя дзеці, раннія бездапаможная і самотная старасць, цяжкія хваробы, мільёны заўчасна адышоўшых у цемру вечнага небыцця... А колькі светлых галоў, патэнцыяльных Ньютанаў і Эдысонаў недалічылася грамадства з-за бяссэнсавай страты таленавітых людзей, што ў росквіце творчых сіл марна захлынуліся ў змрочным прадонні сівахі.

Там, дзе прапаўзе «зялёны цмок», застаюцца маральна спустошаныя і фізічна знясіленыя людзі — без волі, сумлення, без адчування прыгажосці жыцця, людзі, пазбаўленыя здольнасці кахаць, спачуваць чужому гору, без мінулага і будучага. Не людзі, а іх прывіды, што бязмэтна бадзяюцца па зямлі. Як толькі ўчэпістыя лапы згубнай звычкі аплятуць душу, чалавек знікае, замест яго з'яўляецца няшчасная істота, якая адначасова выклікае і жаль, і агіду.

Адкуль жа ўзяўся гэты спакусліва-зманлі-

вы і да жудасці ненажэрны «зьялены цмок»? З падваротні якога пекла выпаўзла гэта зваблівая пачвара на згубу легкадумных і даверлівых людзей? Дзе і калі з'явілася ўпершыню на белым свеце ап'яняльнае пітво? І навошта?

Кажуць, што «зьялены цмок» нарадзіўся ў каламутнай пене пераброджанага ягаднага соку. І адбылося гэта быццам бы тады, калі чалавек пачаў вырабляць керамічны посуд, гэта значыць у раннім неаліце, які на Беларусі працягваўся з 6-га да канца 3-га тысячагоддзя да н. э.

Магчыма, так яно і было. Але катэгарычна звязваць пачатак вырабу віна са з'яўленнем глінянага посуду, на наш погляд, не варта, бо яшчэ задоўга да гэтага людзі паспяхова захоўвалі розныя вадкасці, у тым ліку пладова-ягадныя і дрэўныя сокі, у іншых ёмістасцях, напрыклад доўбанках і бурдзюках, тым больш што тэхніка іх вырабу не вызначалася складанасцю і не патрабавала адмысловых прылад працы. Бурдзюкі выраблялі не толькі з авечых, але і з казіных, буйвалавых, конскіх, валовых і іншых скур. І працэс браджэння адбываўся ў іх ніколькі не горш, чым у керамічным посудзе.

Зулусы яшчэ ў XIX ст. карысталіся ў сваім штодзённым побыце бурдзюкамі з каровіных скур. Пашыты бурдзюк яны размочвалі ў вадзе, старанна разміналі і праз невялікую адтуліну, прыкладна такую, як гарлавіна аўтамабільнай каністры, набівалі яго сумессю з зямлі і гною свойскай жывёлы, затым сушылі. Бурдзюк — універсальная ёмістасць, партатыўная, зручная пры перавозцы і пераносцы. Праслужыўшы чалавеку некалькі тысячагод-

дзяў, ён і цяпер бытуе ў краінах Усходу. У ім, між іншым, вырабляюць кумыс, хоць і спажывуны, але ўсё ж хмельны напітак.

І яшчэ адна дэталі. Агульнавядома, што без агню выраб трывалага керамічнага посуду немагчымы. А вось папуасы Новай Гвінеі, па аўтарытэтнаму сведчанню М. М. Міклухі-Маклая, дасканалы валодаючы тэхналогіяй прыгатавання спіртнога, здабываць агонь самі не маглі. Дарэчы, агонь для вырабу шмат якіх ап'яняльных напіткаў наогул не патрэбны. Несумненна толькі адно: з працэсам браджэння, у выніку якога атрымоўваецца віно, чалавек пазнаёміўся даўно і хутчэй за ўсё выпадкова.

А як жа ўсё-такі?

Адсутнасць дакладных звестак не дазваляе пакуль што адказаць на гэта пытанне адназначна і канкрэтна. Таму давайце крыху фантазіруем і паспрабуем уявіць, як і пры якіх акалічнасцях магло адбыцца гэта незайздроснае і трагічнае па сваіх будучых выніках знаёмства.

Невялікае селішча першабытнага чалавека на стромкім беразе перасохлай ад спёкі ракі. Усё жывое пахавалася ад нясцерпна пачухага сонца. Нават ад ракі патыхала не прахаладай, як звычайна, а нейкім задушлівым непрыемным пахам перапрэлых водарасцей і твані.

З крайняга ад схілу будана, адхіліўшы трысняговую заслону, што прыкрывала ўваход, вылез стары, але яшчэ, калі меркаваць па мышцах, што пругкімі жаўлакамі перакатваліся пад скурай, дужа моцны мужчына з трывала вяпырымі ікламі на шырокіх грудзях. Абапіраючыся на кап'ё і прыкульгваючы на

левую нагу з вузлаватым шрамам на сухой лытцы, ён нетаропка і, па ўсяму відаць, без асаблівай ахвоты падаўся да таўшчэзнага дуба, магутная крона якога самотна ўзвышалася над пляскатай вяршыняй пагорка.

Стары прыхіліў кап'ё да парэпанага ствала і млява пацягнуўся, соладка пазяхнуў і прылёг у цяньку каля гліняных карчаг з чарнічным сокам, нарыхтаваным жанчынамі некалькі дзён назад. Кожная была накрыта падобнай на патэльную керамічнай накрыўкай і па краі старанна абмазана глінай. Зверху карчагі былі накрыж абвязаны скручанымі з размочанай лазовай кары шнурамі.

Стары з асалодай заплюшчыў вочы, але не паспеў задрамаць: нейкі перарывісты гук, ледзь чутны і падобны на мышынае скрабанне, прыцягнуў яго ўвагу. Вартаўнік насцярожана азірнуўся і акінуў вачыма наваколле. «Мояшчарка прабегла», — падумаў ён, павярнуўся на другі бок, падклаў пад шчаку вялікую, бы добры праснак, далонь і прыціх у чуйнай дрымоце.

Але тут нешта заскраблосся зноў, пачулася нейкае глухаватае бульканне. Стары прыслухаўся, і яму здалося, што загадкавы гук ідзе з сярэдзіны крайняй карчагі. Прыклаўшы вуха да шурпатага і крышачку халаднаватага боку пукатай пасудзіны, ён ад здзіўлення вытрашчыў вочы — там, у сярэдзіне, нешта варочалася і, быццам захлынаючыся, цяжка сапло. Стары жвава падхапіўся і, раз-пораз азіраючыся, пашыбаваў у селішча. Але праз некалькі крокаў спыніўся, збянтэжана пачухаў патыліцу. Ці то цікаўнасць пераадолела страх, ці то пабаяўся, каб яго, вопытнага і смелага

паляўнічага, супляменнікі не ўзнялі на смех. Напалохаўся, скажучь, невядома чаго і людзей турбуе дарэмна...

Шэпчучы на ўсякі выпадак замову ад нячысцікаў, стары вярнуўся назад. Доўга ўглядаўся ў карчагу, прыслухоўваўся, разважаў. Затым крамянёвым нажом рашуча перарэзаў лыкавы шнур і толькі наважыўся падкалупнуць кончыкам ляза накрыўку, як яна сама, быццам кімсьці падштурхнутая, падскочыла ўгору, дзінькнула аб закруглены венчык горла і з рыпучым шоргатам спаўзла пальцы на тры ўбок.

Старога ад нечаканасці аж скаланула. Паміж лапатак выступіў халодны пот і казытлівым струменьчыкам пабег па спіне. Патыхнула нейкім раней ніколі не чутым і дужа непрыемным пахам, затым з карчагі шуганула падобная на ржавую балотную твань пена. Перад вачыма паплылі каляровыя кругі. Стары як праз туман убачыў сярод бурбалак шумавіння нешта доўгае і звлістае з рудавата-іржавымі плямамі на зеленкаватай скуры вадзяністага тулава. Пачвара варухнулася і ўзняла пляскатую галаву. З шырока разяўленай пашчы паміж жаўтлявымі ікламі звісаў чырвоны язык. Сталёвы бляск пранізлівых вачэй наскрозь працяў старога. Ён з усяе моцы шыбануў кап'ё ў ашчэраную пашчу страшылішча і з дзікім лямантам: «Цмок! Зялёны цмок!» — кінуўся ў селішча.

Неўзабаве вакол таямнічай карчагі сабралася ўсё племя. Ніякага цмока, зразумела, ніхто не убачыў. Толькі пасярод вільготнай плямы, што засталася ад вылітай пены, тарчала ўвагнанае ў зямлю кап'ё. Але ў пасудзі-

не замест чарнічнага соку нейкім незразумелым чынам апынулася нікому не вядомая вадкасць. Таму ніхто не сумняваўся, што тут не абышлося без духаў. Але якіх? Добрых ці злых? Вырашэннем гэтага важнага пытання і заняліся паважаныя людзі племені — старцы і правадыр.

Старцы па чарзе, старанна і шырока раздзімаючы ноздры, абнюхалі карчагу, затым адзін з іх, з сіваю да пояса барадой, аберуч абхапіў карчагу і асцярожна зрабіў першы глыток таямнічай вадкасці.

Навісла трывожная цішыня. Было чуваць, як сярод галля марна б'ецца ў павуцінні рыжы авадзень. Некалькі дзесяткаў насцярожаных вачэй утаропіліся ў адважнага дзядка. Мінула пяць, дзесяць, а мо цэлых дваццаць хвілін, а з ім нічога дрэннага не рабілася. Наадварот, на запалых і пажоўклых шчоках выступіла лёгка чырвань, а даўно пабляклыя і выцвілыя вочы засвяціліся маладым зухаватым агенчыкам. Звычайна стрыманы ў рухах і маўклівы, старац раптам зарагатаў і пачаў ляпаць далонямі па жываце, затым нешта сказаў правадыру і саступіў яму месца каля карчагі.

Хутка карчага пайшла па кругу. Пілі ўсе — і малыя, і старыя. І чым больш пілі, тым больш хацелася. Неўзабаве прыкончылі апошняю карчагу. А крыху пазней пачалося нешта неверагоднае. Сціплыя пачалі пахваляцца палляўнічымі і амурнымі прыгодамі, спакойныя — сварыцца, шчырыя сябры — спрацацца і нават біцца. Аднаму кап'ём праткнулі бок, другому пераламалі рабро і выбілі зуб, а трэцяму наогул адкусілі вуха.

І толькі далёка за поўнач п'янае племя нарэшце ўтаймавалася. Пагорак і селішча нагадвалі поле зацятай бітвы. Аглушаныя алкаголем людзі валяліся ў самых разнастайных позах там, дзе іх зваліў цяжкі бяспамятны сон.

Назаўтра старцы зразумелі, што страшнае пітво паслалі ім не добрыя, а злыя духі. Яны доўга раіліся і толькі апоўдні правадыр аб'явіў супляменнікам рашэнне рады старцаў. Вялікі дух зямлі, вады і неба за штосьці разгневаўся на іх і наслаў крывадушнага і зманлівага цмока, які адбірае ў людзей разважлівасць і розум, ператварае іх у дурных кацянят, якія прымаюць заячы хвост на матузку за мыш і як угарэлыя носяцца за ім. Каб пазбегнуць бяды, трэба прынесці ўсёмагутнаму Вялікаму гаспадару ўсяго існага патройную ахвяру — тура, зубра і вепра, змяшаць іх кроў разам, апырскаць на ўсходзе сонца апаганенае месца і назаўжды пакінуць яго.

Але, на вялікі жаль, гэтага не здарылася. Паспытаўшы ўпершыню чортава зелле, чалавек не пракляў, а, наадварот, упадабаў і спажываў яго час ад часу.

Неалітычныя людзі жылі, па сутнасці, сённяшнім днём і не маглі прадбачыць усяго таго, чым можа абярнуцца захапленне алкаголем у будучым. Неабходна было назапасіць і абагуліць горкі вопыт некалькіх пакаленняў роду чалавечага. Патрэбны быў час, і не малы. А напачатку новы напітак прыйшоўся даспадобы і ўспрымаўся як дзівосны сродак добрага настрою і бадзёрасці, як шчодры дарунак таямнічых нябёс.

Паступова вырабам ап'яняльных напіткаў авалодалі на ўсіх кантынентах свету. У знач-

най ступені гэтаму спрыяла надзвычай простая яго тэхналогія. Дастаткова было напоўніць якую-небудзь ёмістасць ягадным, плодовым ці дрэўным сокам, каб пад уздзеяннем дражджавых грыбкоў пачалося брадженне, у выніку якога цукар расщчапляўся на спірт і вуглякіслы газ. Некалькі дзён — і віно набывала здольнасць ап'яняць чалавека.

Пры пэўных тэмпературных умовах працэс брадження адбываўся надзвычай хутка. Жаўтаватае віно «пангве», якое яшчэ і цяпер вырабляюць некаторыя афрыканскія плямёны, утваралася літаральна за адну трапічную ноч. Зліты ў калібасы нарыхтаваны надвячоркам пальмавы сок да раніцы наступнага дня ператвараўся ў віно.

Не было недахопу і ў сыравіне. Індзейцы рабілі віно нават з кактусаў, а старажытнае віно «пульке», якое пад назвай «октлі» ведалі яшчэ ацтэкі, атрымоўвалі з агавы, бушмены і нгуні коса — з мёду дзікіх пчол. Багаты і разнастайны раслінны свет дазваляў вырабляць віно амаль ва ўсіх месцах рассялення чалавека, і пры гэтым практычна ў неабмежаванай колькасці. Так, кхонды, што жывуць у Індыі, з адной толькі пальмы Салёпагакса (Salorogaхо) штодзень нарыхтоўвалі ў час цвіцення да 25 літраў дрэўнага соку.

Паступова ў справу пайшлі салодкая бульба, мандзіба, цукровы трыснёг, а з пераходам да земляробства — маіс, жыта, пшаніца, ячмень, авёс, проса і г. д. Жывёлагадоўчыя плямёны, якім даводзілася ў пошуках пашы качаваць з месца на месца, авалодалі сакрэтам прыгатавання ап'яняльных напіткаў з аслінага, вярблюджага і кабылінага малака. Каш-

тоўныя харчы марна зводзіліся на тое, што шкодзіла здароўю.

Калі меркаваць па віне зулусаў, якое яны яшчэ ў XIX ст. рабілі з соку пладоў дрэва Скле-ракакарыя кафра і пальмавага соку, дык ап'яняльныя напіткі гэтага тыпу былі слабымі. Па сведчанню еўрапейцаў, зулускае віно нагадвала сідр і было менш моцным, чым нават кукурузнае піва, а па смаку мала чым адрознівалася ад імбірнага ліманаду.

Далейшым крокам у развіцці вытворчасці ап'яняльных напіткаў расліннага паходжання стала вінаграднае віно. Яму прысвечана незлічоная колькасць вершаў, пра яго існуе шмат паданняў, многія народы прыпісвалі яму нават «боскае» паходжанне. Вядомы біблейскі міф пра патоп і праведніка Ноя аддае лаўры першаадкрывальніка вырабу вінаграднага віна менавіта яму: «Бавячыся працай на раллі, Ной знайшоў вінныя ягады... выціснуўшы віно; каштаваў напітак гэты». Ён не ўстаяў супраць «зялёнага цмока» і так прыахвоціўся да віна, што заняўся працу і, страціўшы сорам, напіваўся да бяспамяцтва і «валяўся голым у шатры сваім». Як бачым, нават такі «бездакорны» чалавек, як Ной, не пазбег спакусы.

Дзе і калі ўпершыню пачалі вырабляць з вінаграду віно, дакладна невядома. Найбольш распаўсюджана думка, што вінаробства ўзнікла ў адной з семітычных краін на поўдні ад Каспійскага мора. Адтуль яно быццам бы распаўсюдзілася па ўсяму Ніжняму Еўфрату і іншых усходніх краінах. З Сірыі вінаград трапіў у Малую Азію, а затым — на Балканскі паўвостраў. Згодна іншай версіі, вінаград

завезлі ў Грэцыю дзесьці каля X ст. да н. э. фінікійскія купцы.

У часы Гамера і Гесіёда вінаградная лаза ўжо лічылася натуральным дарункам зямлі, які Зеўс перадаў людзям праз свайго віначэрапа Ганімеда ці то Дыяніса (Бахус, Вакх, у містэрыях Іякх) — бога вінаградарства і вінаробства. Міфалагічная радзіма вінаграду знаходзілася, па ўяўленню элінаў, на гары Ніса (Ніза) у Індыі, па іншых крыніцах — у Грэцыі. Існуе неверагодная колькасць міфаў і іх варыянтаў пра вандроўніцтва Дыяніса са сваімі спадарожнікамі, і вось менавіта тут заўважана адна цікавая дэталі: ва ўсіх іх шляхі з Індыі амаль дакладна супадаюць з сучаснай канцэпцыяй распаўсюджвання вінаграднай лазы з яе радзімы на Балканскі паўвостраў.

У Старажытным Егіпце вінаград разводзілі ўжо ў часы пірамід (3—2-е тысячагоддзі да н. э.). З Грэцыі вінаробства перакінулася ў Рым і падуладную яму Галію, а ў XV—XVIII стст. шырока распаўсюдзілася ў такіх еўрапейскіх краінах, як Іспанія, Францыя, Партугалія, Венгрыя. На Каўказ і ў Крым вінаградная гронка хутчэй за ўсё завезена грэчаскімі каланістамі, якія яшчэ напачатку элінскай гісторыі заснавалі на Паўночным і Заходнім Прычарнамор'і свае калоніі, такія, напрыклад, як Херсон, Ольвія, Баспор.

На тэрыторыі рассялення ўсходніх славян першымі пачалі займацца вінаробствам, відаць, украінцы Закарпацця. У Кіеўскай дзяржаве вінаграднае віно не мела шырокага распаўсюджвання. Прывозілася яно з Візантыі, трывалыя дыпламатычныя і гандлёвыя зносі-

ны з якої, згодна «Аповесці мінулых часоў», завязаны ў 907 г. кіеўскім князем Алегам і паглыблены неўзабаве Ігарам і Вольгай.

Узамен на рабоў, футравіну, скуру, мёд і воск на ўнутраны рынак Кіеўскай дзяржавы, галоўным чынам у гарады Кіеў, Ноўгарад, Полацк, Смаленск, Тураў, свае і іншаземныя гандляры прывозілі разам з іншымі таварамі і віно. Але імпартавалася яно ў невялікай колькасці для княжацкіх двароў, «баляраў», старэйшай дружыны.

З прыняццем хрысціянства ў 988 г. буйным спажывцом віна на землях усходніх славян, у тым ліку і на тэрыторыі сучаснай Беларусі, стала праваслаўная царква. Віно як сімвалічная кроў Ісуса Хрыста ўжывалася ў абрадавых мэтах падчас прычащэння. Багасловы сцвярджаюць, што таінства прычащэння мае «боскае» паходжанне. Сапраўды, віно ў абодвух заветах Бібліі згадваецца даволі часта, у адной толькі «Песні песняў» ажно дваццаць разоў: «Вусны твае, як цудоўнае віно», «Мы ўслаўляем ласкі твае, яны лепшыя за віно» і г. д.

У адным з евангельскіх міфаў расказваецца пра тое, як Хрыстос паказаў свой першы чуд — ператварыў на вяселлі ў Кане Галілейскай звычайную пітную ваду ў віно. Аднак абрад прычащэння віном быў вядомы задоўга да Хрыста і запазычаны хрысціянскай царквой у прыхільнікаў культу Дыяніса. Уяўленне старажытных грэкаў аб ператварэнні віна ў плоць і кроў боства зафіксавана ў адным з даўніх папірусаў: «Ты ёсць віно і не віно, а галава Афіны. Ты ёсць віно і не віно, а вантробы Асірыса».

Адно з ранніх упамінанняў пра віно на тэрыторыі Беларусі мы знаходзім у актавых матэрыялах XV ст.: «Могуць быць чатыры яткі суконныя, а іншыя чатыры каля сябе пастаўлены для продажу і захавання віна, мёду і піва». У гэты час віно як прадукт гандлю завозілася на Беларусь з Заходняй Еўропы і называлася па імпартуючых краінах і мясцовасцях: малмазыя, лакгонскае, венгерскае і г. д. Пілі яго выключна феодалы і зрэдку, толькі «ў дні ўрачыстыя», заможная шляхта. Пераважная большасць «рыцарскага» саслоўя, якім лічыла сябе ўся шляхта, перабівалася «півам і хатнім мёдам». Сяляне і рамеснікі пра заморскае віно не маглі нават марыць. Яно каштавала надзвычай дорага. Найбольш распаўсюджаная і самая танная малмазыя прадавалася па 50 талераў за бочку. За гэтыя грошы ў 1507 г. на мінскім рынку можна было купіць 50 добра адкормленых валоў, а ў 1592 г. — 44 т жыта першага гатунку.

Просты люд мог паспрабаваць вінаграднае віно пры прычасці ў касцёле ці царкве — па чайнай лыжачцы некалькі разоў у год. Затое магнаты літаральна купаліся ў ім. Толькі за напіткі з іхніх паграбоў можна было купіць некалькі вёсак разам з сялянамі. На балях-маскарадах і званых абёдах віно лілося ракою: «Самае сціплае свята... абыходзілася не менш трох тысяч чырвонцаў».

Распаўсюджанне заморскага віна як адно з праяўленняў засілля краю чужынцамі, інша-земнай модай і звычаямі выклікала ў пэўнай часткі шляхты, асабліва службовай, незадавальненне і нараканні. Мясцовы патрыятызм, выказаны ў форме прыхільнасці да старыны,

знайшоў сваё адлюстраванне ў тагачаснай літаратуры. У вядомым беларускім творы палітычнай сатыры 1-й палавіны XVII ст. «Прамова Мялешкі» аўтар зласліва пацяшаецца над бяздумным перайманнем усяго чужога, у тым ліку і прывазных з Заходняй Еўропы ап'яняльных напіткаў.

Адна з першых спроб развядзення вінаграду ў Беларусі была зроблена ў XVII ст. У інвентары Берастовіцкага ўладання ад 23 студзеня 1604 г. упамінаецца вінаграднік каля шпіталя на рыначным пляцы. Але як ні біўся прывезены майстра-вінароб, атрымаць віно, якое хоць у нейкай меры магло б параўнацца з імпортным, не ўдалося. Не прыстасаваныя да мясцовых кліматычных умоў гатункі вінаграду з-за недахопу сонца на Беларусі не даспявалі да неабходнай кандыцыі.

Па звестках нямецкага вучонага-энцыклапедыста, аўтара шырокавядомай кніжкі «Апісанне падарожжа ў Масковію і праз Масковію ў Персію і назад» Адама Алеарыя, першы вінаграднік у Расійскай дзяржаве закладзены ў 1613 г. у Астрахані. Прывезеная персідскімі купцамі лаза добра прыжылася, і неўзабаве многія гараджане пачалі вырошчваць вінаград каля сваіх дамоў. Вінаградныя гронкі і 50—60 вялікіх бочак віна штогод «пасылаюцца вялікаму князю ў Маскву, а часткова прадаюцца ў краіне ваяводам і баярам».

На Беларусі здаўна варылі медавуху і піва. Слова «медавуха» ўвайшло ў моўны ўжытак адносна позна, хмельны напітак з мёду, як і сам прадукт, з якога яго гатавалі, зваўся «мёд», «мядок». Як сведчаць этнаграфічныя матэрыялы, чалавек навучыўся рабіць меда-

вуху яшчэ задоўга да таго, як пачаў займацца культурным пчалярствам. У лясках было многа баровак, дзікіх пчол, і старажытныя людзі задавальняліся іх мёдам. Бушмены, нгуні ко-са, усходнебалівійскае племя неазе, якія яшчэ ў пачатку XX ст. захоўвалі ў асноўным першабытны ўклад жыцця, добра валодалі тэхналогіяй прыгатавання медавухі.

Бясспрэчных звестак аб спажыванні мёду плямёнамі, што жылі на тэрыторыі сучаснай Беларусі ў даславянскі перыяд, пакуль што не знойдзена. Але хутчэй за ўсё мёд як прадукт харчавання быў ім знаёмы, бо на тэрыторыі рассялення дрыгавічоў, крывічоў і радзімічаў вадзілася многа лясных пчол. Шмат у якіх плямён існаваў звычай ставіць мёд у курганах. У час раскопак у Мінскай губерні археолаг У. З. Завітневіч знайшоў рэшткі вядра, аздобленага па краі пазалочанымі сярэбранымі бляхамі. Такія невялічкія рытуальныя вядзерцы для мёду часцей за ўсё знаходзілі ў пахавальных курганах дрыгавічоў і радзімічаў.

Мяркуецца, што ўсходнія славяне займаліся пчалярствам ужо ў V—VI стст. Яшчэ бацька гісторыі Герадот, спасылаючыся на паведамленні фракійцаў, пісаў пра мноства пчол на іх тэрыторыі. Нельга абыходзіць і матэрыялы лінгвістыкі. Параўнаўчы аналіз паказвае, што асноўны пласт пчалярскай тэрміналогіі сваімі этымалагічнымі карэннямі ўзыходзіць да праславянскіх часоў. Сапраўды, у заходніх, усходніх і паўднёвых славян старажытнае ядро пчалярскай лексікі (пчала, мёд, матка, труцень, воск і г. д.) аднолькавае.

Возьмем, напрыклад, слова «воск»: бела-

рускае і рускае — *vosk*, украінскае — *visk*, польскае — *wósk*, чэшскае і славацкае — *vosk*, верхне- і ніжнелужыцкае — *wosk*, кашубскае — *woesk*, палабскае — *wask*, балгарскае — *vóscъk*, македонскае — *восок*, сербахарвацкае — *vósak*, славенскае — *vosek* і г. д. Адсюль вынікае бяспрэчная выснова: пчалярства ў славян узнікла ў далёкай старажытнасці, ва ўсякім разе не пазней VI ст. Зразумела, што ўжо тады славяне не маглі не ведаць якоганабудзь спосабу прыгатавання з мёду хмельных напіткаў, бо пры захаванні яго нельга было пазбегнуць браджэння.

Першыя пісьмовыя звесткі аб наяўнасці мёду ва ўсходніх славян знаходзяцца ў Лаўрэнцьеўскім летапісе, у якім змешчаны тэксты дагавораў паміж Кіевам і Канстанцінопалям і выкладзены падзеі, якія папярэднічалі іх заключэнню. Летам 945 г. у Кіеў прыбыла візантыйская дыпламатычная місія для ўзнаўлення дагавораў, заключаных у 907 і 912 гг. Алегам. Перад ад'ездам паслоў шчодра адарылі «футрамі і чэляддзю, і воскам».

Першы ўспамін пра мёд, але ўжо як пра хмельны напітак, датуецца 946 г. Рыхтуючы трызну па забітаму Ігару, княгіня Вольга загадала драўлянам прыгатаваць мёд, «яны, пачуўшы гэта, прывезлі і наварылі вельмі многа мёду».

Мёд быў першым і на працягу некалькіх стагоддзяў адзіным хмельным напіткам ва ўсходніх славян. Для сваіх патрэб яго варылі хатнім спосабам у гліняным посудзе, на продаж — у броварах, якія радзей называлі проварамі. Сярод 200 рамесніцкіх прафесій, якія былі распаўсюджаны ў гарадах Беларусі ў

XVI—XVII стст., даволі значную праслойку складалі мёдавары, яны выраблялі некалькі гатункаў мёду пітнага: старасвецкі, сыры, шыпучы, вішняк, мядовае піва і г. д. Для надання медавусе пэўнага паху і смаку ў яе клалі розныя карэнні, кветкі і зёлкі. Па мацунку, які залежаў ад прапорцыі мёду і вады, адрознівалі паўтарак, двайняк і трайняк і вызначалі цану напітку. З пуда мёду выходзіла 7 вёдзер медавухі. У параўнанні з гарэлкай мёд быў слабым напіткам, яго моц вар'іравалася ад 5 да 10°.

У XIX ст. мёд у хатніх умовах ужо не варылі. Па звестках Е. Раманава, медавуху гатавалі толькі некаторыя пчаляры, ды і то надзвычай рэдка. Але вытворчасць пітнага мёду канчаткова не спынілася. У пачатку XX ст. яго выпускалі каля дзесяці мёдаварных заводаў, найбольш буйныя з іх былі ў Мінску, Пінску і Слуцку.

Да даўніх хмельных напіткаў належыць і піва. Вывучаючы матэрыяльную культуру народаў свету, нямецкі этнограф Ю. Ліпс прыйшоў да высновы, што піву як найменш моцнаму пітву амаль усюды аддаецца перавага і яго ўжываюць у некалькі разоў больш, чым віна. Неабходна заўважыць, што гэта цалкам стасуецца і да ўсходніх славян.

Варылі піва з самых разнастайных раслін і іх частак. Апачы гатавалі яго з клубняў мескаля і сэрцападобных лісцяў агавы, балівійскае племя неазе і славяне — з мёду, гімалайскія плямёны рабілі «марува» з проса, зулусы — з проса і сорга. Добрай сыравінай лічыліся маіс і пальмавыя ліліі.

У Старажытным Егіпце піва ўпамінаецца

ў пісьмовых помніках 4-га тысячагоддзя да н. э. Вынаходцам яго егіпцяне лічылі бога Асірыса, уладара падземнага свету і душ памёршых. Сувязь піва «з тым светам» і наогул з куль-там продкаў прасочваецца ў той ці іншай сту-пені ў многіх народаў. Літоўцы, напрыклад, адчуўшы надыход смерці, яшчэ пры жыцці нарыхтоўвалі бочку піва і загадзя запрашалі на свае будучыя памінкі сваякоў і знаёмых. Егіпцяне называлі сваё піва «цітас» і ўжо ў 2500 г. да н. э. варылі чатыры гатункі гэтага пітва, клалі ў яго шафран і іншыя прысмакі.

Былі аматары піва і ў Грэцыі, але яго там ужывалі значна менш, бо аддавалі перавагу разведзенаму вадой віну. У Старажытным Рыме піва па імені багіні ўрадлівасці і падземнага свету Царэры называлі «царэвісія». Рымскі гісторык і палітычны дзеяч Публій Карнелій Тацыт (каля 58—117 гг.) неаднара-зова згадваў у сваіх працах піва. А ў вядомым этнаграфічна-геаграфічным нарысе «Герма-нія», асноўнай старажытнай крыніцы вывучэн-ня быту і матэрыяльнай культуры германцаў, адзначаецца, што яны рабілі піва з яч-меню.

У далёкай старажытнасці прастора паміж Эльбай і Одэрам, па-славянску Лабай і Одрай, была заселена славянскімі плямёнамі. Адно з іх, лужычане, захавала свае звычаі і мову і цяпер жыве на тэрыторыі ГДР. Сутыкненне дзвюх культур, у якой бы форме яно ні адбы-валася, заўсёды суправаджаецца пэўным уза-емаўзбагачэннем. У гэтым кантэксце набывае цікавасць сцвярджэнне польскага лінгвіста А. Брукнера аб запазычанні германцамі піва-варэння ў славян. На падставе этымалагічнага

аналізу ён прыйшоў да высновы, што нават нямецкае слова «бір» (*bier*) паходзіць ад агульнаславянскай лексемы «піва».

З даўніх часоў, прынамсі з пачаткам земляробства, тэхналогія прыгатавання піва была вядома многім еўрапейскім народам: Напачатку піва моцна адрознівалася ад сучаснага, бо яго варылі без хмелю, які адносна позна атрымаў правы грамадзянства ў піварэнні. Выкарыстанне гэтага неабходнага рэцэптурнага кампанента, калі меркаваць па ўпамінанні яго ў 1079 г. абатысай Рупэртсбергскага кляштара Гільдэгардай, пачалося недзе ў сярэдзіне XI ст. Ва ўсходніх славян хмель, гэта апаэтызаваная ў фальклоры павойная расліна, упамінаецца ўпершыню пад 985 г. у Лаўрэнцьеўскім летапісе. У XVI ст. ён ужо даволі шырока вывозіцца ў Заходнюю Еўропу і разам з такімі традыцыйнымі таварамі, як мёд, воск, футры і дрэваматэрыялы, складае даволі важкую долю экспартнага гандлю. У 1605 г., як сведчаць дакументы, толькі праз мытную камору (таможню) ў Гродна «вывезена 343 камені, 35 вантухоў, 61,5 воза хмелю». У XVII ст. хмель экспартаваўся праз Пскоў у Маскву і іншыя рускія гарады. Аднак гандаль ім хутка спыніўся. Цар Міхаіл, родапачынальнік дынастыі Раманавых, паслаў у Пскоў грамату з забаронай купляць хмель. Лазутчыкі данеслі яму, што ў Вялікім княстве Літоўскім ёсць вядзьмарка, якая, каб наслаць на Русь паморак, загаворвае хмель.

Развядзенне хмелю прыносіла адчувальны прыбытак. Таму не дзіўна, што рэдактарская камісія Статута Вялікага княства Літоўскага

прадугледзела асобны артыкул аб ахове хмельнікаў і вызначыла даволі суровую кару за іх пашкоджанне. На Беларусі хмель рос уздоўж рэчак, на берагах азёр, на схілах лагчын і яроў, на агародах, часцей на межах. У некаторых мясцовасцях хмель уваходзіў у лік дзякла — натуральнага падатку жывёлай, хатняй птушкai, рыбай, крупамі і іншымі прадуктамі. Сяляне Лунінца, што на Палессі, у XVI ст. штогод давалі пану з кожнага двара даволі значнае дзякла, у тым ліку «хмелю па рэшату аднаму».

Аднак хмеляводства на Беларусі не стала вядучай галіной гаспадаркі. Хмель — культура працаёмкая і патрабавальная. Ён добра рос толькі на паўднёвых схілах пагоркаў і агароджаных высокім плотам дзялянках. Найбольш яго разводзілі ў Віленскай, Гродзенскай і Мінскай губернях. Хмеляводства канцэнтравалася ў асноўным вакол півавараўных заводаў. Вялікія хмельнікі былі на Навагрудчыне ў Шчорсах. Піваварны завод у Жалудку набываў хмель у сялян навакольных вёсак, дзе амаль ля кожнай хаты быў хмельнік.

Паступова культурнае хмеляводства занепадае. У пачатку XX ст. на Беларусі засталася ўсяго некалькі хмельнікаў. Найбольш буйныя былі ў Слуцку, Горках і пры школе садоўніцтва і хмеляводства ў Бабруйску. Дарэчы, у Англіі піва з хмелем забаранялася варыць ажно да XV ст., таму такія гатункі, як портэр і эль, з'яўляюцца адносна познімі відамі піва гэтага тыпу.

Лінгвістычныя матэрыялы дазваляюць сцвярджаць, што ўсходнія славяне знаёмы з тэхналогіяй прыгатавання піва задоўга да па-

чатку летапісання. Ва ўсіх славянскіх мовах піва мае агульную назву, а гэта значыць, што яно было вядома яшчэ ў праславянскі час. Многія даследчыкі лічаць, што лексема «піва» паходзіць ад дзеяслова «піць» або «пітво».

Польскі храніст Гал Ананім (памёр у 1117 г.) пісаў, што кароль Баляслаў Храбры, якога немцы празвалі півахлёбам, на пастрыжыны свайго адзінага сына загадзя нарыхтаваў вялізную бочку піва. А ў 1000 г. на з'ездзе ў Гнезне ён частаваў півам германскага імператара Атона III і яго світу.

У Кіеўскай Русі піва іншы раз называлі па буйна змолатаму праросламу ячменю, з якога яго рабілі, соладам. Дык вось гэты солад у X—XI стст. уваходзіў у лік натуральнага падатку: «Вірніку ўзяць 7 вёдзер соладу на тыдзень», а будаўніку гарадскіх сцен на ўвесь час работы выдавалі 10 чацверыкоў соладу, як сведчаць дакументы тых часоў.

Піваварэнне першапачаткова мела ў асноўным хатні характар. Прыгатаванне яго не патрабавала складанага абсталявання: трынога, карчага з вузкім горлам і дугападобнымі ручкамі, дзяжа — вось і ўсё начинне. Яно было знаёма шмат якім народам. У аналагічных карчагах з шурпатымі сценкамі — імбізах — варылі піва зулусы. Карчажнае піва сяляне выраблялі для сваіх асабістых патрэб і спажывалі пераважна па вялікіх святах; заможная шляхта мела бровары, большая частка прадукцыі якіх ішла на продаж.

Піва ў той час было мутным, і шляхта піла яго праз доўгія руркі, адхіляючыся ад стала. Такім жа было яно і ў Арменіі, дзе яго смакталі праз саломінкі. Гімалайцы, у піве якіх

таксама заставаўся асадак ад соладу і сусла, выкарыстоўвалі для піцця пустацелья сцяб-ліны раслін. У «коміле» туземцаў Борну і чырванаватым піве зулусаў, падобным на моцна разбаўлены вадою эль, траплялася мука і мякіна. Відаць, не ўсе зыходныя інгрэдыенты сусла затрымліваліся плеценымі «ў ялінку» валасянымі сітамі. Этнографы звярнулі ўвагу на здзіўляючае падабенства сітаў зулусаў на сіты старажытных егіпцянаў, адно з якіх захоўваецца ў Брытанскім музеі, і на гэтай падставе выказалі меркаванне аб запазычанні неграмі тэхналогіі вытворчасці піва ў жыхароў Нільскай даліны.

У XVI—XVII стст. на Беларусі найбольшым попытам карысталіся такія гатункі піва, як шляхецкае, кляштарнае, марцыпанавае і аўсянае, а ў сярэдзіне XIX ст.— гродзенскае, койданаўскае, нясвіжскае і аршанскае. У кожнага півавара былі свае сакрэты, прафесійныя тонкасці, прымяненне якіх надавала пітву свой колер і адметны смак. У хуткім часе пачалі выпускаць дапаможнікі па вырабу піва розных гатункаў. Першая кніга па піваварэнню на землях усходніх славян «Землянін, або гаспадар інфлянцкі» надрукавана ў 1673 г. у Слуцку.

Да групы слабых напіткаў належыць і кумыс, традыцыйны напітак качавых плямён, напрыклад скіфаў і полаўцаў. Марка Пола падчас свайго падарожжа ў XIII ст. наведаў Памір і Цэнтральную Азію і высока ацаніў смакавыя, спажывныя, асвятляльныя і лекавыя ўласцівасці напітку стэпнякоў. Атрымлівалі кумыс спосабам мяшанага (малочнакіслага і спіртавога) інтэнсіўнага броджэння

аслінага, вярблюджага і кабылінага малака. Нягледзячы на тое што кумыс утрымлівае да 2% спірту, ён справядліва аднесены да групы малочных прадуктаў.

Гільём Рубрук, шырокаадукаваны манах-мінарыт з Фландрыі, быў пасланы ў 1253 г. Людовікам IX на чале французскай дыпламатычнай місіі да манголаў, каб схіліць іх на барацьбу з «нявернымі сарацынамі». У сваёй кнізе «Падарожжа ва ўсходнія краіны» ён апісаў штодзённы побыт качэўнікаў і змясціў асобны раздзел «Як яны робяць кумыс». Тэхналогія надзвычай простая і нагадвае збіванне масла ў звычайнай сялянскай бойцы. Надоенае апоўдні малако злівалі ў вялізны бурдзюк, затым, узяўшы абаруч важкую даўбешку з пустацелай булавешкай велічынёю з галаву, білі па ім штосілы, як па барабану. Калі з'яўляліся невялічкія камячкі масла, кумыс лічыўся гатовым. Да канчатковай кандыцыі напітак даводзілі па смаку.

На Беларусі адна з першых спроб вырабляць кумыс зроблена ў XVI ст. у г. Нясвіжы па асабістай ініцыятыве аўтара першай карты Вялікага княства Літоўскага і цудоўных ілюстрацый да кнігі «Гіпіка» мастака-гравёра Тамаша Макоўскага. Але ці то з-за адсутнасці попыту на незвычайнае пітво і традыцый, ці то з прычыны недахопу кабылінага малака вытворчасць кумыса не атрымала распаўсюджання і хутка спынілася.

З малака качэўнікі выраблялі і даволі моцную гарэлку: у манголаў — аракі, архі, у кіргізаў — арака, у буратаў — тарасун. Пра малочную гарэлку — празрыстую, двойчы перагнаную вадкасць — у Заходняй Еўропе да-

ведаліся ў 1253 г. ад місіянераў, якія паведамлялі з Цэнтральнай Азіі пра жыццё мясцовых плямён. Аднак словам «арака» называлі не адну толькі малочную гарэлку. У Індыі пад аракай разумелі наогул кожны хмельны напітак, у Егіпце — гарэлку з пальмавага соку, у Туркестане — з ячменю, у Персіі — з ізіому, у Шыразе — з фінікаў.

Як бачым, на гістарычным небасхіле замайчыў злавесны цень гарэлкі. Але хто, дзе і калі выпусціў з бутэлькі шалёнага джына, дакладна невядома. Ёсць звесткі, што туземцы Малукскіх астравоў шляхам перагонкі пераброджанага соку, а дакладней пальмавага віна, атрымлівалі каньяк, а мегінакане вострава Барнео выганялі насі — рысавую гарэлку. Перагонны апарат, на думку Ю. Ліпса, узнік шляхам далучэння да вогнетрывалага посуду з віном ахаладжальнай сістэмы. Далейшае ўдасканаленне тэхналогіі і апаратуры перагонкі было зроблена на Яве, Цэйлоне, Сіяме і на Малабарскім узбярэжжы.

Відаць, Ю. Ліпс мае рацыю, сцвярджаючы, што «ў наш час ужо нельга з дакладнасцю вызначыць, калі і дзе быў вынайздзены працэс перагонкі, які дазваляе вырабляць больш моцныя алкагольныя напіткі». Ні пажоўклыя старонкі важкіх фаліянтаў мінулых стагодзяў, ні шматлікія выданні апошніх часоў не даюць адназначнага адказу на гэта пытанне.

Сучасных даследчыкаў гісторыі вытворчасці моцных алкагольных напіткаў можна падзяліць на арабістаў і еўрапеістаў. Але і ў кожным з гэтых напрамкаў адсутнічае адзінства поглядаў. Арабісты, напрыклад, аддаючы пальму першынства арабам, разыходзяцца не

только ў вызначэнні часу адкрыцця працэсу дыстыляцыі, але і ў высвятленні пытання аб аўтарстве вынаходства. Адны сцвярджаюць, што першую бутэльку гарэлкі атрымаў араб Рагез у 860 г., другія пры гэтым называюць імя арабскага алхіміка XI ст. Альбуказеса.

Назіраюцца разыходжанні і факталагічнага характару. Аўтар капітальнага даследавання «Гісторыя кабакоў у Расіі ў сувязі з гісторыяй рускага народа» рускі этнограф і фалькларыст І. Р. Прыжоў паведамляе са спасылкай на вядомую ў свой час працу Дрэпера «Гісторыя разумовага развіцця», што Рагез не мог вынайсці працэс перагонкі ў 860 г., бо якраз у гэтым годзе толькі нарадзіўся.

Прыхільнікі арабскай версіі ў пэўнай ступені спасылаюцца і на этымалагічны аналіз запазычанай у XVIII ст. лексемы «алкоголь», паходжанне якой слушна звязваецца з арабскім словам «аль-когль» (al-kohl), але памылкова раскрываюць яго семантыку як «адурманьваючы». Аднак арабскае «аль-когль» з сучасным «алкаголь» мае толькі фанетычнае падабенства. У роднай мове ў яго зусім іншае значэнне — «найдрабнейшы парашок».

Па іншых звестках, прыярытэт вынаходства гарэлкі належыць еўрапейскім даследчыкам. Аднак разыходжанні назіраюцца і ў еўрапеістаў. Адны лічаць, што гарэлку атрымалі ў XI—XII стст. безыменныя італьянскія алхімікі, другія — манах Валентынус, але ўжо ў XVI ст., а сусветна вядомая энцыклапедыя Бракгаўза і Эфрона не прыводзіць канкрэтнай даты, а толькі паведамляе, што ў XVI ст. урач Віленеў з г. Монпеле прапагандаваў спірт як чудадзейны лекавы сродак, тым самым сцвяр-

джаючы факт першага ўпамінання спірту ў Еўропе. Упамінання, а не адкрыцця. Трэція прытрымліваюцца думкі, што вынаходства працэсу перагонкі адбылося самастойна і на Усходзе, і на Захадзе. Але адкрыццё арабаў не атрымала належнага рэзанансу і хутка было забыта, магчыма, таму, што каран пад пагрозай жорсткага пакарання забараняў ужыванне ап'яняльных напіткаў.

Хутчэй за ўсё атрыманне спірту было вынайздзена выпадкова ў час пошукаў філасофскага каменя, пры дапамозе якога алхімікі марылі ператварыць простыя металы ў золата, лячыць усе хваробы і вяртаць маладосць. У пошуках субстанцыі, якая выклікае ап'яненне, яны адагналі з віна шляхам дыстыляцыі чысты спірт (па-латыні *spiritus*, што ў перакладзе азначае «дух», «душа»).

На землях усходніх славян з гарэлкай пазнаёміліся позна, зразумела, у параўнанні з еўрапейскімі краінамі. Згодна картатэцы Сярэднявечнага слоўніка Інстытута літаратуры і мовы Акадэміі навук СССР, слова «водка» першапачаткова абазначала не хмельны напітак, а «лекавы настой» і ў такім значэнні сустракаецца ў Ноўгарадскім летапісе 1533 г. Тое ж самае назіралася і на Беларусі. У выдадзеным у Куцейнаўскай друкарні пад Оршай дзвюхмоўным «Лексіконе славенарускім» (1653) П. Бярынды слова «водка» таксама пададзена ў значэнні «лекавы сродак»: «мазь для вачэй або водка да лячэння вачэй».

Гарэлку на Беларусь прывозілі з Генуі і Германіі. У XV ст. ёю карысталіся як лекавым сродкам, асабліва супраць розных інфекцыйных захворванняў. Як лякарства моцнага дзе-

яння яна захоўвалася ў адмысловых шафах, ключы ад якіх знаходзіліся ў жанчын. Гэта акалічнасць наводзіць на думку, што ўжо тады сярод мужчын былі ахвотнікі да гарэлкі. Пазней, калі была асвоена тэхналогія вытворчасці моцных напіткаў, іх вырабам, гэтак жа як і зборам лекавых зёлак, займаліся выключна жанчыны. Паходжанне слова «водка» тлумачыцца дваяка. Адны выводзяць яе ад лексемы «вода», другія ад лацінскага спалучэння «Aqua vitae», што ў перакладзе азначае «вада жыцця», «жыццёвая вада». Таму гарэлка мела і другую назву, якая была распаўсюджана на Беларусі: «аквавіта» або «акавіта». З распаўсюджаннем назвы «водка», а пазней «гарэлка» назоўнік «акавіта» змяняе граматычную форму і пераходзіць у разрад прыметнікаў са значэннем «ачышчаная»: «Водкі акавітай за осм. осмнаццаць». Акавітай гарэлцы супрацьстаўлялася па якасці і кошту звычайная, неачышчаная: «Водкі прастай за осм. чатыры».

Хатнія аптэчкі, хоць імі і загадвалі жанчыны, з'явіліся той злавеснай скрынкай Пандоры, з якой, як вядома, вылецелі на волю ўсе чалавечыя заганы, няшчасці і хваробы. Паступова гарэлка пачала ўжывацца ў якасці ап'яняльнага напітку. Людзі тварылі самі не ведаючы што, інакш наўрад аўтар «Прамовы Мялешкі» пахваляўся б, што на Беларусі замест заморскага віна «гарэлачку дзюбалі». Вядома, у запале палемікі часта выкарыстоўваюцца адмоўныя аргументы, але гэты пасаж для нас перш за ўсё цікавы сваёй ускоснай інфармацыяй аб адносінах служылай шляхты да хмельных напіткаў. У Баркулабаўскім ле-

тапісе пад 1597 г. пра гарэлку гаворыцца як пра пітво агульнага спажывання, выраб якога ўжо знаходзіўся пад дзяржаўным кантролем, які быў устаноўлены дзеля павелічэння прыбыткаў казны Уставай 1557 г.

Паколькі для распаўсюджання кожнай з'явы патрэбны пэўны час, мы можам меркаваць, што вытворчасць і спажыванне гарэлкі ў маштабе ўсяго краю пачаліся недзе ў канцы XV — пачатку XVI ст. з ініцыятывы шляхты, прывілеяванага саслоўя Вялікага княства Літоўскага. Адрозна ж выявілася сацыяльная сутнасць гарэлкі, неадменнай спадарожніцы эксплуатацыі і прыгнёту працоўных мас.

як нілі
нашы продкі

Калі гаварыць пра павагу да традыцый прадкаў, дык у першую чаргу неабходна назваць адну — традыцыю нецярпімасці да п'янства.

Р. ЛІРМЯН

Часам можна пачуць, як заўзятыя прыхільнікі Бахуса ў пошуках маральнага апраўдання свайго п'янства апелююць да мінулага. Разважанні гэтых дамарослых філосафаў, як правіла, вызначаюцца дрымучым невуцтвам, але робяць пэўны ўплыў на маладасведчаных і даверлівых слухачоў. Наіўная з навуковага боку аргументацыя такіх знаўцаў мінулага не мае нічога агульнага з сапраўднымі гістарычнымі фактамі і лёгка ўкладваецца ў наступную прымітыўную схему: «Ва ўсе вякі пілі, і нічога асаблівага, як бачыце, не адбылося. Як жылі людзі, так і цяпер жывуць. Нават працягласць жыцця павялічылася. Больш таго, наша краіна дасягнула нябачанага ў сваёй шматвяковай гісторыі росквіту культуры і навукі, выйшла на перадавыя рубяжы тэхнічнага прагрэсу. А якія дзеці растуць? Акселераты. Не на кожнага кальчугу самога Ільі Мурамца нацягнеш.

Дзе ж, скажыце, дэградацыя і выроджэнне ў чацвёртым пакаленні? Лухта ўсё гэта. Байкі. Калі б было так, як пішуць, дык ужо даўно па нашай зямлі адны толькі звяры блукалі. Нашы прашчурны не былі манахамі, не горш нас з вамі маглі выпіць. Ды яшчэ як!»

Чуеш такія разважанні і дзіву даешся: хто

і калі так бессаромна абылгаў нашых далёкіх продкаў, усіх разам, агулам?

Падобныя погляды, як правіла, грунтуюцца ў асноўным на застарэлых стэрэатыпах буржуазнай прапаганды, якая яшчэ і сёння надаедліва мусіруе не адпаведны гістарычным фактам тэзіс аб спрадвечным п'янстве ўсходніх славян, узводзячы яго да ўзроўню спадчынай уласцівасці нацыянальнага характару нашага народа. У нашы дні фікцыя пра неадольную схільнасць да алкаголю выкарыстоўваецца рознымі «знаўцамі» славянскай душы для «навуковага» абгрунтавання яшчэ большай маны — прыроднай «буйнасці» і «ваяўнічасці» савецкага народа. Што пра нас толькі не пішуць! Ад адных толькі назваў кніг заходніх спецыялістаў па рускаму пытанню ў заходняга абывацеля валасы дыбам узнімаюцца. Дж. Білінгтон, напрыклад, назваў сваю кнігу аб нашай краіне «Ікона і сякера». Прачытаеш такое і не заснеш — усю ноч перад вачыма будзе шчэрыцца патлаты дзікун з сякерай над галавой. Страх і мана нараджаюць падазронасць і недавер, ад іх, як вядома, адзін крок да варожасці. А менавіта гэта сямую-таму, хто з-за кулісы тузае за матузок механічнай лялькі, якраз і трэба. На якія ж гістарычныя аргументы спасылаюцца так званыя саветолагі?

Летапіснае выказванне князя Уладзіміра «Руси веселье питье. Не можем без того быти» саветолагі падаюць як галоўны аргумент і неабвержнае сведчанне традыцыйнага п'янства русічаў. Сапраўды, «Аповесць мінулых гадоў» пад 986—987 гг. змяшчае расказ аб выбары князем веры, калі ён на прапанову па-

слоў мусульманскага імама «Да веруй у закон наш і пакланіся Магамету» вымавіў гэту фразу. Аднак выкарыстоўваць яе ў якасці важнага і бясспрэчнага доказу не асмеліўся б ні адзін сур'ёзны даследчык без боязі дыскрэдытаваць сябе як сумленнага вучонага. Справа ў тым, што дакладнасць летапіснага паведамлення, запісанага да ўсяго праз 126 гадоў, выклікае вялікае сумненне, бо, як агульнавядома, звесткі пра падзеі да XI ст. «фальклорнага паходжання і маюць легендарны характар». Таму выказванне Уладзіміра Святаслава не можа служыць ні абвінаваўчым сведчаннем гісторыі, ні апраўдальным афарызмам закаранелых п'яніц.

Другім важным доказам п'янства ўсходніх славян, з пункту погляду замежных даследчыкаў, з'яўляецца летапіснае апавяданне пра помсту Волгі драўлянам за забойства свайго мужа Ігара. На трызне, якая ператварылася ў бойню, княжацкія дружыннікі перабілі пяць тысяч ап'яненых драўлян. Ухапіўшыся за слова «ап'яненых», буржуазныя прапагандысты і яго ўсунулі ў падмурак сваёй ілжывай тэорыі аб п'янстве нашых далёкіх продкаў. Даўно вядома, што выхапленую з кантэксту цытату, тым больш адно слова, пры пэўным вопыце можна прыстасаваць да самай бессаромнай хлусні. Другі ўлюбёны прыём фальсіфікатараў гісторыі — свядомае замоўчванне адных і выпінанне другіх, звычайна неістотных фактаў.

Давайце паглядзім на гэты трагічны эпізод гісторыі аб'ектыўна, вачыма непрадузятага чалавека і будзем зыходзіць з факта, што драўляне сапраўды перапіліся да непрытом-

насці і ўпокат валяліся на зямлі. Колькі трэба было нарыхтаваць пяціградуснай медавухі, каб напіць да знясільвання і страты свядомасці пяць тысяч чалавек? Здоровых, моцных, а калі яны да ўсяго былі аматарамі выпіць, дык і трывалых да алкаголю. Такі вып'е цэлы літр і, як кажуць, не маргне вокам. А чалавека непітушчага гэта доза можа і з ног зваліць. Нават пры такім варыянце неабходна было нарыхтаваць загадзя пяць тон медавухі.

Але будзем лічыць, што мёду было больш чым дастаткова. І ў гэтым разе факт ап'янення драўлян нельга трактаваць як сведчанне закаранелага п'янства. У такім выпадку ўзнікае пытанне: «Чаму драўляне перапіліся? Чаму яны пілі звыш меры?» Вось тут і выплывае акалічнасць, якую ўпарта абыходзяць маўчаннем заходнія даследчыкі нашай гісторыі. А справа ў тым, як паведамляе летапісец, што Вольга яшчэ перад трызнай «загадала отрам сваім спаіць іх».

Драўляне не здагадаліся пра яе крывавы намер, а, наадварот, каб загладзіць сваю віну за забойства Ігара, усяляк стараліся дагадзіць вялікай княгіні. У кожным неабдуманым слове і неасцярожным учынку Вольга магла ўбачыць адсутнасць шчырасці ў спачуванні яе гору і западозрыць затоеную варожасць. Драўляне баяліся ўгнявіць магутную ўладарку і ва ўсім выказвалі згоду і пакорлівасць. Ім патрэбна было замірэнне, і яны, зразумела, пазбягалі абвастраць становішча. Да ўсяго жыхары Корасценя адчувалі сябе не зусім ёмка і ў псіхалагічным плане. Як ні круці, а яны кругом былі вінаваты перад Перуновай

унучкай: і як перад вялікай княгіняй, і як перад жанчынай, якая з іх ласкі страціла мужа і стала ўдавой.

Супастаўленне паасобных фактаў з розных гістарычных крыніц выклікае сумненне ў верагоднасці знішчэння пяці тысяч драўлян. Наогул ва ўсёй корасценскай гісторыі многае не стыкуецца і супярэчыць нормам элементарнай логікі. Вядомы рускі гісторык Д. І. Прызароўскі яшчэ ў сярэдзіне XIX ст. заўважыў: драўлянскія «старэйшыны не былі знішчаны, а ўзяты ў палон». Больш таго, засталіся жывымі князь Мал, яго сын Дабрыня і дачка Мала (Малуша) — будучая жонка Святаслава і маці Уладзіміра. Калі галоўныя віноўнікі выступлення супраць Кіева і забойства Ігара не былі пакараны смерцю, дык навошта было секчы ажно пяць тысяч корасценцаў, па сутнасці, сляпых выканаўцаў княжацкай волі? Не верыў гэтым летапісным эпізодам і М. М. Карамзін. У сваёй «Гісторыі дзяржавы Расійскай» вялікі гісторык пісаў: «Праўдзівае здарэнне, ачышчанае ад неймаверных акалічнасцей, заключаецца, здаецца, адзіна ў тым, што Вольга... зброяй сваёй зноў заваявала гэты народ». Цікавае ў гэтых адносінах і назіранне акадэміка Б. А. Рыбакова: «У былінным эпасе няма... знакамітай серыі помслівых дзеянняў Вольгі». Масавая крывакая расправа прыпісана Вользе пазней у інтарэсах кіеўскай дынастыі. Вось так выглядае адваротны бок медаля.

Аднак нашы продкі не былі святошамі, як, між іншым, і не былі аскетамі. Яны былі такімі ж жывымі людзьмі, як і мы. Любілі жыццё ва ўсіх яго шматгранных праявах і часам

прыкладваліся да келіха. Але пілі мала і рэдка, і толькі з паважнай нагоды. Аднак лепш звернемся да непрадзятага сведкі — яе высокасці гісторыі.

Паколькі адсутнічаюць пісьмовыя крыніцы пра звычаі, норавы і побыт плямён, што да V ст. жылі на тэрыторыі, якая неўзабаве «начася прозывать Руская зямля», застаецца адно — звярнуцца да этнаграфічных прац аб матэрыяльнай культуры адсталых у сваім гістарычным развіцці этнічных груп іншых рэгіёнаў свету і пры дапамозе такога прыёму даследавання, як экстрапаляцыя, уявіць адносіны ўсходніх славян да ап'яняльных напіткаў напярэдадні ўтварэння Кіеўскай дзяржавы. Сучасныя этнографы могуць хоць сёння зрабіць падарожжа ў далёкае мінулае і на свае ўласныя вочы ўбачыць, як жылі людзі нават некалькі тысячагоддзяў таму назад. Каля 300 млн. чалавек не карыстаюцца дасягненнямі цывілізацыі і дагэтуль жывуць ва ўмовах першабытнага ладу, а многія наогул знаходзяцца на ўзроўні каменнага веку. Час ад часу вучоныя адкрываюць не толькі невядомыя дагэтуль невялічкія этнічныя групы, але і цэлыя плямёны. Некалькі гадоў назад італьянская экспедыцыя знайшла на інданезійскай частцы вострава Новая Гвінея пасяленні людзей, пра якіх ніхто не меў абсалютна ніякага ўяўлення. Жывуць яны ў пасёлках па 60—70 чалавек, займаюцца паляваннем, рыбалоўствам і збіраннем расліннай ежы. Прылады працы і зброя, якімі яны карыстаюцца, зроблены з косці, дрэва і каменя. Матэрыяльная культура гэтых людзей, па сведчанню кіраўніка экспедыцыі Джанкарло Лігабуэ, падобна на

тую, што мелі «нашы продкі многа тысяч гадоў назад, у эпоху палеаліту».

Як мы ўжо гаварылі, чалавек пазнаёміўся з хмельным пітвом выпадкова і ў параўнанні з усёй гісторыяй чалавецтва ў 3 млн. гадоў пачаў ужываць атрыманае шляхам браджэння віно зусім нядаўна, усяго якіх шэсць, магчыма, восем тысяч гадоў назад. Напачатку людзі не толькі не ведалі прычын узбуджальнага дзеяння віна, але нават не здагадваліся аб яго шкодным уздзеянні на арганізм і хутчэй за ўсё спажывалі хмельныя напіткі без усякай меры і кантролю. Магчыма нават, што іх забаўлялі тыя дзівосы, што вырабляў алкаголь з імі і іх супляменнікамі.

А раніцай наступнага дня прыходзіла цяжкае пахмелле. Наступала тое, што медыкі называюць прастрацыяй: прыгнечаны стан, заняпад сіл і духу, абыхакавасць да ўсяго навакольнага. Пакутавала і цела — нудзіла пад дыхавіцай і круціла косці, трашчала, аж расколвалася, галава, выварочвала ўсё нутро. На Усходнім Палессі праз некалькі тысячагоддзяў, а менавіта ў XIX ст., пра такіх добраахвотных пакутнікаў будуць з пагардай гаварыць: «Няма гідшага чалавека, як той, што, напіўшыся, як свіння брагі, дзярэ казлы». Пэўна, і ў неаліце падобныя сцэнкі не выклікалі станоўчых эмоцый, а абуджалі зусім іншыя пачуцці. Чалавеку ад прыроды ўласціва гідзіцца ўсякага броду.

На якімсьці пераломным этапе гісторыі людзі нарэшце ўсвядомілі ўсю глыбіню шкоды ад злоўжывання хмельным і прынялі адпаведныя захады: увялі цэлую сістэму часавых, палавых і ўзроставых абмежаванняў і забарон,

якія ў першабытным грамадстве хутчэй за ўсё былі ўвасоблены ў розных табу і абрадах.

Разуменне неабходнасці ўвядзення абмежавальных санкцый прыйшло, зразумела, не адразу, а пасля назапашвання і абагульнення шматлікіх адмоўных вынікаў няўмеркаванага і бескантрольнага спажывання алкагольных напіткаў на працягу доўгага часу. А яны, калі меркаваць па характару ўсталяваных мер, дасягнулі крытычнага ўзроўню і выяўляліся не толькі ў сацыяльнай дэмаралізацыі і псіхічнай дэградацыі, але і ў выраджэнні патомства.

Разнастайны этнаграфічны матэрыял пераконвае, што так званыя прымітыўныя этнічныя супольнасці разумелі адмоўны ўплыў і шкоду некаторых фактараў на біялагічную спадчынасць і сур'ёзна дбалі аб фізічным і псіхічным здароўі маладога пакалення. Доказ гэтаму — бескампрамісная забарона браць шлюб блізкім па крыві родзічам. Кровазмязненне асуджалася яшчэ ў часы матрыярхату. Этнаграфічныя даныя дазваляюць лічыць, што адмоўнае стаўленне да п'янства сфарміравалася яшчэ ў глыбокай старажытнасці. Гэта меркаванне пацвярджаецца наяўнасцю забароны пітных звычаяў у народаў усіх кантынентаў зямлі. Вучоныя і падарожнікі, якія доўга жылі сярод абарыгеннага насельніцтва Амерыкі, Аўстраліі, Афрыкі, амаль аднадушна адзначаюць адну агульную акалічнасць — рэгламентаваны характар рытуальнага спажывання ап'яняльных напіткаў. Індзейцы, напрыклад, пілі па святах, але не ўсіх, а толькі тых, на якіх выконваўся абрад выклікання дажджу.

Амаль для ўсіх народаў была характэрна

стрыманасць у спажыванні віна. Перавага аддавалася слабым напіткам. Па звестках нямецкага этнографа Ю. Ліпса, піва «шмат у якіх мясцовасцях зямнога шара адыгрывае даволі значную ролю. У прыватнасці, у Афрыцы яго ўжываюць у некалькі разоў болей, чым віна». У ацэкаў піць пульке мелі права толькі мужчыны і жанчыны паважнага веку. Астатнім мужчынам дазвалялася паспытаць пульке толькі ў час вялікага свята Тэкуілуі-тонтлі. Англіійскі даследчык А. Т. Брайнт адзначае аналагічнае становішча і ў зулусаў. Яны забаранялі хлопцам і дзяўчатам да 20-гадовага ўзросту піць нават піва. «Выключэнне,— піша ён,— не рабілася і для замужніх жанчын. І гэтага трымаліся вельмі строга». А ў некаторых плямён ніхто, акрамя знахара, не ведаў тэхналогіі прыгатавання алкагольных напіткаў.

Адмоўныя адносіны да п'яніц, нават да празмернага захаплення півам, назіраліся ў высокакультурных народаў старажытнасці. У Старажытным Егіпце на масіўнай каменнай пліце іерогліфамі было выбіта папярэджанне-зварот да маладых: «Ніколі не пі надта многа піва, ты валішся і ламаеш косткі, і ніхто не працягне табе руку, твае ж сябры будуць піць далей і скажуць: «Выкіньце прэч гэтага п'яніцу!» У гэтым надпісе акрамя маральнага папярэджання ўтрымліваецца ўскосная інфармацыя аб стаўленні старажытных егіпцянаў да п'янства і п'яніц, аб клапацлівых адносінах старэйшых да здароўя маладых, прадыхаваных свядомам разуменнем шкоднага ўздзеяння алкаголю на яшчэ канчаткова не сфарміраваны малады арганізм. Егіпцяне лічылі сваім святым

абавязкам засцерагчы моладзь ад згубнай звычкі і выкарыстоўвалі кожную нагоду для раскрыцця амаральнасці і агіднасці п'янства. «Да мяне дайшлі чуткі, што ты закінуў кнігі,— пісаў адзін егіпецкі настаўнік свайму шалапутнаму студэнту,— і аддаешся ўцехам. Па вечарах ты бадзяешся па вуліцах, і пах піва прымушае людзей абыходзіць цябе здалёку і наносіць шкоду тваёй душы. Бачылі нават, як ты пералазіў цераз сцены і ўрываўся ў чужыя дамы. Ты выклікаеш у людзей агіднасць і робіш ім зло».

Старажытныя жыхары Элады, пра якіх пад уплывам міфаў аб Дыянісу склалася памылковае ўяўленне як аб непрабудных п'яніцах, амаль ніколі не ўжывалі моцных напіткаў. Нават лёгкаія гатункі віна яны разводзілі вадой.

Віно слушна ўспрымалася як ліхое насланне на чалавека. Па сведчанню старажытнарымскага гісторыка Плінія Старэйшага (23—79 гг.), рымскі імператар Даміцыян (51—96 гг.) «дзеля карысці Італіі» і ўздыму баяздольнасці войска загадаў высекчы палавіну вінаграднікаў у Галіі. З мэтай стрымлівання вытворчасці віна перыядычна выкарчоўвалася «божая лаза» да нашай эры і ў Кітаі. У Японіі наогул да 1880 г. з вінаграду віно не выраблялі.

Дусуны, жыхары вострава Барнео, яшчэ ў 30-я гады XX ст. спявалі песню-папярэджанне, калі бачылі чалавека, які з празмернай увінасцю завіхаўся каля келіха:

Там знадворку многа вадкасці,
Ад якой у нас не баліць галава,—
А ад маленькага гладышыка з вадкасцю,
што знаходзіцца ў хіжыне,
Галава ў нас трашчыць...

Агульныя для многіх народаў свету прынцыпы падыходу да праблемы п'янства, якія выразна выяўляюцца пры супастаўленні матэрыяльных культур, тлумачацца псіхасаматычнай тоеснасцю ўсіх людзей і падабенствам эмацыянальных перажыванняў, аднолькавай рэакцыяй арганізма на ўздзеянне алкаголю. Гэтыя прынцыпы, паўсюдна распаўсюджаныя сярод аддаленых на тысячы кіламетраў адзін ад другога народаў розных кантынентаў, выпрацаваліся на аснове абагульнення вопыту шматвяковай практыкі і «залежалі не столькі ад традыцый, колькі ад існуючых грамадска-гістарычных умоў».

Зразумела, што ў рамках універсальных законаў эвалюцыі развіваліся і ўсходнія славяне. У нашым мінулым нямала прыкладаў гэтаму. Каб не быць галаслоўным, звернемся да гістарычных крыніц. І не толькі да тых, што напісаны самімі ўсходнімі славянамі, але і нашымі гістарычнымі суседзямі, адносіны з якімі не заўсёды былі прязнымі.

Нашы прашчурны сапраўды не былі святошамі і зрэдку прымалі хмельнае, але ў такой колькасці, што ні адзін пісьмовы помнік не абвінавачвае іх у паталагічнай схільнасці да п'янства. Ды адно толькі тое, што мы жывём духоўна і фізічна здаровымі, якраз і сведчыць пра цвярозасць нашых далёкіх і шмат у чым таямнічых продкаў. Візантыйскія пісьменнікі VI ст. Пракоп у творы «Пра войны», Маўрыкій у «Стратэгіі», апісваючы палітычна-сацыяльны лад, звычаі і вераванні склавінаў і антаў, ніводным словам не папракнулі іх у злоўжыванні ап'яняльнымі напіткамі. Гаворачы пра славян, Пракоп выказаў высокую ацэнку

іх знешняга выгляду: «Усё гэта людзі вялікага росту і надзвычайнай сілы». Высокую фізічную падрыхтоўку славян адзначае, быццам змовіўшыся з Пракопам, і Маўрыкій: «Яны... трывалыя, лёгка пераносяць спёку, холад, дождж, недахоп ежы».

Хіба маглі б яны быць такімі, калі б самі пілі бязмерна і мелі ў некалькіх пакаленнях продкаў-алкаголікаў? Адказ на гэта пытанне можна даць толькі адмоўны.

А як было пазней, скажам, у VII ст.?

Ні Ісідор Севільскі, ні Феафілакт Сімакат, ні Феафан, ні іншыя храністы VII ст., якія даволі часта згадвалі ў сваіх працах славян, не называюць іх п'яніцамі. Ісідор Севільскі і Феафан пісалі і пра п'янства, але і адзін і другі звязвалі яго з варварамі. Магчыма, яны як прадстаўнікі больш цывілізаванай дзяржавы так называлі тагачасных славян? Аднак Феафан у сваім «Летапісе» даволі выразна адрознівае гэтыя этнічныя супольнасці. Расказваючы пра адну з бітваў, ён піша: «Варвары былі разбіты... з імі загінула многа славян». П'янства, асабліва сістэматычнае, не магло не звярнуць увагу гэтых і іншых аўтараў. Калі рымляне пасля паспяховай вылазкі загулялі і «ўвесь час п'янствавалі», Феафілакт Сімакат не абмінуў гэты факт, зрабіў здабыткам гісторыі. І добрым урокам для наступных пакаленняў.

Не знойдзем мы звестак аб празмернай схільнасці славян да «зьялёнага цмока» і ў гістарычных помніках IX—XII стст. Няма іх і ў творах (дарожных нататках, мемуарах, географічных і этнаграфічных апісаннях) арабскіх аўтараў Ібн Хардадбе (IX ст.), Ібн Даста,

Ібн Раста, Ібрагіма Ібн Якуба (X ст.), у працах рамееў гэтага перыяду Льва Дзіякана і Канстанціна Парфірароднага, унука візантыйскага імператара Васіля (X ст.).

Тое ж самае мы можам сказаць і пра нямецкіх храністаў Адама Брэменскага (XI ст.) і Гельмальда, аўтара двухтомнай «Хронікі славян» (XII ст.). Хто-хто, а апошні пры сваім стаўленні да славян не ўтрымаўся б, каб не адзначыць чаго-небудзь адмоўнага. Менавіта таму ён крыху зрушыў акцэнты, калі пісаў: «Ёсць у славян цікавая памылка: на пірах і папойках сваіх яны абносяць чару і над ёю вымаўляюць словы (не скажу благаслаўненне, а хутчэй праклён) у імя багоў...» Ці то Гельмальд пакрывіў душой, ці не разабраўся ў сутнасці справы. Па ўсяму відаць, што ён прысутнічаў не на папойцы, а на нейкім абрадзе, бо на звычайных пірах не прамаўляюць заклінанняў у імя багоў. Між іншым, ён і сам называе тое, што бачыў, не п'янствам, а «цікавай памылкай».

Адзін толькі замежны аўтар, араб Ібн Фадлан (X ст.), папракнуў славян п'янствам. На беразе Ітыля (старажытная назва Волгі) ён назіраў пахаванне знатнага руса, падчас якога памёр «адзін з іх з кубкам у руцэ». На падставе толькі аднаго факта ён безапеляльна канстатуе літаральна наступнае: «Яны ж адданы віну, п'юць яго днём і ноччу». Разам з тым тут жа прыходзіць у захопленне ад фізічнага аблічча гэтых людзей: «Я не бачыў больш дасканалых складам цела, чым яны, як быццам яны пальмавыя дрэвы». Племя закаранелых прапойцаў — і раптам зграбныя, жвавныя і спрытныя людзі. Як гаворыцца, адно

да другога па ўсіх параметрах не стасуецца. Памерці ў час трызны чалавек мог не абавязкова ад перапою. Хвароба можа зваліць кожнага ў самы неспадзяваны момант. Магчыма, той небарака, пра якога гаворыць Ібн Фадлан, толькі ўзяў у рукі кубак і не паспеў зрабіць ніводнага глытка. А затым: ці было на трызне столькі віна, каб кожны мог піць колькі захоча? Сам жа аўтар піша, што віно куплялі толькі за адну трэцюю частку грошай, якія выручалі ад продажу маёмасці пакойніка. Супярэчыць ён сам сабе і тады, калі ў адным месцы гаворыць: «яны п'юць у час трызны толькі адзін дзень», а ў другім — «п'юць... днём і ноччу».

Ды і віна тады на далёкай Волзе не было, нават у стольным Кіеве яго можна было знайсці хіба толькі ў харомах вялікага князя. І каштавала яно вельмі дорага, каб ім паіць усё племя. Усходнія славяне пілі ў X ст. медавуху, моц якой вагалася ад 5 да 10°, і, каб напіцца ёю да смяротнага стану, трэба было выпіць гэтага пітва цэлае ядро. А «дасканаламу складам цела» і яго будзе мала.

Да таго ж незразумела, пра якое племя пісаў Ібн Фадлан. У сваіх нататках ён як быццам адразу акрэслівае этнічную прыналежнасць гэтых людзей: «Я бачыў русаў...», але «зьялёныя выявы дрэў і іншых прадметаў», якімі, па яго сцвярджэнню, ад пазногцяў кожнага пальца да шыі былі пакрыты рукі мужчын, выклікаюць сумненне. Славяне, як вядома, не ўпрыгожвалі сябе такім чынам.

Пра п'янства славян не пісаў ні адзін з названых аўтараў, але некаторыя з іх згадвалі аб знаёмстве нашых далёкіх продкаў з хмель-

нымі напіткамі. Так, Ібн Даста, гаворачы пра пчалярства і спосабы захоўвання мёду, адзначаў, што яны ўмелі варыць медавуху, але ўжывалі яе толькі на хаўтурах. Наўрад ці Ібн Даста, прававерны мусульманін, змаўчаў бы пра павальнае п'янства, каб яго назіраў. Наадварот, ён, як некалі ў VI ст. Пракоп, палічыў мэтазгодным падкрэсліць фізічнае здароўе славян: «Яны высакарослыя, маюць добры выгляд».

Ну, а што пісалі наконт хмельнага і п'янства самі славяне?

Возьмем першы летапіс усходніх славян «Аповесць мінулых гадоў» (пачатак XII ст.), які насычаны шматлікімі народнымі паданнямі, легендамі, успамінамі і, самае галоўнае для нас, этнаграфічнымі замалёўкамі. Ва ўступнай частцы, у якой выкладзены падзеі, што адбыліся да 852 г., летапісец Нестар, характарызуючы з пазіцый хрысціянства славянскія плямёны, у прыватнасці радзімічаў, дрыгавічоў, драўлян, вяцічаў і севяран, надзвычай рэзка супрацьстаўляе іх «мудрым», «лагодным», «сарамлівым» палянам і дае ім адмоўную ацэнку: «жывуць па-звярынаму, жывуць, як жывёлы», «забіваюць адзін аднаго, ядуць усё нячыста», «маюць па дзве і па тры жонкі», «збіраюцца на ігрышчы, на скокі... і тут выкрадаюць жонак сабе» і г. д.

Знаўца старажытнарускай гісторыі А. М. Членаў слухна характарызуе гэтыя выпадкі «свядомай маной», абумоўленай, на думку пісьменніка В. А. Чывіліхіна, імкненнем «падкрэсліць палітычную і маральную перавагу велікакняжацкай метраполіі». На навуковай мове этнаграфіі ўсе адрозненні ў матэрыяль-

най культури называюцца мясцовымі звычаямі, а не «скотствам», а ўмыканне жонак — адным з абрадаў шлюбнага звычаю.

Аднак нідзе ў гэтым тэндэнцыйным пералічэнні ўяўных заган, нават там, дзе гаворка ідзе пра хаўтуры («творяху трызну»), аўтар не папракае ў п'янстве плямёны, якія доўгі час трымаліся старых язычніцкіх традыцый. Нават медавуха, адзіны тады хмельны напітак, не згадваецца ніводным словам.

Дык што, выходзіць, нашы прашчтуры былі зусім непітушчымі і ў рот нічога, акрамя ежы, не бралі? Бралі, але надзвычай рэдка і ў невялікай колькасці. Медавуху славяне ўжывалі выключна для абрадавых мэт, па вялікіх святах і на трызнах.

Сустрэкаліся і тады, напэўна, прапойцы, але, як вядома, выключэнне не абвяргае, а, наадварот, сцвярджае правіла і гістарычныя сведчанні крыніц. Сярод простага люду, які мазалём здабываў хлеб надзённы, наўрад ці іх было многа. П'янства — «прывілея і кара» пануючага класа, а дакладней яго вярхоў: князеў і іх бліжэйшага акружэння. У асяроддзі князеў і баяр разам з абрадавай бытавала і прэстыжна-дыпламатычная форма ўжывання хмельных напіткаў. Кожны з іх лічыў справай асабістага гонару наладжваць перыядычна піры як для забавы, так і для замацавання розных відаў кантактаў з суседзямі, сустрэчы і провады паслоў і г. д. Менавіта адтуль, з падвор'яў вялікага і ўдзельных князеў, распаўзалася «традыцыя» бытавога п'янства па іншых тагачасных саслоўях, у першую чаргу эканамічна забяспечаных.

У руках князеў канцэнтраваліся вялікія

запасы мёду і віна. Падчас разгрому ў 1146 г. харомаў вялікага князя кіеўскага Святаслава Вольгавіча ў яго скляпах знайшлі 500 бяркоўцаў (5 тыс. пудоў) пітнага мёду і 80 карчаг віна.

Калі адзначалі вялікія падзеі, усе выдаткі браў на сябе князь. Зразумела, за ўсё расплачваўся народ, але, нягледзячы на гэта, князь, які не шкадаваў грошай на святкаванне, лічыўся шчодрым. У гонар перамогі над печанегамі Уладзімір Святаславіч паставіў царкву ў Васілеве і наладзіў у 996 г., як сведчаць дакументы, «святая вялікае, наварыў 300 правар мёду і склікаў баяр сваіх, пасаднікаў, старэйшын з усіх гарадоў і людзей многіх і раздаў убогім 300 гривен». Вярнуўшыся ў Кіеў, вялікі князь «загадаў зрабіць вазы і, нагрузіўшы хлебам, мясам, рыбай, гароднінай рознай, мёдам у сотах, а на другіх квас, вазіць па гораду і пытацца, дзе хворыя і бедныя, што не могуць хадзіць, тым раздаваць на патрэбу». Звяртае ўвагу адсутнасць на кіеўскіх урачыстасцях моцных хмельных напіткаў. У Васілеве, дзе сабраўся найвышэйшы пласт правячага кола, пітны мёд ліўся ракой, а ў Кіеве народ частавалі мёдам у сотах і квасам.

Князь і старэйшая дружина пілі і па буднях, у час паходаў, на ловах, пры паездках на палюдзе. Уцягнуўшыся ў пітво, яны ўжо не маглі жыць без штодзённага келіха мёду. Так узнікла бытавое п'янства, якое ў адрозненне ад святочна-абрадавага дыктавалася не рытуальнымі патрэбамі, а элементарнай маральнай разбэшчанасцю. У простага людзю пабуджальныя матывы ўжывання мёду, а затым піва былі іншыя. Варылі пітво толькі на свя-

ты, ды і то не на ўсе, а на тыя, на якіх выконваліся пэўныя абрадавыя дзеянні, напрыклад на трызны. Мёд пускалі па кругу, абавязкова ў напрамку руху сонца, кожны выпіваў за ўсе памінкі тры келіхі. У трансфармаваным выглядзе звычай дажыў да нашых дзён. І цяпер на памінках беларусы выпіваюць па тры лыжкі мядовай сыты — разведзенага вадою мёду. Паглыбленыя экскурсы нашых даследчыкаў у мінулае ўсходніх славян не выявілі нейкай асаблівай прыхільнасці да ап'яняльных напіткаў, адсутнічаюць звесткі і пра масавае спажыванне алкаголю.

Са з'яўленнем піва яго пачалі варыць сяляне і мяшчане, але пераважна да вялікіх свят. У штодзённым жыцці спажывалі разнастайныя гатункі квасу і сокі. На Беларусі асаблівым попытам карыстаўся пераброджаны з ячменным соладам ці з васьчынным мёдам бярозавы сок — бярозавік. Гэты смачны і асвятляльны напітак пілі дома, у касьбу і жніво. Яго бралі з сабою ў адмысловых бочачках з вяровачнай почапкай — біклагах з дубовых клёпак. У такім посудзе бярозавік не награвалася нават у спякотныя дні. Высокім смакам вылучаўся квас, прыгатаваны з пераброджанага сусла, якое рабілі з ячнага соладу. Ён не належаў да ліку хмельных напіткаў, хоць і меў пэўную колькасць алкаголю.

Стрыманасць у спажыванні хмельнага падтрымлівалася грамадскай думкай, аўтарытэтам і прыкладам старэйшых, агульнай атмасферай сям'і і сельскай абшчыны. Ужыванне ап'яняльных напіткаў жанчынамі і падлеткамі, нават такіх слабых, як медавуха і піва, успрымалася як абуральны факт. Такое

становішча захоўвалася і пазней, у XIV—XVII стст., калі на Беларусі пачалі распаўсюджвацца моцныя хмельныя напіткі — спачатку віно, а затым гарэлка.

Лідэрства ў іх спажыванні па-ранейшаму трывала належала прывілеяваным колам насельніцтва: магнатам, шляхце, купцам, багатым гараджанам. Пераважная частка жыхароў тагачасных беларускіх гарадоў трымалася старыны і асуджала п'янства. А беднаце было не да выпіўкі, бо, як сведчаць гістарычныя факты, напрыклад запісы магістрацкіх кніг, гарадскім нізам часта не было за што купіць кавалак хлеба, а шмат хто наогул недаядаў. Разгорнем кнігу брэсцкага магістрата за 1624 г.: «Многія ... паміраюць на вуліцах з голаду, бо не маюць сродкаў для пракармлення».

Затое цэхавая старшыня і купцы, у руках якіх знаходзілася ўлада ў беларускіх гарадах, не дбалі аб хлебе надзённым. Вось няпоўны вопіс маёмасці брэсцкага радцы Паўла Шчэпановіча за той жа, галодны для беднаты, 1624 г.: «Дом уязны, 2 каровы, 6 агародаў, 1 рэз і 1 клін ворыўнага поля, два дамы, каштоўнасці, наяўныя сумы грошай». Аналагічнае становішча назіралася і ў другіх гарадах. Возьмем завяшчанне полацкага купца Якава Хадыкі: «Значныя сумы грошай, вялікія партыі пянькі, рыбы, скуры, солі ў Полацку і Бешанковічах, фальварак, два сенакосы, розная жывёла, пазыковыя абавязацельствы 12 даўжнікоў на 665 коп грошай і інш.» Гарадскія вярхі сканцэнтруюць у сваіх руках творы мастацтва і літаратуры. У таго ж Я. Хадыкі пакоі гарадскога дома ўпрыгожвалі 16 карцін.

У гродзенскага пісара і радцы Брэста Гурына Федаровіча сярод кніг былі каштоўныя экзэмпляры, «серабром аздобленыя», і ўжо тады рэдкія выданні «Апостал і Псалтыр друку Скарыны». Дзеці багатых мяшчан набывалі адукацыю ў замежных універсітэтах.

У спажыванні спіртнога шляхце належала першае месца. Яна да ўсяго нахабнічала, займалася гвалтам і рабаўніцтвам, здзекавалася з сялян. А што рабілася на павятовых і ваяводскіх сейміках, сучаснаму чалавеку проста немагчыма ўявіць. Нездарма ў народзе казалі: дзе збіраецца шляхта, там льецца гарэлка і кроў. На брэсцкім сейміку, напрыклад, у 1775 г. ап'янелая шляхта ў бойцы паміж сабою пасекла чатырнаццаць чалавек. А на мсціслаўскім сейміку 1733 г. у зацятай сутычцы паміж прыхільнікамі дзвюх партый «мноства было пасечаных, найбольш жа цяжка: Таўпыка, Дубяга і Казёл; двое ж ад цяжкіх ран адразу памерлі».

Маральна шляхта апускалася да таго, што страчвала ўсё святае: «Пан Сіргушэўскі ... будучы ад віна моцна ап'яненым, бацьку жаласлівага ... пачаў ілжыць і сароміць». П'янства шляхты і яе ідэйных кіраўнікоў — магнатаў адмоўна ўплывала на астатняе насельніцтва. Шляхецкі разгул і свавольства адбываліся на вачах простага люду. І той-сёй з маладзейшых па сваёй жыццёвай недасведчанасці ўспрымаў гэта як вартую пераймання норму паводзін сапраўднага мужчыны.

Ад непрабуднага п'янства ў некалькіх пакаленнях вырадзілася і бясследна знікла многа некалі вядомых і шырока разгалінаваных княжацкіх і баярскіх родаў. У іх сем'ях заўсё-

ды было больш, чым у іншых саслоўяў, псіхічна хворых дзяцей. Возьмем, напрыклад, царэвіча Дзімітрыя, які пакутаваў эпілепіяй. Падчас аднаго прыпадку ён і загінуў, напароўшыся ў гульні на нож. Няма ніякага сумнення, што яго хвароба была вынікам распузнага вобраза жыцця Івана Грознага. Другі сын, «слабы і духам, і целам», Фёдар дзяржаўнымі справамі не займаўся, баяры «лічылі, як быццам яго і няма». Ды і хто мог сур'ёзна прымаць цара, які больш за ўсё любіў «трэзвонить на колокольне». З яго смерцю з гістарычнай арэны сышоў некалі вядомы род Рурыкавічаў. Пэўную ролю ў яго выраджэнні адыграла хранічнае п'янства продкаў.

Не пазбеглі гэтага трагічнага лёсу і нашчадкі выхадца з Вялікага княства Літоўскага А. І. Кабылы — прадстаўнікі дынастыі Раманавых. Цар Іван, брат Пятра I, быў псіхічна непаўнацэнным і рана памёр. Апошні самадзержац «усея Русі» Мікалай II па складу розуму быў прымітыўнай асобай і хранічным спадчынным алкаголікам. Яго сын Аляксей нарадзіўся кволым і ўвесь час хварэў. Той жа незайздросны лёс спасціг магутныя ў мінулым роды Радзівілаў, Сапегаў, Кішак, Пацаў і інш. Ды і як яно магло быць інакш, калі арыстакраты не садзіліся за стол без віна і прапівалі за год столькі, колькі сялянская сям'я не зарабляла за ўсё жыццё. Кароль Станіслаў Радзівіл (Пане Каханку), напрыклад, у 1780 г. на каляды закупіў у Рызе дадаткова да тых напіткаў, што меліся ў замку, 1500 бутэлек шампанскага, 300 рэйнскага віна, 200 бургундскага, 100 бутэлек аракі, 3 бочкі англійскага піва.

У XVI—XVIII стст. захапленне хмельным, якое ў хуткім часе перайшло ў элементарнае бытавое п'янства, назіралася сярод гарадскіх вярхоў, тых, хто меў грошы і ўладу, — багатых рамеснікаў, купцоў, служачых гарадской рады.

Справа дайшла да таго, што радавыя братчыкі пачалі адкрыта выступаць супраць п'янства цэхавай старшыны і выказваць незадавальненне членамі рады. На цэхавай сходцы брэсцкіх ювеліраў майстра Радванскі абвінаваціў старшын у тым, што яны судзяць у карысць тых, хто частуе іх гарэлкай. Гродзенскі майстра Вальдзішэвіч па гэтай жа прычыне адмовіўся ў знак пратэсту пайсці на сходку цэха краўцоў. Пасыльнаму ён заявіў: «Не хадзіў і не пайду, а ... калі там, на сходцы, паны радныя, дык няхай ім дадуць больш выпіць...» Такое стаўленне простых рамеснікаў да п'янства надзвычай паказальна і сведчыць, што алкагольныя напіткі не карысталіся асаблівай папулярнасцю ў асноўнай часткі гарадскога насельніцтва. За распуста, хабарніцтва і п'янства гараджане далі «бацькам горада» мянушку «лупежцы» (скурадзёры).

Не адставалі ад гарадскіх багаццяў і святыя айцы. П'янства і маральная разбэшчанасць божых служак не сумяшчаліся з элементарнымі ўяўленнямі аб святасці і духоўнай чысціні, якою быццам бы вызначаліся божыя пастыры. Тураўскае духавенства да таго распілося і пусцілася ў распусту, што патрабавалася неадкладнае ўшчуванне князя Канстанціна Астрожскага. У 1576 г. ён з абурэннем пісаў: «Вы не захоўваеце прыстойнасці згодна стану свайго святарскага... ходзіце па корчах, піццё без меры ўжываеце».

Недалёка ад іх адышоў і магілёўскі клір, які па самыя вушы заграз у п'янстве і блудзе. А парафіяне Камянца ў 1589 г. выгналі свайго духоўнага настаўніка за «непаважныя» паводзіны і адносіны да сваіх абавязкаў. Схільнасць боскіх пасрэднакаў да «чортавага зелля», як у народзе здаўна называлі гарэлку, мае даўнюю гісторыю. Яшчэ ў XIV ст. архідыякан Станіслаў вымушаны быў афіцыйна забараніць ксяндзам гуляць у корчмах з сялянамі на грошы і піва, а ў XV ст. у Польшчы ў народзе спявалі песню, у якой гучалі наступныя словы: «Каплане, сваёй душы дабро зрабі, не гавары часта: «Піва налі!»

П'янства боскіх служак так было распаўсюджана, што знайшло сваё адлюстраванне ў многіх творах беларускага фальклору. П'яніцамі паказаны не толькі папы і ксяндзы, але і святыя. У казцы «Як Мікола і Пётр коней куплялі» гэтыя святыя не змаглі прайсці міма карчмы і прапілі ўсе богавы грошы, а коней са спрытам прафесійных канакрадаў укралі. У другой казцы паходжанне на зямлі «чортавага зелля» звязваецца непасрэдна з самім богам, які паслаў заўсёды прагных на выпіўку Міколу і Пятра да чорта вучыцца гнаць гарэлку. Адсюль, маўляў, і пачала звацца сіваха «чортавым зеллем». Цікавая, між іншым, акалічнасць: у фальклору некаторых народаў Заходняй Еўропы таксама бытуюць метафарычна асэнсаваныя назвы гарэлкі («дэман», «кроў сатаны»), і ўсе яны маюць адмоўны характар.

Міф аб татальным і непрабудным п'янстве ўсходніх славян не мае пад сабой ніякай гістарычнай асновы. Працоўны люд, які ва

ўсе часы складаў пераважную большасць насельніцтва, заўсёды адмоўна ставіўся да п'янства і ўжываў слабыя хмельныя напіткі рэдка, толькі ў абрадавых мэтах і па вялікіх святах. Адносіны шырокіх народных мас да п'янства знайшлі сваё абагульненае адлюстраванне амаль ва ўсіх жанрах вуснай народнай творчасці. Дзеля прыкладу возьмем некалькі прыказак: «Хто гарэлку любіць, той сам сябе губіць», «Гарэлка і віно — усякаму дзелу зло», «Гаспадар у карчме п'е і скача — сям'я ў хаце плача», «Шынок пры дарозе: цягні ўсё, што ў возе». Колькі песень складзена пра няшчасную долю жанчын, мужы якіх трапілі ў ненажэрныя лапы «зялёнага цмока»! Колькі ў іх жаночага стогну і жальбы! Вось маладая гаспадыня скардзіцца ў песні «Позна, позна з вечара сядзела»:

Мой жа мужык дужа ненавісны:
У карчму ідзець — як мак расцвітаець,
А з карчмы ідзець — як ліст ападаець,
Дамоў прыдзець — сям'ю разганяець.

Зразумела, што любое каханне згасне ў жаночым сэрцы, калі, як спяваецца ў песні «Праду, праду тонка, пагучываю звонка»:

Прыдзе муж п'яніца, на кросенцы ўзваліцца,
Нітакку парвець, мяне, маладу, паб'ець.

Істотную ролю ў стрымліванні п'янства адыгрывала грамадская думка, якая грунтавалася на звычайным праве і замацавалася ў фальклору як этычна-маральная сістэма беларусаў. Надзвычай вялікая сіла выхаваўчага ўздзеяння фальклору заключаецца ў тым, што выказаныя ў песнях, казках, прымаўках, жар-

тах думкі і погляды не выклікалі ў слухачоў сумнення і ўспрымаліся як голас і мудрасць народа, чым яны ў сапраўднасці і з'яўляюцца. Засвоіўшы яшчэ з дзяцінства сістэму народных поглядаў, людзі кіраваліся назапашаным народам вопытам як маральнымі нормаў паводзін і адносін паміж сабой. Значнай перашкодай на шляху распаўсюджвання п'янства выступала грамадская мараль, да якой працоўны чалавек, асабліва селянін, надзвычай чуйна прыслухоўваўся. Перш чым зрабіць той ці іншы крок, ён заўжды прыкідваў: «А што людзі скажуць?» Суд людскі вызначаўся адкрытай шчырасцю, прынцыповасцю і бескампаміснасцю, перш за ўсё ў адносінах да амаральных учынкаў.

Цвярозасць як бясспрэчная норма жыцця заўсёды выступала ў якасці маральнай ідэі ўсходніх славян. Як бачым, ні аб якім «традыцыйным п'янстве» нашага народа не можа быць і гаворкі. Пра гэта сведчаць і ўспаміны іншаземцаў, якія пасля наведвання Беларусі аб'ектыўна і сумленна выказалі свае ўражанні і назіранні. У 1538 г. у Швейцарыі выдадзена кніга Яна Бэмі «Пра норавы язычнікаў». У главе «Аб Літве і жыцці літвінаў» напісана літаральна наступнае: «Народ... п'е вельмі рэдка. Трымае многа статка і дзеля гэтага ў яго ў вялікім ўжытку малочная страва. Мова гэтага народа славянская, падобная да польскай».

Цяжкае эканамічнае становішча пераважнай часткі народа і высокая цана алкагольных напіткаў таксама стрымлівалі масавае ўжыванне гарэлкі бяднейшым насельніцтвам, як слушна адзначае доктар гістарычных навук

прафесар В. І. Буганаў. Каб не быць галаслоўнымі, спашлёмся на сведчанне відавочцаў, розных па паходжанню і нацыянальнасці. С. Герберштэйн, аўстрыйскі дыпламат: «Народ там няшчасны і прыгнечаны цяжкім рабствам... Яны штогод плацяць каралю пэўны грашовы падатак за ахову межаў... Апрача чыншу, яны працуюць на паноў шэсць дзён у тыдзень...» Міхаіл Літвін, беларускі гуманіст і мысліцель: «Мы бярэм падаткі на абарону дзяржавы толькі ад прыгонных нашых, у гарадах ад каморнікаў, у сёлах ад хлебаробаў, пакідаючы ўладароў вольнымі ад падаткаў, хаця яны атрымліваюць значныя даходы... ад працы рабоў і рабынь». Царскі саноўнік Д. Мярцвяга: «Многа праязджаў я такіх паселішчаў, дзе нельга было дастаць хлеба, а між тым у гарадах панавалі распусная раскоша і юрлівая лянота».

А вось запіс з дзённіка галоўнага начальніка Паўночна-Заходняга краю віленскага генерал-губернатора Ф. Я. Мірковіча, які ён зрабіў па дарозе з Рэчыцы ў Мазыр: «Беднасць жыхароў — надзвычайная; у вёсках сяляне ад Новага года не маюць ужо хлеба... Як балюча бачыць, што народ, якога галоўным заняткам ёсць здабыванне жыццёвых прадуктаў, амаль памірае з голаду, а хлеб, здабыты іх рукамі, уладальнікі ператвараюць у яд спірытуозны і, балюючы, п'юць шампанскае».

Не кожны мог вытрымаць спрадвечнай галечы і ўціску. Некаторыя страчвалі надзею на лепшую будучыню і цягнуліся да чаркі. Залівалі гарэлкай адчай і скруху. Абы толькі забыцца, абы не бачыць галодных вачэй жонкі і дзяцей...

Праглядаючы архіўныя матэрыялы, мемуарную літаратуру, статыстычныя матэрыялы, бачыш, як усе звесткі і лічбы паступова, але з нязменнай упартасцю падводзяць да адной цікавай высновы: п'янства ў эксплуатаатарскім грамадстве, у прыватнасці ў эпоху феадалізму і капіталізму, палярызуецца на двух супрацьлеглых грамадскіх полюсах — сярод пануючага класа і сярод бяднейшых пластоў працоўнага люду.

На гэту парадаксальную з'яву яшчэ да рэвалюцыі звярнулі ўвагу даследчыкі праблемы алкагалізацыі насельніцтва Расіі: «Эмпірычныя даныя сведчылі пра масавую цягу да алкаголю людзей з самымі нізкімі прыбыткамі. Разам з тым павелічэнне матэрыяльнага дабрабыту суправаджалася ростам выдаткаў на алкаголь». Выклікалі здзіўленне даследчыкаў перыядычныя спады і ўздымы ў спажыванні ап'яняльных напіткаў. Урэшце яны прыйшлі да высновы, што ва ўсім вінаваты «пан Ураджай», які ўздымае пакупную здольнасць насельніцтва. У сапраўднасці ўраджай меў ускоснае дачыненне да гэтай праблемы. Галоўным віноўнікам распаўсюджвання п'янства быў «пан Капітал», пра што гаварылі многія прагрэсіўныя сацыёлагі яшчэ да рэвалюцыі. Аднак імпульсы, якія выклікалі празмернае спажыванне алкаголю, у эксплуатаатарскага класа і ў пралетарскіх мас былі рознымі: першыя пілі ад распусты, другія — ад галечы і адчаю. Прычым першыя свядома спойвалі другіх.

Тэзіс буржуазных тэарэтыкаў аб традыцыйнай схільнасці нашага народа да п'янства, аб арганічнай сувязі з нацыянальнымі асаблівасцямі характару ўсходніх славян не вы-

трымлівае сур'ёзнай крытыкі, бо «ўстойлівыя рысы нацыянальнага характару, або, як пішуць этнографы, псіхічны склад народа, залежаць не столькі ад традыцый, колькі ад існуючых грамадска-гістарычных умоў». Гэта агульнавядомая ісціна, якую, дарэчы, прызнавалі далёкія ад марксізму, але сумленныя заходнія даследчыкі: «Рознае становішча народаў у значна больш выразнай ступені залежыць ад змен у іх супольным ладзе жыцця і наогул ад знешніх уплываў, чым ад іх прыроджаных здольнасцей».

Бясспрэчнасць гэтага палажэння пацвярджаецца далейшым павелічэннем спажывання алкаголю ў XVIII і асабліва ў XIX стст. У гэты час назіраецца інтэнсіўнае распаўсюджванне п'янства, якое набывае пагражальныя памеры ў сярэдзіне XIX ст. У нетрах феадалізму выпявае капіталізм, па меры яго ўзмацнення і пранікнення ва ўсе сферы жыцця паскараецца пралетарызацыя насельніцтва, узрастае эксплуатацыя, пагаршаецца эканамічнае становішча працоўных, асабліва пралетарыяту. Жабрацкае існаванне, хранічны недахоп самага неабходнага, антысанітарныя ўмовы, няўпэўненасць у заўтрашнім дні, распач і расчараванне ў няздзейсненых надзеях, рэзкае павелічэнне вытворчасці моцных алкагольных напіткаў і адносная іх таннасць — вось асноўныя прычыны ўзмацненай алкагалізацыі насельніцтва.

Гаворачы аб першавытоках п'янства, Ф. Энгельс пісаў у рабоце «Становішча рабочага класа ў Англіі»: «Рабочы прыходзіць з працы дадому стомлены і знясілены; ён трапляе ў няўтульнае, вільготнае, няветлівае і

бруднае жыллё; яму пільна неабходна разве-
яцца, яму трэба *што-небудзь*, дзеля чаго вар-
та было б працаваць, што змякчала б для яго
перспектыву заўтрашняга цяжкага дня; яго
стомленасць, незадаволены і змрочны настрой,
выкліканы ўжо часткова хваравітым станам,
у асаблівасці нязварваемасцю страўніка,
узмацняецца да апошняй мяжы ўсімі астатні-
мі ўмовамі яго жыцця... яго патрэбнасць у гра-
мадстве можа быць задаволена толькі ў карч-
ме, бо няма іншага месца, дзе ён мог бы
сустрэць сваіх сяброў. Як жа яму пры ўсім гэ-
тым не адчуваць страшэннай цягі да віна, як
яму ўтрымацца ад спакусы?»¹ Менавіта гэта
і прываблівала людзей у карчму, бо толькі
там, як з боллю ў сэрцы заўважыў А. П. Чэ-
хаў, працоўны чалавек «працверажаецца ад
усяго кашмару».

Цяпер агульнавядома, што кожнае экс-
плуататарскае грамадства зацікаўлена ў спой-
ванні народа. Акрамя наймаверна вялікіх фі-
нансавых прыбыткаў ёсць яшчэ адна прычына,
якая звычайна не афішыруецца. Яе ў свой
час, не тоячыся, выказала Кацярына II: «П'я-
ным народам лягчэй кіраваць». І гэта не вы-
падковае выказванне, кінутае ў кампаніі пры-
дворных дзеля прыгожага слоўца, а свядомы
прынцып кіравання дзяржавай. Яшчэ Іван
Грозны выкарыстаў яго супраць непакорных
ноўгарадцаў. «Каб знясіліць народ» і зламаць
яго волю да супраціўлення, ён заснаваў у за-
ваяваным Вялікім Ноўгарадзе корчмы. Ама-
ральны і антынародны па сваёй прыродзе і
сутнасці «метады кіравання» верна служыў ца-

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 2. С. 336.

ризму і пазней: «Школы больш шкодныя, чым корчмы»; «Гарэлка — лепшы сродак супраць захаплення палітыкай». Першае выказванне належыць К. Лявонцэву, вядомаму прадстаўніку рускага кансерватызму, другое, у што нават цяжка паверыць, — міністру асветы Расійскай імперыі.

Аналізуючы прычыны п'янства, Ф. Энгельс цалкам ускладаў адказнасць за спойванне народа на пануючыя колы. Ён пісаў, што пры капіталізме «п'янства перастала... быць заганай, за якую можна асуджаць таго, хто ёю заражаны; яно становіцца неабходнай з'явай, непазбежным вынікам пэўных умоў... Няхай за гэта нясуць адказнасць тыя, хто ператварыў рабочага ў такі аб'ект»².

Алкагольная атрута, бы чарнільная пляма на прамакатцы, усё шырэй распаўзалася ў XIX ст. і ў сельскай мясцовасці. Але праведзеныя даследаванні паказалі, што «горад п'е ў тры-чатыры разы больш за вёску, прамысловыя і сталічныя гарады — больш за правінцыяльныя, значная частка сельскага насельніцтва ўжывае спіртное менавіта ў гарадах, пасля продажу сваёй прадукцыі».

На сяле ў першую чаргу ахвярамі «ззялёнага цмока» становіліся беднякі і тыя, хто шукаў кавалак хлеба ў адыходніцтве і доўга знаходзіўся ў адрыве ад сям'і і звыклага асяроддзя. На старонках тагачаснага друку ўсё часцей і часцей сустракаюцца словы «п'янства» і «п'яніца» ў сувязі з тым ці іншым дачыненнем да сяла. Але пераважная большасць вясковага люду знаходзіла маральныя сілы для супра-

² Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 2. С. 337.

ціўлення сівушнай пошасці. Традыцыйны імунітэт быў адной з дзейсных заслон на шляху п'янства. А яно, за невялікім выключэннем, не было ўласціва асноўнай масе нашага народа. Згодна валасным звесткам, у Магілёўскай губерні ў 1890 г., напрыклад, «не назіралася павальнага п'янства, хоць ёсць нямала асоб, якія аддаюцца гэтай загане».

Ці так гэта было ў сапраўднасці?

Сумненне ўзнікае ў сувязі з тым, што ў XIX ст. на Беларусі, як і ва ўсёй Расійскай імперыі, склалася своеасаблівая «традыцыя» адзначаць кожнае свята з віном. А іх разам з нядзелямі збіралася ў год нешта каля 92 дзён. Нездарма ў 1909 г. на адной з камісій III Дзяржаўнай думы разглядаўся законапраект аб скарачэнні агульнай колькасці праваслаўных свят, але супраць яго з пенай на губах выступілі дэпутаты-клерыкалы: высокаправалебны Арсеній, правалебны Нікан, протаіерэй айцец Буткевіч і інш.

Азняямленне з іншымі крыніцамі, у прыватнасці са статыстычнымі матэрыяламі, пацвердзіла факт больш-менш памяркоўнага спажывання моцных алкагольных напіткаў на Беларусі. Па даных даследавання рускага этнографа А. Туна, які ў 1857 г. вывучаў спажыванне віна сялянамі Вілейскага і Дзісенскага павятаў Віленскай губерні, кожная сям'я выпівала ў год прыкладна 1—2 вядры гарэлкі. З яго матэрыялаў вынікае, што колькасць выпітага на працягу года залежала не ад эканамічнага становішча сям'і, а ад традыцыі адзначаць свята з віном.

Аналізуючы сабраныя на Беларусі матэрыялы, вучоны адзначае: «Да гонару гэтай

Спажыванне гарэлкі сялянамі в. Маньковічы
ў 1857 г. (у вёдрах)

Сям'я батрака без надзела	Сям'я батрака з надзелям	Двор з 5 сямей і 12 дзесяцін зямлі	Двор з 3 сямей і 21 дзесяціны зямлі	Двор з 2 сямей і 25 дзесяцін зямлі
1—2	1—2	5—10	3—6	1—4

краіны мы павінны канстатаваць, што ў ёй спа-
жыванне віна ўтрымліваецца яшчэ ў даволі
сціплых межах.

Аднак перш чым закончыць гаворку пра
тое, як пілі нашы продкі, неабходна высвет-
ліць яшчэ адзін аспект так званай прыроджа-
най схільнасці ўсходніх славян да алкаголю,
тым больш што менавіта яго, разлічваючы на
гістарычную бяспмятнасць людзей, упарта
замоўчваюць рознай масці «знаўцы» славян-
скай душы і саветолагі. Гэта дазволіць не
толькі аднавіць праўдзівую карціну мінулага,
але і вызначыць такое далёка не рытарычнае
пытанне, як «А суддзі хто?»

Для гэтага неабходна ўдакладніць, каму
належыць прыярытэт масавай вытворчасці
моцных алкагольных напіткаў, у прыватнасці
гарэлкі, і дзе яе спажыванне, зноў жа ўпершы-
ню ў свеце, дасягнула памераў, для характа-
рыстыкі якіх выраз «павальнае п'янства» бу-
дзе занадта сціплым.

Да якой гістарычнай крыніцы мы б ні
звярнуліся, у кожнай сустрэнеш адно і тое ж
сцвярджанне: спажыванне гарэлкі ў Вялікім
княстве Літоўскім, у складзе якога да канца
XVIII ст. знаходзілася Беларусь, пачалося

толькі тады, калі мутныя хвалі алкагалізму наўсцяж захліснулі ўсю Заходнюю Еўропу. Па даных вядомага польскага этнографа і гісторыка З. Глогера, які добра ведаў і матэрыяльную культуру Беларусі, гарэлка трапіла на нашы землі з Германіі. Тое ж самае пацвярджаюць гісторыка-лінгвістычныя матэрыялы. Першапачаткова гарэлку на Беларусі называлі не інакш, як «нямецкая водка»: «Прысмакі і розныя нямецкія водкі».

Яшчэ тады, калі ў нас прывазную гарэлку маглі піць нават далёка не ўсе прадстаўнікі пануючай эліты, на Захадзе, а менавіта ў Германіі, гарэлка прадавалася літаральна на кожным вугле. У гісторыі Германіі XVI ст. з прычыны неймавернага п'янства атрымала красамоўнае найменне «п'янае стагоддзе». Заснавальнік лютэранства Марцін Лютэр, між іншым сам заўзяты аматар піва, пісаў у 1541 г.: «На жаль, уся Германія зачумавана п'янствам; мы прапаведуем і крычым, але гэта не дапамагае». Ва ўнісон яму з горыччу ўторыць другі дзеяч Рэфармацыі Маланхтон: «Мы, немцы, п'ём да канчатковага знясілення, да страты памяці і здароўя».

Аналагічнае становішча склалася і ў Англіі. У 1570 г. пастар Уільям Кэт скардзіўся: «Мае парафіяне кожнае нядзелі ўсе смяротна напіваюцца». У XVII ст. у Лондане амаль у кожным доме была карчма. Шыльды гасцінна запрашалі наведвальнікаў, абяцалі за танную цану добрую выпіўку і ахапку свежай саломы для тых, хто, як кажуць у народзе, набярэцца сівухі, як жаба мулу. А ў Германіі шынкарскі сервіз дасягнуў такога ўзроўню, што кульнуць чарку можна было прама ў божым храме. І гэ-

та нягледзячы на тое, што некалі, як сведчыць Святое пісанне, сам Хрыстос выганяў гандляроў з іерусалімскіх храмаў.

Не палепшылася становішча на Захадзе і ў наступныя стагоддзі, наадварот, у першай чвэрці XIX ст. крывая вырабу гарэлкі падскочыла ўгору. Наконт шырокага распаўсюджання гарэлкі ў Германіі пісаў у рабоце «Пруская гарэлка ў германскім рэйхстагу» Ф. Энгельс: «...гарэлачная прамысловасць прускіх юнкераў была створана літаральна на грошы, адабраныя ў сялян. І яна бойка развівалася, асабліва з 1825 года. Ужо праз два гады, у 1827 г., у Прусіі выраблялася 125 млн. гарнцаў гарэлкі, г. зн. 10 1/2 гарнца на душу насельніцтва. ...з таго часу ўся Германія... была проста-такі затоплена бурным патокам прускай бульбяной сівухі... П'янства... цяпер стала штодзённа даступным нават самым небагатым людзям»³.

Нават у пачатку XX ст. быццам бы «п'яная спрадвеку Расія» па колькасці выпітых на душу насельніцтва вёдзер гарэлкі сціпла стаяла ў хвасце еўрапейскіх краін, займаючы ажно дзесятае месца ў статыстычнай табліцы па даных 1905 г.:

Францыя	.	.	.	.	.	.	.	4,76
Бельгія	.	.	.	.	.	.	.	2,49
Англія	.	.	.	.	.	.	.	2,05
Швейцарыя	.	.	.	.	.	.	.	1,94
Германія	.	.	.	.	.	.	.	1,87
Італія	.	.	.	.	.	.	.	1,87
Аўстра-Венгрыя	.	.	.	.	.	.	.	1,76
Злучаныя Штаты Амерыкі	.	.	.	.	.	.	.	1,43

³ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 19. С. 42.

Швецыя		0,71
Расія		0,57
Нарвегія		0,38

І гэта нягледзячы на тое, што спажыванне гарэлкі ў Расіі ў параўнанні з XIX ст. павялічылася і нязменна працягвала расці: у 1907 г. было выпіта 83 млн. вёдзер гарэлкі, у 1912 г.— 96, у 1913 г.—104 млн. вёдзер, або 0,66 вядра на душу.

У 1895 г. царскі ўрад узяў гандаль спіртнымі напіткамі ў свае рукі. Вінная манаполія рэкламавалася як адзін з дзейсных сродкаў стрымлівання п'янства. Аднак яна аказалася тым фігавым лістком, якім урад імкнуўся закамуфліраваць сваё свядомае імкненне да павелічэння фінансавых паступленняў у казну за кошт так званых «п'яных» грошай.

У сувязі з гэтым У. І. Ленін пісаў: «Якіх толькі даброт ні чакала ад яе (піцейнай манаполіі.— С. Ц.) наша афіцыйная і афіцыезная прэса: і павелічэння казённых прыбыткаў і паляпшэння прадукту і памяншэння п'янства! А на справе замест... памяншэння п'янства — павелічэнне колькасці месц тайнага продажу віна, павелічэнне паліцэйскіх прыбыткаў з гэтых месц, адкрыццё вінных лавак насуперак волі насельніцтва, якое хадайнічае аб супрацьлеглым, узмацненне п'янства на вуліцах»⁴.

Прагрэсіўныя прадстаўнікі тагачаснага грамадства адмоўна прынялі ўвядзенне манаполіі. З рашучымі пратэстамі выступалі Л. Талстой, А. Коні, У. Бехцераў, М. Кавалеўскі і многія іншыя, хто прадбачыў, да чаго гэ-

⁴ Ленин В. И. Случайные заметки // Полн. собр. соч. Т. 4. С. 421.

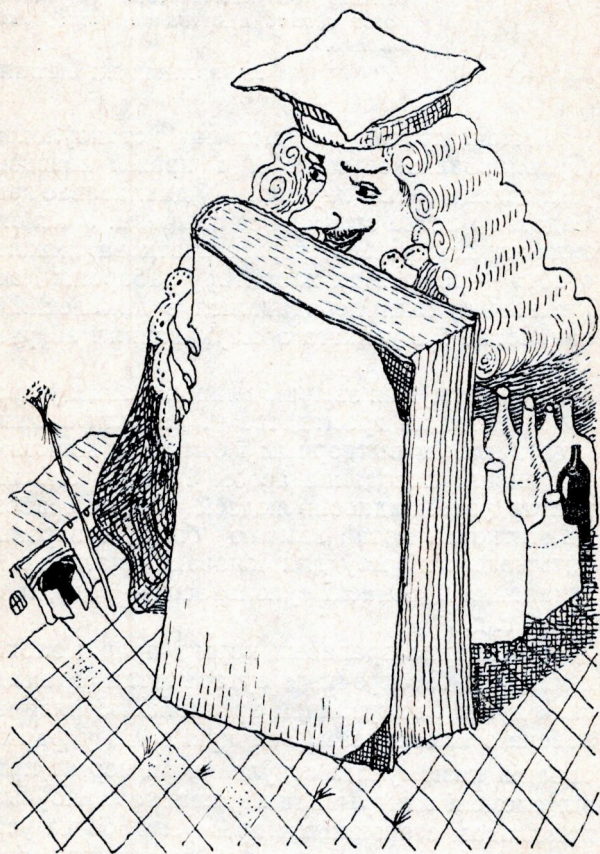
та можа прывесці. А царскі ўрад мала дбаў пра тое, што, як пісаў публіцыст М. Меншыкаў, «мы ідзём да алкагалізацыі ўсяго нашага народа — вось жах, значэнне якога затушоўваецца толькі агульным глыбокім невуцтвам».

Але справа заключалася не ў адным толькі невуцтве, а ў антынароднай сутнасці тагачаснага ўрада, які дзеля грашовых прыбыткаў ішоў на прамое злачынства — падрыў здароўя свайго народа. А. Тун пісаў: «Руская сістэма падаткаў грунтуецца менавіта на спажыванні алкаголю масаю народа», без «п'яных» грошай «не было б ні варварскага паходу ў Кітай, ні ганебнага ўціхамірвання Персіі, ні няслаўнай вайны з Японіяй».

Прадстаўнікі расійскага фінансава-прамысловага капіталу, яшчэ не дарваўшыся да ўлады, паказалі сваё эксплуатацыйнае нутро. Паказальны ў гэтых адносінах наступны факт. У той час, калі III Дзяржаўная дума абмяркоўвала законапраект аб мерах барацьбы з п'янствам, бюджэтная камісія ў 1911 г. запланавала павелічэнне даходаў ад віннай манаполіі на 12 млн. рублёў больш, чым гэта прадугледжвалася нават казённым упраўленнем. Вось вам і народныя прадстаўнікі, абаронцы працоўных! Дэпутаты Думы, абараняючы класавыя інтарэсы буржуазіі, што ірвалася да ўлады, паказалі сябе большымі рабаўнікамі, чым урад.

Чаму такое адбывалася, мы раскажам у наступных раздзелах, у якіх чытач знойдзе адказы на такія пытанні: чаму людзі насуперак шматвяковай традыцыі пачалі піць больш? чаму п'янства ў XIX ст. рэзка пайшло ўгору?

правовые аспекты
пьянства

*Имяху бо обычаи свои, и законъ
отец своихъ и преданья, каждо свой
правъ.*

ЛАУРЭНЦЬЕУСКІ ЛЕТАПІС

Вытокі права як сістэма ўстаноўленых агульнаабавязковых норм і правіл паводзін узыходзяць сваімі карэннямі ў дакласавае грамадства і цесна звязаны са звычаем. У аснове звычаю, як правіла, першапачаткова ляжала «табу» — розныя па характару забароны і абмежаванні, якія перадаваліся з пакалення ў пакаленне без усякага абмеркавання і абгрунтавання.

Нарматыўныя звычаі, выпрацаваныя ў працэсе развіцця грамадства і адшліфаваныя шматвяковым вытворчым і бытавым вопытам, рэгулявалі паводзіны асобы і вызначалі характар узаемаадносін людзей паміж сабой. Канчатковай мэтай звычаю было стварэнне аптымальных умоў для існавання чалавека і захавання цэльнасці супольнасці — роду, племені і г. д.

Выкананне прававых норм і правіл забяспечвалася бяспрэчным аўтарытэтам грамадскай думкі і адчуваннем арганічнай сувязі чалавека з калектывам. Значную ролю ў фарміраванні пазітыўнага стаўлення да норм і правіл племені адыгрывала выхаванне станоўчым прыкладам старэйшых і прымусам, бо на ўсіх ступенях існавання чалавека «права ёсць ніш-

то без апарату, здольнага прымушаць да захоўвання норм права»¹.

Спачатку функцыі апарату прымусу выконвалі ўмудронныя багатым жыццёвым вопытам старэйшыя і паважаныя прадстаўнікі супольнасці, затым рада старцаў і абшчынных абраннікаў, з падзелаў грамадства на класы гэтыя функцыі пераняла дзяржава.

Няма ніякага сумнення, што з усведамленнем біялагічнай і сацыяльнай шкоднасці алкаголю чалавецтва выпрацавала пэўную стратэгію і тактыку сваіх узаемаадносін з хмельным — устанавіла шэраг абмежаванняў, здольных стрымліваць бескантрольнае ўжыванне віна і лакалізоўваць п'янства ў зародку. На прыкладзе многіх плямён Афрыкі, Аўстраліі і Амерыкі нам вядома, што гэтыя меры строга рэгламентавалі час вырабу ап'яняльных напіткаў, а іх ўжыванне звязвалі з канкрэтнымі святамі, абрадамі і племяннымі падзеямі.

Абмежавальныя санкцыі былі накіраваны на захаванне здароўя патомства. Пра тое, што гэта рабілася свядома, сведчыць распаўсюджаная шмат у якіх плямён забарона піць жанчынам, юнакам і дзяўчатам, дзецям. У кожнага племені ўзроставыя крытэры мелі свае асаблівасці. У ацтэкаў, напрыклад, не дазвалялася піць мужчынам нават у росквіце сіл. Ужывалі пульке толькі старыя мужчыны і жанчыны, гэта значыць тыя, хто ўжо не мог фізіялагічна ўплываць на працэс узнаўлення патомства. У зулусаў піва пілі толькі дарослыя мужчыны.

¹ Ленин В. И. Полн. собр. соч. Т. 25. С. 442.

У выніку склаліся своеасаблівыя адносіны да віна. Яно ўспрымалася не як узбуджальны напітак, а як рытуальны аксесуар культавых дзеянняў і абрадаў, іншы раз выкарыстоўвалася ў якасці заахвочвальнага сродку і нават узнагароды.

Воінам, якія вызначыліся ў баях з ворагам, скіфскі военачальнік падносіў раз у год пачашы піва. Астатнім нічога не давалі, ім нават забаранялася ў час гэтай працэдуры садзіцца побач з адзначанымі воінамі. Ужывалі скіфы віно і ў рытуальных мэтах, напрыклад пры выкананні абраду пабрацімства і заключэння клятвенных дагавораў. У віно дадавалі некалькі кропель крыві і абмаквалі зброю, на якой прыносілі клятву. Звесткі Герадота (паміж 490 і 480—425 гг. да н. э.) і Лукіяна (каля 120—190 гг.) цалкам пацвярджаюцца археалагічнымі матэрыяламі, у прыватнасці куль-обскімі знаходкамі каля Керчы. У буднія дні скіфы пілі толькі кумыс.

На аснове племянных звычаяў, якія рэгулявалі паводзіны людзей, паступова склалася звычайнае права — сукупнасць вусных норм і правіл, а з узнікненнем дзяржавы — палітычнай арганізацыі эканамічна пануючага класа — упарадкаванне і рэгуляванне адносін у класавым грамадстве ажыццяўлялася на падставе дзяржаўнага права — сістэмы ўстаноўленых і санкцыяніраваных агульнаабавязковых норм, або законаў. У праве рабаўладальніцкіх і феадальных дзяржаў першапачатковае значэнне надавалася застрашванню. Адзін з самых першых вядомых нам старажытных законаў, які быў накіраваны супраць п'яніц, — эдыкт кітайскага імператара Ву Вонга, выда-

дзены ў 1220 г. да н. э. Згодна яму, п'яніцы падлягалі смяротнаму пакаранню.

Барацьба з празмерным захапленнем алкаголем і асабліва з бытавым п'янствам прадугледжвалася заканадаўчымі актамі многіх краін. Але, як паказвае гісторыя, яно ніколі не было выкаранена да канца. Больш таго, выбухі п'янства час ад часу ўскалыхвалі і паярмоўныя па спажыванню алкаголю краіны. Гэтым, відаць, і можна вытлумачыць факт перыядычнага ўзнаўлення і нават увядзення новых і больш жорсткіх антыалкагольных законаў і пастановаў. Ад рэцыдываў ужывання віна не былі пазбаўлены і такія высокаарганізаваныя і развітыя дзяржавы, як Грэцыя і Рым, літаратурай і мастацтвам якіх мы захапляемся і цяпер. Асноўную прычыну гэтай з'явы трэба шукаць у сацыяльна-эканамічных умовах тагачаснага грамадства. Пэўную ролю адыгрывала і дваістая палітыка пануючых колаў. У той час як асноўная маса грэкаў піла разбаўленае вадой віно, знаць спажывала больш моцныя гатункі і ў колькасці, нічым не абмежаванай. «Той жа самы Аляксандр Македонскі,— пісаў Сенека Луцый Аней,— які перанёс столькі паходаў, бітваў, сцюдзёных зім, пераадолеў нязручнасць пераходаў, пераплыў столькі мораў, абавязаны ранняй смерцю сваёй настрыманасці — п'янству».

Афінскія заканадаўцы, у прыватнасці Дракон, імя якога не зусім справядліва, на думку многіх гісторыкаў, стала сінонімам бесчалавечнай жорсткасці, і Салон, які імкнуўся ліквідаваць прорву паміж знаццю і народам, успрымалі п'яніц як выродкаў чалавечага роду. Законы абодвух прадугледжвалі смярот-

нае пакаранне з той розніцай, што першы патрабаваў знішчаць «ахвяр рытона» як шалёных сабак, неадкладна, з першага прыцягнення да суда, другі даваў п'яніцам магчымасць для выпраўлення: у першы раз празмернага прыхільніка Бахуса каралі вялікім штрафам, у другі — смерцю. Да дзяржаўных служачых Салон ужываў больш строгія меры пакарання. Вядомы выпадак, калі па яго загаду пазбавілі жыцця архаіта толькі за тое, што ён прыйшоў на працу злёгка пад хмяльком.

Асаблівасцю антыалкагольнага заканадаўства Старажытнай Грэцыі з'яўляецца сацыяльная градацыя санкцыяніраваных дзяржавай мер пакарання: чым вышэйшае становішча займаў у грамадстве чалавек, тым больш цяжкай была кара. Раб атрымліваў за п'янства адпаведную порцыю бізуноў, вольны граджанін становіўся рабом, прадстаўнік знаці развітваўся з жыццём. Легендарны спартанскі заканадаўца Лікур (9—8 стст. да н. э.) наогул забараніў знаці піць віно, а рабоў, каб трымаць у паслухмянасці, раіў паволі спойваць.

Акрамя чыста крымінальных мер уздзеяння грэкі надавалі належную ўвагу прафілактыцы п'янства, выхаванню і фарміраванню высокіх маральных уяўленняў. У Спарце можна было ўбачыць чалавека, звычайна раба, які ў брудным зашмальцаваным адзенні, зарослы ніколі не чэсанымі пасмамі зліпшых ад поту валасоў і апухлым тварам бадзяўся заўсёды на добрым падпітку па вуліцах або, напіўшыся да бяспамяцтва, валяўся ў прыдарожным пыле. Яго ўтрымлівалі, у тым ліку і паілі, га-

радскія ўлады дзеля таго, каб ён сваім абліччам выклікаў у юнакоў гідлівасць да віна.

Прафілактычныя меры супраць п'янства ў Старажытнай Грэцыі закраналі і такія інтымны бок жыцця людзей, як палавыя адносіны паміж мужам і жонкай. Заканадаўча забаранялася на вяселлі піць маладым, а п'янаму мужу нават набліжацца да жонкі.

Падобныя законы дзейнічалі і ў Старажытным Рыме. Тут строга забаранялася мужчынам, жанчынам, у тым ліку і рабам, піць віно да трыццацігадовага ўзросту. Як і грэкі, рымляне пілі толькі разбаўленае вадой віно.

Шмат у якіх краінах у старажытнасці асабліва жорсткія патрабаванні прад'яўляліся да маральнай чысціні служак розных культаў, тагачасных пастыраў простага народа. Лічылася, што чалавек з заплямленай рэпутацыяй не можа быць выхавальнікам. У Старажытным Егіпце гэта палажэнне распаўсюджвалася і на цароў. Ім дазвалялася піць віно ў вельмі малой, амаль сімвалічнай колькасці. У Індыі прадстаўнікам вышэйшай касты наогул забаранялася ўжываць трункі. А брамінаў, выкрытых у п'янстве, прымушалі піць гарачае віно да скону. Каралі і іх жонак за паблаглівасць, якая расцэньвалася як патуранне п'янству. Ім захоўвалі жыццё, але выпальвалі на лбе кляймо — выяву бутэлькі.

Маральныя і крымінальныя меры ўздзеяння на п'яніц прымяняліся і ў еўрапейскіх краінах. Іх саджалі ў турмы, адсякалі вушы, а ў Англіі закаранелых выпівак з ярмом на шыі і дошкай з надпісам «п'яніца» вадзілі па вуліцах і прымушалі рабіць работу, якую ва ўсе вякі імкнуліся выконваць у начны час.

Ва ўсходніх славян, як і ў шмат якіх іншых народаў, усе гаспадарча-эканамічныя, маёмасныя і маральна-этычныя адносіны складаліся на падставе мясцовага права і рэгуляваліся звычайнымі нормаў і правіламі. Ужыванне ўзбуджальных напіткаў таксама рэгулявалася звычайем і ажыццяўлялася ў рамках каляндарнага цыкла свят і абрадаў, якія вызначалі рытм і тэмп жыцця на працягу ўсяго года.

Бытавога п'янства як з'явы ў сённяшнім нашым разуменні, па сутнасці, наогул не было, калі не лічыць княжацкага падвор'я, дзе ўжо ў X ст. прыкладваліся да чаркі і ў будзённых дні. Ды і то напачатку гэта парушэнне норм грамадзянскай маралі асабліва не афішывалася.

Спажыванне не толькі ап'яняльных напіткаў, а і некаторых іншых прадуктаў суадносілася з канкрэтнымі падзеямі і часам. Так, напрыклад, мёд забаранялася есці да мядовага спаса (1 жніўня), яблыкі — да яблычнага спаса (6 жніўня), новы хлеб — да трэцяга спаса (15 жніўня).

Да ўсяго нельга было напіцца да страты прытомнасці. Славянскі спосаб піцця «па кругу» не даваў магчымасці аднаму выпіць больш за другога. Пілі з аднаго келіха, які ў напямку руху сонца перадаваўся ад суседа да суседа, і назад ён вяртаўся не так хутка, як каму, магчыма, і хацелася. Жанчынам наогул не дазвалялася спажываць алкагольныя напіткі, нават такія слабы, як медавуха.

Старажытная традыцыя пратрымалася на Беларусі да нядаўняга часу. Яшчэ многія памятаюць, што нават пасля вайны на вяселлях

пілі па кругу з адной чаркі. Такі звычай бытаваў паўсюдна. Жанчыны задавальняліся рознымі падсалоджанымі напіткамі — сокамі, сытой — калі быў мёд, узварами з яблык, груш, сліў.

Памяркоўнае спажыванне медавухі і піва нашымі далёкімі продкамі пацвярджаецца першым пісаным зборам законаў усходніх славян «Соудъ Ярославль Володимирица Правда Роуская» (XI ст.), больш вядомым пад скарочанай назвай «Праўда Яраслава» — самая старажытная частка «Рускай праўды». Складальнікі гэтага славутага юрыдычнага помніка прадугледзелі, здаецца, усе існуючыя тады правапарушэнні маёмаснага і этычнага характару, а таксама злачынствы, звязаныя з замахам на асобу, яе абразай і г. д. Не абыздзены ўвагай нават такія, якія сёння лічацца дробнымі і не вартымі ўвагі. Як асобны дзелікт разглядалася пашкоджанне аблічча: «А хто парве бараду... то 12 грынвен штрафу» або «Калі выб'юць зуб і кроў у роце будзе... 12 грынвен штрафу, а за зуб грыўна». Карным правапарушэннем лічылася і пагроза мячом: «Калі выйме, а не ўткне, то грыўну кун».

Усё, здаецца, прадугледжана, а вось пра п'янства ў дачыненні да простага люду ніводнага слова. Ва ўсім тэксце «Рускай праўды» п'янства згадваецца толькі двойчы, і ў абодвух выпадках у якасці суб'ектаў злачынства выступаюць не пасадскія людзі, а прадстаўнікі прывілеяваных колаў тагачаснага грамадства. Гэта акалічнасць цікавая тым, што ўскосна пацвярджае тэзіс аб узнікненні бытавога п'янства ў асяроддзі людзей заможных — княжацкага акружэння і купцоў. У першым выпадку

гэта чалавек, які займае высокае становішча, бо называецца «гаспадзінам» і мае рабоў: «Калі гаспадзін б'е закупа за справу, ён за гэта не адказвае; калі ж ён б'е яго п'яны, сам не ведаючы за што, дык павінен плаціць за абразу, як за абіду вольнага чалавека». Санкцыі наступнага артыкула закона накіраваны супраць купца: калі ён «прап'ецца, прагуляе, у п'яным вар'яцтве чужы тавар сапсуе», дык той, хто даверыў яму тавар, мае права рабіць з п'яніцай, што яму ўздумаецца, нават прадаць у рабства — «свая на гэта воля».

Працытаваныя артыкулы «Рускай праўды» акрамя вызначэння меры пакарання ўтрымліваюць надзвычай істотную і цікавую для нас інфармацыю аб маральным стаўленні тагачаснага грамадства да п'янства. Адмоўны характар яго відавочны і ў агульнай накіраванасці думкі заканадаўцаў, і ў эмацыянальнай афарбоўцы мовы. Чаго варта адно параўнанне п'янства з вар'яцтвам?!

І яшчэ адна не менш цікавая дэталі. Як і ў сучасным заканадаўстве, у «Рускай праўдзе», Кароткая рэдакцыя якой утрымлівае нормы звычайнага права IX—X стст., ап'яненне разглядалася як абцяжарваючы злчынства фактар. Яно не толькі не вызвала ад пакарання і не змякчала віну, а, наадварот, вяло да больш суровай кары.

Устойлівасць больш як тысячагадовай пераемнасці прававых традыцый можна вытлумачыць толькі тым, што маральна-вартасная ацэнка п'янства і адносіны да яго заставаліся нязменнымі на працягу ўсіх грамадска-эканамічных фармацый і заўсёды ўспрымаліся народам як пачварная і зняважлівая з'ява —

сацыяльна шкодная, фізіялагічна небяспечная.

Усходнія славяне, якія арганічна і рашуча асуджалі п'янства, не маглі быць п'яніцамі, тым больш традыцыйна-спадчыннымі. Гэта з неабвержнай дакладнасцю гістарычных фактаў паказаў яшчэ ў XIX ст. вядомы рускі гісторык М. І. Кастамараў. Да гэтай высновы, прааналізаваўшы спажыванне алкаголю ў гістарычнай рэтраспектыве, прыйшлі і савецкія даследчыкі. Гісторык В. І. Буганаў на падставе аналізу старажытных пісьмовых помнікаў усходніх славян пераканаўся, што да татара-мангольскага нашэсця (канец першай трэці XIII ст.) ні ў адным з іх «няма не толькі скаргаў на празмернае ўжыванне алкаголю, але нават упамінання аб п'янстве нашага народа». Спецыяліст па гісторыі сацыялогіі І. А. Галасенка даследаваў працэс вывучэння рускімі вучонымі XIX ст. п'янства і яго вынікаў і прыйшоў да вываду, што «папулярная легенда аб асаблівай схільнасці рускага чалавека да гарэлкі» з'яўляецца не чым іншым, як прадуматасцю і зламысным домыслам.

Замацаваных у звычайным праве маральна-этычных прынцыпаў народ трымаўся ў пераважнай сваёй большасці і ў XV—XVII стст. Умацаванню і паглыбленню іх садзейнічала ў значнай меры актыўная праца на ніве народнага асветніцтва гуманіста Ф. Скарыны. Ён карыстаўся кожнай нагодай для цвярджэння высокіх ідэалаў чалавечай маралі, у тым ліку і цвярозасці: «Муж ці жонка, калі ўчыняць шлюб ...няхай устрымаюцца ад віна і ад усякага піцця». В. Валан, С. Будны, М. Літвін і іншыя беларускія мысліцелі і асветнікі

XVI ст. не абыходзілі ў сваіх працах разнастайных пытанняў маралі. Не заставалася ўбаку ад гэтай праблемы і тагачасная літаратура, якая прама ці ўскосна асуджала ўжыванне алкагольных напіткаў і паказвала адмоўны ўплыў віна на здароўе патомства: «Атыла ... на вяселлі ... больш звычайно жраў віно ... гэта не толькі старым, але і маладым пры празмерным ужыванні з'яўляецца шкодным». Такія пазбаўленыя надакучлівага і прамалінейнага дыдактызму і як бы кінутыя мімаходзь адмоўныя ўпамінанні пра віно падсвядома ўспрымаліся чуйным да друкаванага слова чытачом і слухачом XVI—XVII стст. Сіла эмацыянальнага ўздзеяння ўзмацнялася падборам экспрэсіўнай лексікі, у якой адначасова выказвалася і аўтарская пазіцыя. Пісьменнік свядома замест нейтральнага слова «піў» ужываў знешне грубаваты, але больш уражлівы дзеяслоў «жраў».

Прапаганда цвярозага вобраза жыцця набывае ў XVI ст. пэўную актуальнасць, бо якраз у гэты час не толькі завозіцца віно і гарэлка з-за мяжы, але і пачынаецца мясцовая вытворчасць моцных ап'яняльных напіткаў; корчмы густой сеткай, бы павуціннем, пачынаюць аплятаць край. Адначасова ўзрастае і колькасць антыалкагольнай літаратуры, у асноўным рукапіснай. Павучанні такога роду перапісваліся і хадзілі па руках. Вось, напрыклад, як у адным з іх паказваецца шкоднасць алкаголю: «Блуд, віно і п'янства адбіраюць розум, і такі (чалавек.— С. Ц.) ні да чаго не здольны».

Падобная атмасфера, зразумела, не магла не ўплываць на найбольш актыўных і адукаваных членаў рэдакцыйнай камісіі Статута

Вялікага княства Літоўскага 1588 г. — канцлера А. Б. Валовіча і падканцлера Л. І. Сапегу. Статут, які па свайму зместу быў першым у Еўропе сістэматызаваным зборам законаў і дзейнічаў на Беларусі з 1529 да 1840 г., разглядаў п'янства як амаральную з'яву, а п'яніц — як паразітычны элемент. Супадзенне афіцыйна-юрыдычнай і народнай ацэнак алкагалізму не выпадковае. Справа ў тым, што ў аснову Статута разам з палажэннямі «Рускай праўды», прававымі актамі (агульназемскія прывілеі, гаспадарскія лісты і граматы, сеймавыя пастановы) ляглі і нормы мясцовага звычайнага права. Артыкул 24 прадпісваў п'яніц «кожнага стану» як распуснікаў і дармаедаў, «якія без службы жывучы і ўсякаю работаю не бавяцца», пасля двухразовага папярэджання і ўшчування «дубцамі б'ючы прэч з гарадоў і мястэчак выганяці». Усіх тых, хто пакрываў п'яніц і даваў ім прытулак, пасля папярэджвання мясцовых улад штрафавалі на дзве капы грошай.

Заканадаўцы ўлічвалі п'янства і пры вызначэнні меры пакарання. Артыкул 35, напрыклад, сцвярджаў: калі «шляхціц ці кожнага стану чалавек» пасля пабояў «ездзіў ці хадзіў па гасцях, па таргах і па корчмах піў» 24 дні, а затым ад тых пабояў паміраў, дык той, хто яго пабіў, не плаціў галаўшчызны (штраф за забойства), а толькі сыціў мёд на памінкі.

Статут забараняў падпольны гандаль спіртнымі напіткамі, матывуючы гэта тым, што покутныя, тайныя, корчмы з'яўляюцца расаднікам розных злачынстваў — забойстваў, разбою, зладзейства, у іх «і іншыя збыткі дзеюцца». Артыкул 33 катэгарычна прадпісваў закры-

ваць покутныя корчмы, забіраць напіткі, абсталюванне і начынне для вырабу пітва. Пасля рэалізацыі ўсяго канфіскаванага выручаная сума размяркоўвалася наступным чынам: «паловіца на шпіталь, а другая на вярд (урад. — С. Ц.) гродскі».

Падрабязна рэгламентаваўся продаж усіх без выключэння ап'яняльных напіткаў: «Тым жа звычайем... каля мер і цэны продажу піцця прывазнага мушкатэлы, віна яко і мёду, піва, гарэлкі... пастанавення і ўставу подле часу і дарагосці чыніці маюць». У 1557 г. прыгатаванне піва сялянамі велікакняжацкіх уладанняў на Беларусі дадаткова было забаронена «Уставай на валокі»: «Піва абы ніхто з падданных нашых на сёлах варыці не смеў, пад пакараннем капой грошай на нас». Аднак былі і некаторыя выключэнні. Каб заахвоціць людзей сяліцца на пустых, часцей нераспрацаваных землях, «на сырым карню», ім у ліку іншых ільгот прадастаўлялася права «год пятнаццаць... піва варыць». Аналагічныя дазволы, але ўжо ў якасці прывілеяў, атрымоўвалі некаторыя беларускія гарады або толькі якая-небудзь адна катэгорыя гарадскога насельніцтва: «вольна мяшчанам полацкім піва на ўласную патрэбу сваю мець». Грамата 1561 г. дазваляла мяшчанам сыціць мёд на два рублі грошай і гнаць гарэлку пяць разоў у год, у тым ліку на каляды, масленіцу і асенняга Міколу, але не больш як з чэцверці соладу за адзін раз. Магілёўскія кушныры пасля стварэння брацтва атрымалі ў 1589 г. грамату з дазволам «паводле звычайу сваіх мёд, уласным коштам купляючы, на святы ўрачыстыя сыціць».

У 1596 г. у час вялікага пажару ўсе ранейшыя прывілеі згарэлі. У наступным годзе магілёўскія мяшчане атрымалі новую грамату з правам у «брацкім доме мець два склады мядовыя вольныя... а на кожны склад сыціць мёду на 15 пудоў вагі магілёўскай... у чым ім арандатары корчмаў магілёўскіх не павінны перашкаджаць».

Стэфан Баторый у 1579 г. наказаў «панам старостам», каб у Мсціславе «складоў мядовых не забаранялі». Аналагічныя склады з правам сыціць мёд у 1592 г. атрымалі крычаўскія, аршанскія мяшчане. Астатняму насельніцтву Рэчы Паспалітай дазвалялася варыць піва толькі на хрэсьбіны, вяселле і хаўтуры, ды і то пры ўмове сплаты 5 злотых за бочку піва і тры злоты за бочку соладу.

Забарона не распаўсюджвалася на шляхту. Кожны шляхціц на сваёй сядзібе быў роўны ваяводзе, як казалі тады. Абмежаванне ў якіх-небудзь правах «рыцарскага» саслоўя ўспрымалася як нахабны замах на «спрадвечныя» шляхецкія вольнасці. Няхай сабе гэты «рыцар» хадзіў у лапцях і шарачковых нагавіцах, але ён заўсёды быў пры шаблі, якую, едучы на поле, утыкаў у гной, каб не замінала працаваць.

У іншага шляхціца, акрамя правоў, нават хлеба свайго не было, і ён, каб пракарміцца, вымушаны быў служыць у другіх шляхціцаў — князёў, паноў радных, паноў харугоўных, вядомых пад абагульненай назвай «магнаты», якіх за багатае адзенне з заморскіх дарагіх тканін называлі «кармазынавай» шляхтай. Што магло быць агульнага, напрыклад, у князя Радзівіла з шарачком з-пад Слуцка Ян-

кам Станкевічам, жонка якога басанож хадзіла ў горад на кірмаш? Аднак юрыдычна яны належалі да аднаго саслоўя і фармальна мелі аднолькавыя правы. Кароль Рэчы Паспалітай Стэфан Баторый, пацвярджаючы правы шляхты ў 1576 г., гаварыў, што ўсе шляхецкія ўладанні «заўжды вольныя з усімі прыбыткамі, атрыманымі на гэтых землях». У разрад гэтых прыбыткаў падпадала і гарэлка, паколькі яе выраблялі з прадуктаў, што выраслі на шляхецкай зямлі. Менавіта таму заможная шляхта, і ў першую чаргу буйныя землеўласнікі, стала не толькі асноўным спажывцом, але і вытворцам спіртных напіткаў. Толькі шляхта, як мы пераканаемся далей, у сваіх карыслівых інтарэсах пачала спойваць народ. Служылая і дробная, так званая шарачковая, або засцяпковая, шляхта, што сваімі рукамі апрацоўвала зямлю, у гэтым гістарычным злачыстве не вінавата. Яна сама ў пэўнай меры нароўні з сялянамі і мяшчанамі стала ахвярай сваіх «старэйшых братоў» па саслоўі.

На Беларусі п'янства як сацыяльная і амаральная з'ява бярэ, па сутнасці, пачатак у XVI ст. і не пад саламянай страхой сялянскай хаты, а ў замку магната і ў шляхецкім засценку. Сярод простага насельніцтва п'янства было яшчэ не так пашырана, але сам факт узнікнення і распаўсюджання згубнай звычкі ўжо пачаў трывожыць найбольш празорлівых людзей, і з ім пачалася барацьба.

Актыўную пазіцыю супраць п'янства займала гарадская рада. Брэсцкія раднікі, напрыклад, у 1624 г. паведамілі Максіму Алісievічу, што яго сын пасаджаны за п'янства ў гарадскую вязніцу. У мястэчку Друя за анала-

гічны грэх вучня рамесніка пакаралі 15 ударамі бізуна.

Цікавы звычай існаваў у гарадах. Адчуўшы, што над галавой збіраюцца хмары, некаторыя п'яніцы, каб пазбегнуць пакарання, самаходзь шыбавалі ў магістрат з пакаяннем. У кнізе магілёўскай ратушы ёсць запісы за апошнюю чвэрць XVI ст. з абяцаннямі аматараў гарэлкі назаўжды кінуць піць. Адзін з іх, напрыклад, слёзна кляўся, што ў будучым ніколі «не будзе піць... і па корчмах хадзіць». Зарок мог давацца і на канкрэтны тэрмін. Жыхар Магілёва Сянко Савініч у 1616 г. прысягаў «на кнізе», што кіне піць на тры гады. Такія ж заявы ёсць і ў магістрацкіх паперах другіх гарадоў, напрыклад у Полацку.

Пісьмовая рота (прысяга) весці цвярозы вобраз жыцця звычайна падмацоўвалася стэратыпнай формулай, у якой выказвалася гатоўнасць панесці любое пакаранне ў выпадку парушэння клятвы: «Маюць мяне да слупа прывязаць, без усякай літасці мяне караць». Прывязванне да слупа на гарадскоў плошчы практыкавалася не толькі як мера пакарання, але і як прафілактычны сродак, як дзейснае папярэджанне патэнцыяльным п'яніцам.

Гульня ў косці і карты, якая, як правіла, суправаджалася п'янкай, таксама падвяргалася праследаванню. Магілёўскі рэзнік Рыгор Гаўрылавіч Янчура і двое яго хаўруснікаў па гульні ў карты былі аштрафаваны за гэта як за парушэнне магдэбургскага права.

Не менш актыўна супраць п'янства выступалі прафесійныя арганізацыі мяшчан—брацтвы і рамесніцкія цэхі. Кожны новы цэхмістр прысягаў падтрымліваць рэпутацыю цэха, каб

«дурная слава, асабліва з-за людзей да п'янства і гультайства схільных», не нанесла яму шкоды.

Аднак прыхільнасць да «ззялёнага цмока» праяўлялася і сярод членаў магістрата — бурмістраў і ратманаў. Таму да кандыдатур пры выбары гарадскога самакіраўніцтва ў ліку іншых станоўчых якасцей прад'яўлялася патрабаванне памяркоўнасці і цвярозасці. Лічылася, што распуста, падлог і хабарніцтва крочаць у абдымку з бутэлькай. Уключэнне п'янства ў лік заган, якія павінны былі перакрываць дарогу да ўлады аматарам выпіць, сведчыць пра тое, што нямала прыхільнікаў Бахуса было сярод гарадскіх вярхоў, прадстаўнікі якіх у большасці і займалі выбарныя пасады ў гарадскім самакіраўніцтве.

У XVI—XVII стст. словы «п'янства» і «п'яніцы» ўсё часцей і часцей сустракаюцца ў актавых матэрыялах. Але, нягледзячы на відавочнае распаўсюджванне п'янства і быццам бы даволі рашучыя меры барацьбы з ім, яно не ўспрымалася «бацькамі» горада як надзвычайная з'ява. З аднаго боку, п'янства, як мы бачылі, асуджалася і нават каралася, з другога — увесь час паступова, але няўхільна расла вытворчасць і спажыванне моцных напіткаў. Ствараецца ўражанне, што гарадскія ўлады, падобна ідальгу Дон Кіхоту з Ламанчы, змагаліся з ветракамі. Сакрэт гэтай дваістасці просты. З атрыманнем магдэбургскага права беларускія гарады — адны раней, другія пазней — дамагліся паступлення ў даход магістрата шэрагу пабораў, у тым ліку падаткаў ад продажу мёду, піва, віна і гарэлкі. Урэшце, усё вырашала эканоміка, а даклад-

ней грошы, прыбыткі і барышы. І асядалі яны зноў жа ў бяздонных кішэнях гарадскіх багаццяў.

Іх сквапнасць не ведала меры і набывала ўсё больш пачварныя формы і на фоне гаротнага становішча пераважнай часткі гарадскога насельніцтва выглядала як абраз а і здзек над працоўным людзям. Багацце вяло да страты сумлення і чалавечага аблічча. Якая тут магла быць барацьба з п'янствам, калі залаты цялец спапяліў усё святое ў іх скамянелых душах. За адну-другую капю грошай не толькі брата роднага — маці сваю гатовы былі са свету зжыць. У 1644 г. бурмістр Камянца Мікалай Кашубовіч з-за бацькавай спадчыны брата «за горла ціснуў, душыў», а матцы «ледзь косткі... не паламаў і душу не выбіў, выцягнуў з ратушы і кінуў у вязніцу на тры дні і на тры ночы». Так скардзілася маці ў Брэсцкую магдэбургію на роднага сына. Няцяжка ўявіць, што вытваралі падобныя ўрадоўцы з простым людзям, які яны, самі ў недалёкім мінулым сяляне, пагардліва называлі «людзьмі лезнымі, гультаямі неаселымі».

Найбольш устойлівым супраць п'янства ў гэты перыяд аказалася сялянства. Яго доўгі час даволі надзейна баранілі традыцыі грамады. Аматараў бутэлькі ўшчувалі старцы, кіраўнікі сялянскіх абшчын, а калі ўшчуванні не дапамагалі, на пярэдні край абароны высоўвалі цяжкую артылерыю грамады — капю. Копны, або гайны, суд збіраўся звычайна дзе небудзь на ўскраіне лесу, пад вялікім самотным дубам, на скрыжаванні дарог або на беразе ракі і тут жа ў прысутнасці народа разглядаў усе справы. Прысуд капы не падлягаў

апеляцыі і выконваўся, у тым ліку і смяротнае пакаранне, адразу ж пасля разгляду справы. П'яніц звычайна прыгаворвалі да пакаяння, прыкоўвання да ганебнага слупа, да хлосты (біцця дубцамі) або вадзілі па сёлах з бутэлькай на шыі.

Звычайнае права рэгулявала і сямейна-шлюбныя адносіны. Разводы як адна з форм вырашэння канфліктаў паміж мужам і жонкай былі ў фармальных адносінах справай не вельмі складанай. Разыходзіліся па розных прычынах. Адной з іх было п'янства мужа. У горадзе запіс аб ануляванні шлюбу рабілі ў магістрацкай кнізе, у вёсцы жонка проста пакідала мужа-п'яніцу, а затым пры дапамозе бацькоў ці брата забірала сваю частку маёмасці.

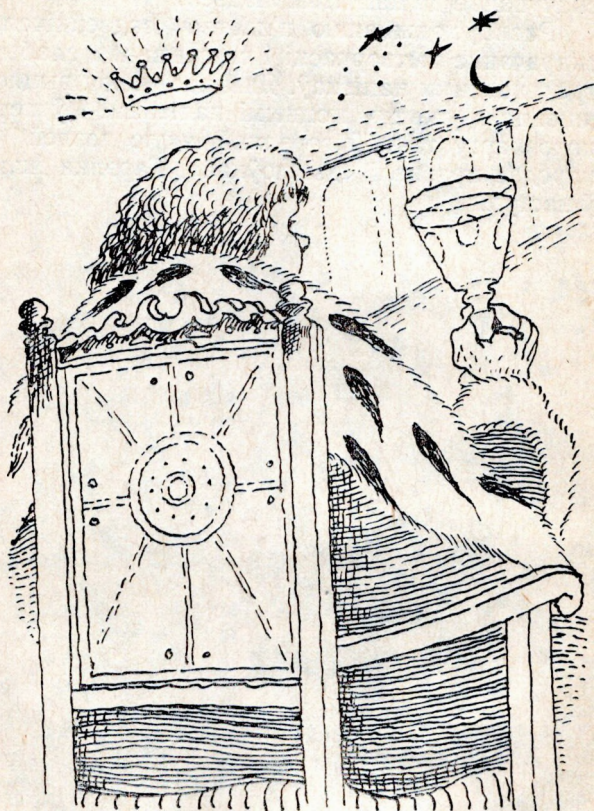
Грамадская думка і моцны сацыяльны кантроль адчувальна стрымлівалі распаўсюджванне ў сельскай мясцовасці п'янства ў XVI—XVIII стст. Пераступіць мяжу выпрацаванага на працягу стагоддзяў няпісанага звычайнага кодэкса, нормы якога ўспрымаліся з дзяцінства, адважваўся не кожны. Злоўжыванне гарэлкай высмейвалася і асуджалася. Уплыў грамады быў яшчэ даволі значны і ў XIX ст., калі злачыннасць і п'янства ў горадзе былі амаль у два разы большымі; намнога радзей сярод сялян назіраліся і разводы.

З паглыбленнем феадальных адносін і запрыгоньваннем сялян, узмацненнем эксплуатацыі і пралетарызацыі гарадскога насельніцтва ў XVI—XVIII стст. адбываюцца сацыяльна-эканамічныя змены, адным з адмоўных вынікаў якіх было рэзкае павелічэнне вытворчасці гарэлкі і як заканамерны вынік гэтага—

пашырэнне бытавога п'янства. Паступова ўзнікаюць новыя бытавыя звычаі, у якіх у якасці абавязковага атрыбута выступае выпіўка. І чым больш было выпіта, тым больш шыкоўным лічыўся пачастунак. Спакваля змяняюцца адносіны да п'яніц. На змену непрыязні і непрымірымасці прыходзіць паблажлівасць і спачуванне да падпітых людзей.

Распаўсюджванню п'янства садзейнічала скарачэнне вытворчасці і спажывання слабых традыцыйных напіткаў. Яны паступова выцясняюцца з ужытку моцнымі напіткамі і ў першую чаргу таннай гарэлкай, якую пазней у народзе празвалі «дзяшоўкай». Гарэлка ішла ў наступ.

сацыяльныя карані
п'янства

*Гісторык-марксіст імкнецца не толькі
да разумення мінулага як прадгісто-
рыі сучаснасці, але і да раскрыцця
мінулага як процілегласці сучаснасці.*

Б. М. МІРОНАУ

Ні да чаго так ёмка не стасуецца народная прымаўка «Рыба псуецца з галавы», як да п'янства, а дакладней кажучы, да прычыны яго ўзнікнення і распаўсюджання. Адным з бясспрэчных фактараў пашырэння спажывання алкаголю быў негатыўны ўплыў распуснага жыцця буйных землеўласнікаў і заможнай шляхты. Што вытварала «эліта» тагачаснага грамадства, сёння цяжка ўявіць нават з дапамогай самай смелай фантазіі. Таму звернемся да сведкаў, якія ўсё бачанае занатавалі са скрупулёзнай дакладнасцю мемуарыстаў XVI—XVIII стст. Усе крыніцы, да якіх бы мы ні звярнуліся, сведчаць аб адным: напівалася шляхта да непрытомнасці, да страты чалавечага аблічча. «Захмялеўшы, валяліся долу і засыпалі там, дзе падалі: пад сталом, пад сходамі, пад плотам, пасярод вуліцы, у канаве, у балоце, там, куды заносілі непаслухмяныя ногі». Калі госці пакідалі шляхціца цвярозымі, яго лічылі скнарай і называлі не інакш як «французам» або «вэнджанай кішкай». Таму гаспадары імкнуліся «пачаставаць» гасця як мага лепш. У справу ішло ўсё: уяўнае абурэнне, абразы, прымус. Нават тых, хто не піў, напампоўвалі да бяспамяцтва і выносілі асвяжыцца ў каморы і гумны.

Адмовіцца ад чарговага келіха было амаль немагчыма. Калі хто хацеў схітраваць і адвядзіў руку з чаркай за спіну, яе адразу ж з верхам наліваў спецыяльна прыстаўлены хлопец, што стаяў ззаду і па загаду гаспадара пільна сачыў за гасцямі. Іншы хаваў чарку пад стол, але і такі манеўр быў прадугледжаны прадбачлівым гаспадаром — там з бутэлькай сядзеў другі чаляднік...

Адсутнасць элементарнага выхавання, скажонае разуменне гасціннасці, спалучаючыся з маральнай распустай і беспакараным свавольствам, часта прыводзілі да трагічных выпадкаў. Агульнапрызнаны яшчэ пры жыцці першым п'яніцай у краі Кароль Радзівіл вылучаўся яшчэ і чорным гумарам. Неяк падчас чарговай папойкі ён надумаў пажартаваць над сваім сабутэльнікам пісарам Вялікага княства Літоўскага Пацам і заадно пацешыць гасцей відовішчам смяротнага пакарання. Князь прыкінуўся абражаным і ўголас загадаў адсекчы Пацу галаву. На перапалоханага пісара нацягнулі смяротную кашулю і, як ён ні брыкаўся, вывелі на падворак, дзе стаяла шыбеніца. Паклікалі ксяндза і кáта. І толькі пасля таго як халоднае лязо цяжкага цесака дакранулася да шыі ахвяры княжацкага жарту, яснавяльможны пан спыніў жудасную інсцэніроўку. Ад перажытага шоку Пац так напіўся, што на трэці дзень сканаў.

Другі п'яніца, каронны краўчы Адам Малахоўскі, ганарыўся тым, што яго ніхто не можа перапіць, і кожнага госця прымушаў выпіць адным махам паўгарцовы келіх (1,64 л) віна. Пры адным успаміне аб гэтым келіху, на пукатым баку якога былі выразаны тры сэрцы і

надпіс «Corda fidelium» («сэрца сябра»), многіх пачынала трэсці, бо «вельмі многа людзей захлынулася віном, некаторыя нават у яго доме».

Пілі і вялікія князі. На розных балях, званых абедрах, на паляванні. А Жыгімонт I Стары ўжываў штодзень піва як звычайную ежу. Ён з маладых гадоў упадабаў і кожнай раніцы замест снедання спажываў так званую граматку — піўную поліўку са спражанымі грэнкамі, а абед запіваў некалькімі куфлямі чыстага піва. Зразумела, што ён заўсёды быў на падпітку. Магнаты замест ранішняй кавы ці гарбаты пілі поліўку з падагрэтага і змешанага з курынымі жаўткамі піва.

Драбнейшым панам, так званай службовай шляхце, што зарабляла хлеб на розных пасадах дзяржаўных і выбарных устаноў, таксама хацелася выпіць, а на адзін заробак, як вядома, не вельмі разгуляешся, і яны ўсякімі спосабамі вымагалі падачкі ад сваіх кліентаў. У выніку татальнага хабарніцтва склалася такая атмасфера, калі «немагчыма было нічога зрабіць без п'янства». Трэба напісаць якую паперу — частуй дадаткова да афіцыйнай платы гарэлкай, трэба аформіць якую маёмасную згоду ці куплю-продаж — зноў жа без гарэлкі не абыдзешся, і ўсюды, куды ні ступіш, — гарэлка, гарэлка і гарэлка...

Каламутная хваля алкаголю літаральна захліснула Рэч Паспалітую, у якую на федэратыўных пачатках уваходзіла ў складзе Вялікага княства Літоўскага і Беларусь. У часы панавання караля Аўгуста II Дужага, якое з невялікім перапынкам працягвалася з 1697 да 1733 г., у краіне наогул рабілася неш-

та неверагоднае. Невядомы польскі храніст пісаў: «У праўленне Аўгуста III яшчэ не працвярозеў увесь край, які спаіў Аўгуст II». Глядзеў на панскі шабаш селянін, і ў яго, як пісаў ананімны паэт, узнікала жаданне выпіць:

Будзем роўня з панамі
І таксама як паны
Піць гарэлку збанамі
І гуляць так, як яны.

І гэта было яшчэ паўбядой у параўнанні з сапраўднай бядой. Зразумела, дурны прыклад шляхты адмоўна ўплываў на астатняе насельніцтва краю, але на сумленні паноў і панкоў ляжыць значна большае злачынства—наўмыснае спойванне народа дзеля сваіх карысліваганебных мэт, галоўнай з якіх была нажыва.

Буйная шляхта была не толькі асноўным спажывцом гарэлкі, але і яе галоўным вытворцам. Не было больш-менш значнага маёнтка, каб у ім не чадзіў комін бровара, а то і некалькіх адразу. Каб пераканацца ў гэтым, дастаткова перагарнуць тагачасныя інвентары. У Смаргонскім маёнтку, напрыклад, адначасова працавалі дзесяць бровараў і саладоўняў. У інвентары 1788 г. прыведзена падрабязнае апісанне гэтага прамысловага збудавання і яго абсталявання.

Не адставала ад землеўласнікаў і духавенства, у першую чаргу каталіцкае. У адрозненне ад праваслаўнага яно карысталася ў XVI—XVIII стст. падтрымкай дзяржаўнай улады і мела шэраг прывілеяў. Па вытворчасці сівушнай атруты каталіцкая царква трывала займавала пасля шляхты другое месца ў Вялікім княстве Літоўскім. Святы апостальскі касцёл,

які паўсюдна выстаўляў сябе бескарыслівым абаронцам інтарэсаў працоўнага людз і адзіным ахоўнікам маралі і чысціні нораваў, у сапраўднасці быў жорсткім і буйным землеўладальнікам і прыгоннікам і ўсімі магчымымі спосабамі і сродкамі, у тым ліку амаральнымі і антычалавечнымі, бессаромна ўзбагачаўся за кошт паднявольнай працы прыгонных сялян. Аднаму толькі віленскаму капітулу, дзве трэці зямельных уладанняў якога знаходзіліся на тэрыторыі Беларусі, належала 600 вёсак са шматлікім прыгонным насельніцтвам.

Да ўсяго на тэрыторыі Беларусі былі яшчэ і розныя каталіцкія манастыры і ордэны. Кляштары дамініканцаў, баніфратаў, кармелітаў, картэзіянцаў, піяраў, бернардзінцаў, бенедыкцінцаў, капуцынаў, трынітарыяў, брыгітак, сакраментак, марыявітак і іншых аплялі краіну і бязлітасна цягнулі жылы з беларускага народа.

Возьмем, да прыкладу, «Таварыства Ісуса», злавеснай памяці каталіцкі ордэн езуітаў. Упершыню прыхільнікі «чорнага папы» Ігнаці Лаёлы з'явіліся на этнічных беларускіх землях у 2-й палавіне XVI ст., у 1651 г. у адным толькі віленскім дзіяцэзе ўжо былі 93 езуіцкія кляштары. На тэрыторыі Беларусі яны звiлі 79 сваіх асіных гнёздаў — розных рэзідэнцый, калегій, місій, мелі больш як паўмільёна дзесяцін ворнай зямлі і без малога 50 тысяч цалкам залежных ад іх сялян.

Як такое магло атрымацца?

Тыя, хто да крываваых мазалёў высакаў лес і апрацоўваў зямлю, не толькі не меў яе, але і траціў у няволю да прыгоннікаў у езуіцкіх сутанах. Тыя, што жылі тут спрадвеку, заста-

ліся жабракамі, а прыблуды за якое стагоддзе набылі незлічонае багацце. Як ні дзіўна, але адказ на гэта пытанне па іроніі лёсу знаходзіцца ў дэвізе саміх жа езуітаў, якім яны кіраваліся ў сваёй дзейнасці: «Мэта апраўдвае сродкі». І гэта сапраўды так. У эксплуатацыйскім грамадстве, як трапна гаварыў народ, «ад мазалёў праведных не набудзеш палат каменных». Кроў, пот і слёзы прыгонных сялян сцякалі ў кішэні сквапнага каталіцкага кліра нястрымным залатым струменьчыкам.

І ўсё гэта, калі паслухаць святых айцоў, рабілася не дзеля ўзбагачэння каталіцкага касцёла і яго служак, пачынаючы ад прымаса і канчаючы вікарыем у заняпалай беларускай вёсачцы. Адбывалася гэта быццам бы выключна дзеля выратавання аблудных душ самой жа паствы, бо, як тлумачылі прыгоннікі ў расах, хутчэй «вярблюд пралезе цераз вушка іголки, чым багаты трапіць у вечнае царства божае». Крывадушна прыкрываючыся клопатамі аб братах сваіх неразумных, аб іх грэшных душах, аб будучым жыцці ў «чортах господних», святые пастары абдзіралі сваіх духоўных дзяцей як ліпку. Заклікалі да памяркоўнасці і стрыманасці галоднага, да ахвяравання на касцёл — абрабаванага, да ўтаймавання грахоўнай плоці — нядужага. Самі ж верныя слугі папы рымскага, намесніка святога Пятра на грэшнай зямлі, не хацелі задавальняцца малым, бо добра ведалі, што ніякага раю няма, і жылі па прынцыпу «лепш сініца ў руцэ, чым журавель у небе».

А як аддаваліся яны ўцехам на гэтым свеце і ўмелі цешыцца зямным жыццём, можна пераканацца, паглядзеўшы на іх партрэты,

што захоўваюцца ў музеях: тлустыя, бы раздутыя пухіры, чырвоныя шчокі, заплыўшыя тлушчам вочы, адвіслыя аж да жыватоў-цэбраў падбародкі. Адразу ж відаць, як елася, пілося і спалася святым айцам. Дарэчы, слова «атлусценне» медыкі і цяпер пішуць па-латыні «адзіпозіс», што ў дакладным перакладзе абазначае «асвіньванне», бо паходзіць ад лацінскага слова «адзіпс» — свіння. Наколькі «асвіньванне» было распаўсюджана сярод ксяндзоў, сведчыць той факт, што яно знайшло адлюстраванне ў вуснай народнай творчасці. Беларуская народная казка «Як ксяндзы вылечыліся» пачынаецца так: «Жылі-былі тры ксяндзы. Растаўсцелі яны так, што бяда. Што ні рабілі, якіх лекаў ні ўжывалі — нічога не памагае...» А фальклор, як вядома, ніколі не закранаў адзінкавыя факты, а адлюстроўваў заўсёды толькі тыповыя, распаўсюджаныя з'явы.

Просты люд тым часам пух ад голаду. Нават люстратар Полацкай езуіцкай калегіі Г. Абранпальскі, якога нельга запозычыць у перабольшванні, а хутчэй наадварот, пісаў, што сялянства езуіцкіх вёсак жыло ў «крайняй галечы», харчавалася пустазеллем і пры першым зручным выпадку ўцякала ад святых дабрадзеяў куды вочы глядзяць.

Не адставалі ад сваіх калег мужчынскага полу і хрыстовы нявесты. Манашак гродзенскага кляштара святой Брыгіты, будынак якога захаваўся да нашых дзён, забяспечвалі харчаваннем ажно чатыры фальваркі: Князева, Задвор'е, Шылавічы і Крамяніцы. У 1795 г. толькі з апошняга з іх на ўтрыманне 20—25 брыгітак былі прывезены 3 валы, 3 ця-

ляці, 24 бараны, 14 свіней, 64 парасяці, 96 гусей, 64 індыкі, 120 качак, 80 каплуноў, 380 курыц, 20 фасак масла і г. д. Святыя брыгіткі нажываліся і на спойванні народа. За здачу ў арэнду корчмаў яны ў 1760—1767 гг. атрымалі 38 544 злотых. Амаральны пералік чорных спраў каталіцкіх манашак карануе гандаль людзьмі. Гаспадарчыя дакументы кляштара, якія і цяпер захоўваюцца ў Гродзенскім філіяле Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва БССР, сведчаць, што брыгіткі прадавалі ў 2-й палавіне XVIII ст. сваіх братоў і сяцёр па веры ў сярэднім па 116 злотых за адну душу.

Каталіцкім манахіям належалі не толькі вёскі, а нават цэлыя гарады. Так, сёстры-бернардынкі з 1609 па 1805 г. валодалі Старым і Новым Лепелем, а таксама вёскамі Бароўна, Залессе, Слабада, Новая Слабада, Зорніца, Жэзлін, Паўсвіж.

Любілі манашкі і ў бутэльку заглянуць, іншыя співаліся да таго, што без чаркі дня не маглі пражыць. Не вызначаліся дзявочай цнатлівасцю і праваслаўныя сёстры. Складчыцы некаторых манастыроў нагадвалі вінна-гарэлачныя склады багатых купцоў. І так было не толькі на Беларусі. У канцы XVII ст., напрыклад, у Новадзявочым манастыры ў Маскве «захоўвалася віно венгерскае, бургонскае, французскае, валошскае, якое было наліта на венгерскі лікёр, і іншае віно цэлымі бочкамі; водка лімонная, анісавая і інш. куфамі, у тым ліку адна куфа з сасновымі парасткамі, а другая з ландышам; вішнёўка, піва, паўпіва і медавуха, таксама бочкамі». Багатыя манашкі мелі свае запасы хмельных напіткаў. Пасля

Еўдакіі Лапухінай, першай жонкі Пятра І, якую ён ў 1698 г. саслаў у манастыр, засталося аднаго толькі простага віна 473 вядры.

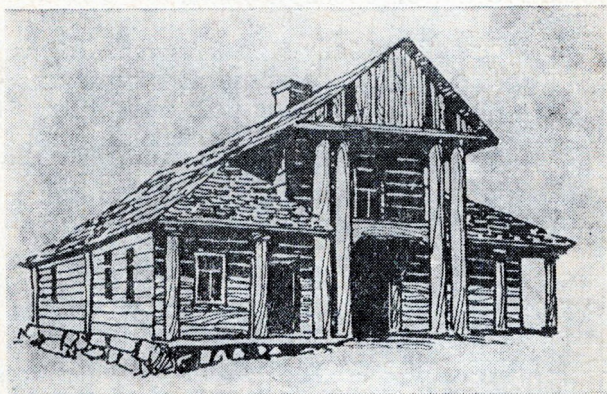
Урэшце, нічога дзіўнага тут няма: каб уносіць малітвы за душы бліжніх сваіх, трэба было мець добрае здароўе, а для гэтага неабходна смачная і спажывуная ежа. Маліца — не касой махаць ці хадзіць, пасвістваючы, за плугам...

Аднак таго, што адбіралі ў народа ненасытныя божыя служкі, было мала. Касцёл нажываўся і на спойванні тых, хто іх карміў і паіў. Капітулы, манастыры і нават ксяндзы-пробашчы арандавалі корчмы, а многія з іх самі займаліся вырабам атрутнага пітва. Бровары Слуцкай езуіцкай калегіі пераганялі хлеб на сівуху ў Замосці і Усах. У Бярозе манахі-картэзіянцы, якія звалі сябе самотнікамі, гэта значыць людзьмі, што адракліся ад усяго зямнога, ціснулі гарэлку ажно ў 8 броварах. Мела свой бровар і уніяцкая царква ў Лепелі.

Не заставаўся ўбаку і вялікі князь, ці, як ён афіцыйна зваўся, гаспадар Вялікага княства Літоўскага. Амаль ва ўсіх эканоміях і дзяржавах няспынна цурчэў хмельны струменьчык. Акрамя таго, з кожнай карчмы, каму б яна ні належала, у карысць вялікага князя спаганяліся падаткі: чаповы (бочкавы) па аднаму грошу за піва і мёд, па два за гарэлку, і капшчызна (акцыз) па капе грошай. За запіс у рэестр бралі так званыя рээстравыя: па 4 пенязі з піўных і мядовых корчмаў і 30 грошай 2 пенязі за продаж гарэлкі.

Густая сетка корчмаў густымі цянётамі апляла ўсю Беларусь. З кожным годам іх коль-

касць павялічвалася, адпаведна ўзрастала вытворчасць гарэлкі. Калі ўзнікла карчма, гэты змрочны сімвал п'янства, дакладна невядома. Адно з першых упамінанняў пра яе знаходзіцца ў хроніцы Гала Ананіма ў апісанні смерці Баляслава Храбрага ў 1025 г.: «Ані гоману, ані гуку цытры не чуваць было ў корчмах». Як вынікае з тэксту польскіх крыніц, знаходзіліся яны пераважна ў гандлёвых пасяленнях, каля рачных перавозаў, на скрыжаваннях гандлёвых шляхоў. У XIII ст. корчмы былі ўжо і ў вёсках. Некаторыя даследчыкі лічаць, што яны ўзніклі ў старажытнаславянскі перыяд і першапачаткова з'яўляліся грамадскім будынкам, дзе людзі елі, размаўлялі за келіхам лёгкага пітва пра свае справы, адзначалі святы з музыкай і песнямі. Наколькі гэта дакладна, цяпер цяжка меркаваць, але нешта падобнае было на Беларусі. Яшчэ ў

Беларуская карчма

XIX ст., асабліва ў першай яго пэлавіне, карчма адыгрывала ў беларускай вёсцы пэўныя грамадскія функцыі. Тут заключаліся розныя гаспадарчыя здзелкі, наймаліся работнікі, пастухі, абгаворваліся вясковыя навіны, «тут ігрышчы адбывалісь перад святамі зімой».

Агульнаславянскае паходжанне карчмы пацвярджаецца і лінгвістычнымі данымі. У шэрагу славянскіх моў назва гэтага старажытнага клуба мае агульны карань, які ўзыходзіць да слова «корм». У XVI ст. у карчмах пачалі прадаваць моцныя ап'яняльныя напіткі, у прыватнасці гарэлку, і яны паступова набываюць злавесную славу месцаў спойвання і адурманьвання народа. Менавіта з гэтага часу ў вуснай народнай творчасці, а пазней і ў мастацкай літаратуры карчмы і асабліва карчмары сталі аб'ектамі вострай сацыяльнай крытыкі. Даволі падрабязнае апісанне карчмы канца XIX—пачатку XX ст. з уласцівай яму схільнасцю да бытавой дэталі прыводзіць Якуб Колас у паэме «Сымон-музыка»:

А з-за дрэў страху зірнула
І два коміны на ёй.
Падышоў Сымон — карчомка
Са стадолай і дваром.

.....
І са страхам азірае
Гэта логава-бярлог.
Уздоўж сцен стаялі лавы;
За сталом — гурткі людцоў,
На сталах — сляды патравы:
Хлеб, агрызкі селядцоў.

Пры бутэльках гоман яскі.
Там і цесць, і сват, і кум:
З рук у рукі ходзяць чаркі.
А ў галовах бродзіць шум.
Пах гарэлкі, дым махоркі
Звіс пад столлю, як туман.

Қоласава апісанне карчмы пераклікаецца з аналагічнай сцэнкай паэмы А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш». Параўнанне паказвае, што карчма і яе атмасфера за час паміж напісаннем паэм не змянілася. Калі і ёсць розніца, дык толькі ў дэталях, да якіх часта звяртаўся Міцкевіч:

Знутры ўсе карчмы дзеляцца, як сінагогі,
На дзве паловы — дзве ўжытковыя бярогі:
Адна — на доўгія і вузкія пакоі,
Другая зборная, дзе вечна шум, размовы.
Ля кожнае сцяны стаіць там стол дубовы,
Вакол сталоў, нібы пры бацьку кругам дзеткі,
Перамашчэнцы — зэдлікі і табурэткі.

На мэблі той сядзеў цяпер запанібрата
І шляхціц, і халоп з халопкай, сын і тата,
І толькі аканом асобна ўсеўся ў зале.
Імшу набожна ўсе ў капліцы адстаялі,
А там, пакуль ізноў за лямачку-хазарку,
Да Янкеля ўваліліся ў карчму на чарку.
А чарка перад кожным госцем стала ціха.
І тут жа завіхалася і карчмарыха,
Ахвотна наліваючы сівуху з пляшкі.

Для аднаго і другога характэрна рэалістычнае ўзнаўленне карчомнага быту, аднолькавае ў паэтаў і стаўленне да яго. Абодва ўспрымаюць карчмы як з'яву адмоўную і, што цікава, параўноўваюць іх са звярыным бярогам.

Дзе толькі не было карчмаў — у гарадах, вёсках, у некаторых аж па дзве, туліліся яны як спаракхнелыя грыбы на скрыжаваннях дарог, ля рачных перавозаў і нават на рэках падпільноўвалі чалавека, каб выцягнуць апошні грош. Пахілыя карчомкі на палях стаялі прама ў вадзе сярод чароту і лазняку, да іх «дзвярэй з вады вяло некалькі прысту-

пак». Едучы з Пінска ўніз па Прыпяці, этнограф і фалькларыст О. Кольберг на адлегласці каля сямі міль сустрэў некалькі такіх «вадзяных» корчмаў.

Асабліва многа аўстэрый і шынкоў, пітных дамоў гарадскога тыпу было ў павятовых цэнтрах і мястэчках. У XVIII ст., напрыклад, у Паставах было 27, а ў Лепелі ў 1805 г. 30 шынкоў. Чалавеку літаральна нельга было іх абысці, і людзі заходзілі, а раз зайшоў, дык і выпіў, як піша Я. Колас:

Карчма рэдка пуставала:
Чуць развідніцца — сюды
Хоць чыя душа вітала,
Шоў стары і малады.

Плыў народ, як у касцёл,
Шоў і свой і незнаёмы,
З хутароў ішлі і з сёл.
Тут пасэсар, арандатар,
Дробны шляхціц, важны пан,
Хто папіць, гульнуць аматар,
Кожны міл быў і жадан.

У XIX ст. карчма канчаткова страчвае сваю традыцыйную ролю грамадскага месца вырашэння штодзённых спраў і адпачынку і становіцца, па сутнасці, месцам збору п'яніц і спойвання народа. Польскі пісьменнік і гісторык Юзаф Ігнацы Крашэўскі добра ведаў Беларусь. Тут ён вучыўся ў гімназіі, многа падарожнічаў, даследаваў мінулае беларускай зямлі, у сваіх раманах і апавесцях пісаў пра цяжкую долю беларускіх сялян, пра маральную дэградацыю шляхецкай арыстакратыі. Не абмінуў ён і п'янства і карчмы. У яго інтэрпрэтацыі роля карчмы заключалася ў наступным: «Дзе ёсць вёска без карчмы? Было б гэта

стварэнне без галавы. Бо карчма з'яўляецца месцам сустрэч, рады і весялосці, у ёй усё звязваецца і завязваецца, у ёй смуток выказваюць адзін другому, у ёй сварацца і б'юцца, і спрачаюцца, і дамаўляюцца — і любяцца! Карчма — гэта сэрца вёскі». Але ўжо сэрца хворае, разбітае сацыяльным інфарктам, атручанае алкаголем.

Усю віну і адказнасць за спойванне народа ў мінулым, як правіла, цалкам ускладаюць на карчмароў: маўляў, каб не было корчмаў і карчмароў — не было б і п'янства. Безумоўна, карчмары адыгрывалі адмоўную ролю, хоць бы таму, што давалі выпіць напавер і пад рэчавы залог. Пра гэта пісаў Г. Р. Дзяржавін у канцы XVIII ст. падчас свайго наведвання Беларусі: «Гэтыя корчмы ёсць не што іншае, як моцная спакуса для простага народа. У іх сяляне разбэшчваюць свае норавы, робяцца гулякамі і нядбайнымі да работы. Там выдурваюць у іх не толькі хлеб надзённы, але і ў зямлі пасеяны, хлебаробчыя прылады, маёмасць, час, здароўе і само жыццё...» Усё гэта сапраўды так, але ж справа была не ў карчмарах. Яны толькі глыбей развярэджвалі сацыяльную язву і з'яўляліся пасрэдкамі тых, на чым сумленні ляжала ўся маральная і нават крымінальная адказнасць за спойванне народа. А імі выключна былі прадстаўнікі пануючага класа, пачынаючы ад дробных абшарнікаў і канчаючы вялікім князем, з канца XVIII ст. — царом. Менавіта ім належалі корчмы, у іх кішэні плыла львіная доля прыбыткаў ад продажу гарэлкі.

Возьмем, да прыкладу, магнацкі род Радзівілаў. Аднаму з іх, закаранеламу, якіх свет не

бачыў, п'яніцы, больш вядомаму па мянушцы «Пане Каханку», належала ў Беларусі без малога тысяча гарадоў і мястэчак, і ў кожным былі корчмы і шынкі, ды не па аднаму. У Нясвіжы, горадзе-рэзідэнцыі князя, колькасць корчмаў за 107 гадоў павялічылася амаль у тры разы: 1654 г. — 17, 1679 г. — 25, 1761 г. — 47. Продаж спіртнога прыносіў яму каля палавіны ўсіх прыбыткаў. Род Радзівілаў, у параўнанні з якім кароль Рэчы Паспалітай быў бяднейшы за царкоўнага пацука, на працягу стагоддзяў не толькі жорстка эксплуатаваў беларускі народ, але, падобна іншым магнатам і драбнейшым панкам, спойваў яго ў літаральным сэнсе гэтага слова.

У гістарычнай літаратуры часам сустракаем сцвярджэнне, што некаторыя манархі былі заклапочаны распаўсюджваннем п'янства і рабілі пэўныя заходы для яго ўтаймавання. Пры гэтым звычайна спасылаюцца на Жыгімонта II Аўгуста і Пятра I. Ідэалізацыя таго і другога не мае пад сабой ніякай гістарычнай асновы і грунтуецца на аднабаковай ацэнцы паасобных фактаў. Пётр I узведзены ў ранг барацьбіта з п'янствам на той падставе, што пры ім закаранелым п'яніцам вешалі на шыю цяжкі чыгуны медаль з надпісам «За п'янства», забываючы пры гэтым, што падтэкст гэтай «узнагароды» не выходзіў за рамкі ўлюбёнай п'яніцамі сентэнцыі: «Пі, але розум не прапівай». Да ўсяго медаль вешалі толькі карыштантам у турме за злачынствы, зробленыя ў выніку п'янства.

Пры Пятры I ужыванне гарэлкі, якую ён сам любіў і «патрабаваў, каб яе пілі і госці, не выключаючы дам», распаўсюджвалася і

нават культывавалася. Сваім «непрыстойным да цынізму» папойкам і разгулу цар імкнуўся надаць «канцылярскія формы, зрабіць яго сталай установай». Так узнікла калегія п'янства, або «сумасброднейшый, всешутейшый і всеп'янейшый собор». Па сцвярджэнню сучаснікаў, п'янства дасягнула такога ўзроўню, «што немагчыма апісаць, і шмат каму даводзілася ад яго паміраць». Гэтыя звесткі знаходзім мы ў творах гісторыка В. В. Ключэўскага.

Не заслужыў лаўраў ахоўніка мораву і маралі таксама і гаспадар Вялікага княства Літоўскага і кароль Польшчы Жыгімонт II Аўгуст. Артыкул 13-ы «Уставы на валокі» 1557 г., зацверджанай і падпісанай гэтай каранаванай асобай, прадпісваў: «Корчмы покутныя па сёлах каб не былі». Аднак гэта мера была выклікана не клопатамі аб сялянах, а тым, што з покутных корчмаў не паступала капшчызна — акцызны падатак на гарэлку і піва. Дарэчы, ва «Уставе...» пра сапраўдны намер Жыгімонта II Аўгуста гаворыцца адкрыта: «Каб капшчызна наша не гінула». Таму і загадвалася ва ўсіх уладаннях вялікага князя на Беларусі корчмы ставіць ля дарог і ў валасных цэнтрах, дзе рэвізорам было б лягчэй ажыццяўляць за імі нагляд і своечасова і спаўна спаганяць падаткі. Праз паўгода 6-ы артыкул першага дадатку да «Уставы...» забараніў трымаць корчмы на зямлі вялікага князя іншым панам — магнатам і шляхце. Звярніце ўвагу — панам не забаранялася мець корчмы, а значыцца, гандляваць гарэлкай на тэрыторыі сваіх уладанняў. Дзе ж тут, спытаемся, клопаты аб народным здароўі?

Забарона зроблена не ў інтарэсах працоўнага люду, а выключна толькі з асабістых эканамічных інтарэсаў. Выціснуўшы канкурэнтаў са сваіх уладанняў, Жыгімонт II Аўгуст значна павялічыў уласныя даходы, якія паступалі ў выглядзе акцызнага падатку з корчмаў.

Але і феодалы не засталіся ў проигрышы, дакладней, мала што страцілі, бо «Устава...» не закранала прыватнаўласніцкіх уладанняў і вёсак. А іх толькі ў аднаго Кароля Радзівіла было больш як пяць тысяч, і ў кожнай былі корчмы, а ў вялікіх па дзве. Каб хоць прыблізна ўявіць, якія прыбыткі прыносілі яны князю, неабходна ведаць тагачасныя ўмовы арэнды. Такую магчымасць даюць архіўныя матэрыялы. У пачатку XVI ст. «Ян Ілько, мешчанін, наняў карчму вінную ў князя яго міласці за пяцьдзсят коп грошай на год». Па мінскіх цэнах 1507 г. за гэтыя грошы можна было купіць 100 валоў або 250 вепраў ці 1500 бараноў.

Сапраўднай сацыяльна-эканамічнай прычынай правядзення рэформы 1557 г. было імкненне інтэнсіфікаваць выкарыстанне прыродных рэсурсаў і павялічыць эксплуатацыю сялянства з мэтай атрымання з зямлі і з тых, хто яе апрацоўваў, большых прыбыткаў. У выніку ўзмацнілася прыгонніцтва, паскорыўся працэс распаду сялянскай абшчыны і яе гістарычных інстытутаў самакіраўніцтва.

Пры фальварках побач з традыцыйнымі галінамі гаспадаркі ствараюцца прамысловыя прадпрыемствы: цагельні, паперні, млыны, гуты (выплаўка крычнага жалеза з балотнай руды), буды (выраб поташу і ордашу) і бровары, на якіх з жыта, пшаніцы, ячменю і аўса

гналі гарэлку. Фальварак быў прыбыткавай сельскагаспадарчай і саматужна-прамысловай формай арганізацыі гаспадаркі. Яе асаблівасцю была самаабарачальнасць: зямлю, што давала сыравіну, апрацоўвалі прыгонныя сяляне бясплатна. На выраб гарэлкі таксама нічога не затрачвалася. Частка яе рэалізавалася тут жа на месцы па адвольна вызначаных феодалам цэнах.

У выніку правядзення рэформы прыбыткі феодалаў узраслі амаль удвая. У Бабруйскай воласці, напрыклад, на 40%: з 402 коп грошай да 776 коп. Сюды ўваходзіла і выручка ад продажу алкагольных напіткаў.

Павелічэнне вытворчасці гарэлкі спрыяла распаўсюджванню п'янства не толькі прамым шляхам — праз густую сетку корчмаў, але і ўскосным — скарачэннем вырабу традыцыйных слабых напіткаў — медавухі і піва. У сярэдзіне XIX ст. прыгатаванне сялянамі гэтых напіткаў ужо амаль не практыкавалася. Па сведчанню Е. Раманава, у Віцебскай і Магілёўскай губернях толькі некаторыя пчалары, ды і то зрэдку, гатавалі медавуху — надзвычай смачнае і спажывнае пітво, якое пенілася і мела невялікую моц.

Каб выціснуць з сялян як мага больш грошай, паны прымушалі сваіх прыгонных купляць гарэлку толькі ў фальварачных корчмах. Наведванне «чужой» карчмы трактавалася як цяжкае злачынства. Выпіў чарку за межамі панскага маёнтка — плаці штраф, выпіў другі раз — заставайся на зіму без дроў. У грашовых справах паны не любілі жартаваць. Адны з іх за аналагічныя злачынствы каралі сялян бізуном, другія закоўвалі ў калоду або ў гусак.

Вядомы і бодьш жорсткія пакаранні, калі людзей апускалі ў палонку або трымалі закутых у гусак у адной бялізне на траскучым марозе. Здараліся выпадкі, што людзей забівалі да смерці.

Значная частка корчмаў належала ксяндзам і размяшчалася побач з касцёламі. Парафіяне адразу ж пасля імшы траплялі прама ў карчму. Звычайна святыя айцы аддавалі корчмы ў арэнду, але, як сведчаць архіўныя матэрыялы, нярэдка самі прадавалі «чортава зелле», закуску і нават, падаткнуўшы падол сутаны, абслугоўвалі кліентаў за сталамі.

Святыя карчмары не горш паноў дралі з мужыка скуру і не менш жорстка каралі за наведванне «чужых» корчмаў. З нябачаным цынیزмам яны ўнушалі сваім парафіянам, што піццё ў свецкіх корчмах не толькі цяжкая правіннасць, але і абраза бога. Захаваўся цікавы запіс у судовай кнізе вёскі Касіна, якая з 1748 г. стала ўласнасцю кляштара: айцец-эканом «скардзіўся на свавольных касінцаў, што яны купляюць гарэлку дзе ім уздумаецца, таму зніжаюцца прыбыткі і абраза божая робіцца... Айцец прыёр прысудзіў усіх на такую кару: каб кожны з іх заплаціў 8 злотых штрафу і атрымаў 15 бізуноў. Акрамя таго, усёй грамадзе загадаў... не піць нідзе (у свецкіх корчмах.— С. Ц.) пад пагрозай фізічнага пакарання і грашовага штрафу».

А жыхары вёскі Мышынец у Зялёнай пушчы наогул трапілі з-за гарэлкі паміж кавадлам і молатам. Пойдуць у езуіцкую карчму — староставы чыноўнікі караюць штрафам і бізунамі тых, хто «з абразай для яснавяльможнага пана старосты грэбавалі дваровым ві-

ном», пачнуць хадзіць у староставу карчму — езуіты адмаўлялі ў споведзі і ў святым прычасці ды да ўсяго папракалі са злосцю, што замест «прававернага» спажываюць піва меншай «духоўнай» вартасці. Барацьба за «п'яныя» грошы паміж свецкай уладай і духавенствам цягнулася на працягу 2-й палавіны XVII — 1-й палавіны XVIII ст., і ўвесь гэты час у мужыкоў трашчалі ілбы.

Прага да нажывы штурхнула паноў на нябачаны ў гісторыі ганебны акт. Яны пачалі літаральна сілай прымушаць сялян піць. Кожны абавязаны быў на працягу года выпіць вызначаную панам колькасць гарэлкі. З тых, хто яе ў рот ніколі не браў, спаганялі кошт гэтай нормы грашыма. Сялян спойвалі рознымі спосабамі: давалі гарэлку ў крэдыт, нанятым работнікам аплачвалі працу не грашыма, а квіткамі ў карчму.

Спойванню народа спрыяла перанятая ў польскіх паноў так званая прапінацыя — выключнае права шляхты на вольную ад усякіх падаткаў вытворчасць і продаж ап'яняльных напіткаў у межах сваіх уладанняў. Адмоўны ўплыў павялічваўся яшчэ і таму, што разам з аддачай зямлі ў арэнду пан мог перадаваць і права прапінацыі, а арандатары, як вядома, былі больш жорсткімі прыгнятальнікамі. Карысталіся правам прапінацыі і асобы духоўнага звання, калі атрымлівалі зямлю па завяшчанню або як дар багатых веруючых. Так што спойваць народ было каму.

Сацыяльная шкоднасць алкаголю мела яшчэ адзін адмоўны аспект, менш прыкметны на першы погляд, але не менш згубны для простага людю. Выраб гарэлкі паглынаў вя-

лікую колькасць зерня. На брэсцкім рынку толькі ў 1624 г. было прададзена больш як 1400 бочак соладу, на прыгатаванне якога пайшло не менш 1100 бочак ячменю. І гэта ў тым жа годзе, калі ў Брэсце з голаду пухлі людзі і паміралі прама на гарадскіх вуліцах. «Многія памерлі...» — удакладняе адзін з запісаў магістрацкай кнігі. А хлеб тым часам спакойна пераводзіўся на гарэлку. Адны пакутавалі ад хранічнага недаядання, другія задаволены падлічвалі барышы, якія прыносілі бровары і корчмы: «Князю Міхайлу Жаслаўскаму 15 коп з корчмаў... а 4 рублі з віна». Толькі за 15 коп грошай можна было купіць каля дзесяці тон жыта або 30 валоў, адкормленых да тony вагою кожны. У Гальшанах у XVI ст. за 1 капу і 3 грошы можна было купіць добрага каня.

Імкненне да нажывы не ведала літасці. У пэўных умовах сацыяльна-эканамічнага развіцця грамадства эксплуатацыйная сутнасць пануючага класа заўсёды праяўляецца амаль што ў тоесных формах. Ужо на першым этапе маёмаснага падзелу грамадства, канцэнтрацыі багацця і ўлады ў колькасна меншай часткі супляменнікаў выразна выяўляецца сацыяльная няроўнасць у размеркаванні і спажыванні грамадскіх здабыткаў. Нават на племянным узроўні, як сведчыць прымаўка хайя «Голыя вараць піва, добра апранутыя яго п'юць», адбываецца прысвойванне вынікаў працы голых добра апранутымі. Спачатку багатыя п'юць самі, як гэта назіралася еўрапейскімі этнографамі на востраве Барнео ў тубыльцах племені мегінакан, затым прыходзіць разуменне, што хмельныя напіткі з'яў-

ляюцца дзейным сродкам эксплуатацыі народа і асабістага ўзбагачэння.

Так пачалося злачыннае спойванне працоўнага люду, і яно не абмінула ў той ці іншай меры ніводнага народа, ніводнай краіны. Усюды, дзе б ні ўспыхнула алкагольная гарачка, прычына яе была адна і тая ж: нажыва і абрабаванне шырокіх народных мас пануючым класам. У народзе здаўна казалі: «Усё ліха ад паноў». Гэта ў першую чаргу і ў поўнай меры датычыцца п'янства. Гэтак было і ў Маскоўскім Вялікім княстве, з той толькі розніцай, што ініцыятарам спойвання народа тут выступіла дзяржава.

Першы каба́к у Маскве быў адкрыты ў сярэдзіне XVI ст. па загаду Івана Грознага для апырчнікаў — адборнага і прывілеяванага нахштальт гвардыі фарміравання, на якое цар абапіраўся ў барацьбе з баярска-княжацкай апазіцыяй і выкарыстоўваў для ўмацавання самаўладства. Гэты каба́к знаходзіўся на Балчузе, месцы, якое так называлася яшчэ ў 60-х гадах XIX ст. і знаходзілася паміж маскварэцкім і ланцуговым мастамі. Неўзабаве каба́кі як прыбытчныя ўстановы былі адкрыты паўсюдна і атрымалі ў народзе назву «царевы каба́кі» — месцы, дзе вёўся казённы ці водкупны гандаль разнастайнымі моцнымі алкагольнымі напіткамі. Паступова пачалі гнаць гарэлку і баяры. Каба́кі яны ставілі самі або атрымоўвалі ў кармленне ад цара, бо хутка ўзнік звычай «дараваць баяр тамгою і каба́ком». Завяло свае каба́кі і духавенства.

Каба́к меў істотнае адрозненне ад карчмы — у ім чалавек хутчэй співаўся, бо тут было «можна толькі піць, а есці нельга». Лю-

дзі, якія загадвалі кабакамі, зваліся цалавальнікамі, бо давалі клятву не ўтойваць грошай і цалавалі крыж і Евангелле. Такі парадак вымушаў цалавальнікаў прадаваць гарэлкі як мага больш, бо, калі яны не выконвалі даведзены план, іх секлі бізунамі, а грашовы дэфіцыт пакрывалі за кошт маёма-сці. Калі не дапамагала і гэта, грошы спаганялі з сялян навакольных вёсак. Іх ставілі на так званы правёж — біццё па голых лытках і сцёгнах кіямі даўжынёю ў паўтара локця. Такім чынам выбівалі грошы нават з тых, хто ніколі не заходзіў у кабак. У кабакі заганялі літаральна бізуном — хочаш не хочаш, а пі. Пражэрлівая казна патрабавала з кожным годам усё больш і больш грошай. Чым мацней свістаў бізун, тым больш співаўся працоўны народ. Вось як у сапраўднасці выглядала так званая прыродная схільнасць рускіх да п'янства.

Надышоў час, калі неабходнасць у прынуцы адпала: нястрыманая цяга да алкаголю ўжо сама штурхала многіх, часта супраць іх розуму і волі, у царскі кабак. У 1598 г. Барыс Гадуноў катэгарычна забараніў усім прыватным асобам вытворчасць і продаж гарэлкі. Дзяржава не хацела ні з кім дзяліцца барышамі і ўсё цалкам прыбрала да сваіх рук. Праз нейкі час выйшаў новы закон, і зноў, нібы грыбы пасля цёплага дажджу, пачалі адкрывацца прыватныя кабакі. У сярэдзіне XVII ст. цар Аляксей Міхайлавіч перадаў права гандлю гарэлкай казне.

Злавесны саюз цара з «зялёным цмокам» неўзабаве зрабіў сваю ганебную справу. П'янства зайшло так далёка, што пачало трыво-

жыць урад. У выніку ў 1652 г., роўна праз сто гадоў пасля адкрыцця першага кабака ў Маскве, выйшаў указ: «Прадаваць гарэлку па адной чарцы чалавеку, а больш той указанай чаркі аднаму чалавеку не прадаваць». Адна-часова забаранялася адпуская гарэлку п'яніцам. Па хадайніцтву духавенства, занепакое-нага тым, што кабак узяў верх над царквой, было забаронена прадаваць алкагольныя на-піткі ў нядзелю, сераду, пятніцу і ў постныя дні. Аднак «дзяржаўныя» меркаванні прыму-сілі ўрад хутка пайсці на скасаванне некато-рых абмежаванняў. Матывы новага распа-раджэння ніхто не захоўваў у тайне: «Каб вялікага гасудара казне ўчыніць прыбытак, пітухоў з кружачнага двара не адганяць». Ды і на другія меры стрымлівання п'янства пача-лі глядзець скрозь пальцы. Так узнік інстытут дзяржаўных кабакоў. У сярэдзіне XIX ст. іх было ўжо больш як паўмільёна.

Па меры развіцця і пранікнення капіталі-стычных адносін у сельскую гаспадарку Бела-русі і пашырэння рыначных сувязей прыгон-най вёскі, аграрнага перанасялення і адыход-ніцтва ўзрастае спажыванне моцных спіртных напіткаў. Неадменным спадарожнікам капіта-лізму з'яўляецца п'янства. Спойванне народа памешчыкамі ў канцы XVIII — XIX ст. набы-вае характар сацыяльнай эпідэміі, асабліва сярод насельніцтва гарадоў і вясковай бедна-ты.

Летам 1800 г. на ўсходзе Беларусі пачаўся голад. Але гэта быў дзіўны голад: памешчыц-кія свірны літаральна трашчалі ад зерня, жытняя мука сотнямі тысяч пудоў вывозілася па Дзвіне за мяжу, шэсць тысяч бровараў

пераганялі хлеб у спірт, выпрацоўваючы што-
год 14 млн. вёдзер гарэлкі, а сяляне тых па-
мешчыкаў, каму ўсё гэта належала, галадалі,
давіліся лебядой з карою, пухлі дзеці. Хлеба не
было, а гарэлкі хоць захлыніся. Адна толькі
вінакурня ў Лёзне выдаткоўвала на гарэлку
каля васьмідзесяці асьмін жыта. Ці не пра-
гэты голад і адчай пісаў ананімны паэт:

Вясна-голад перапала,
Ані солі, ані круп:
І скаціне корму мала,
І самому ані ў зуб.
На палацяхдохнуць дзеці,
Жонка тры дні з дуру п'ець,
І даўно парожна ў клеці...

Пачалі паміраць людзі. Царскі ўрад за-
мест тэрміновай дапамогі даручыў Г. Р. Дзяр-
жавіну разабрацца ў прычынах голаду. Азна-
ёміўшыся на месцы са становішчам, паэт быў
літаральна аглушаны ўбачаным і тое, што
рабілі мясцовыя памешчыкі, назваў «неміло-
сэрдным сдирством». У вёсках князя Агінскага,
памешчыкаў Заранкі і Гурко, у вёсцы Гарба-
чы, якая належала дубровенскім ксяндзам, лю-
дзі елі шчаўе, лебяду, сныць, карэнні рознага
зелля. Па загаду Г. Р. Дзяржавіна маёнткі
некаторых буйных землеўласнікаў, у тым ліку
Агінскага, Гурко і Заранкі, узялі пад дзяр-
жаўную апеку, а хлеб у неабходнай для пад-
трымання жыцця колькасці размеркавалі па-
між галадаючымі сялянамі. Да абурэння
ўзрушыла Г. Р. Дзяржавіна спойванне народа
ў галодны год. Ён апячатаў вінакурню ў
Лёзне, а збожжа раздаў мяшчанам і сялянам
навакольных вёсак, якія ледзьве цягалі ногі
з голаду.

Пасля ўз'яднання Беларусі з Расіяй указам 1772 г. за шляхтай было захавана права вольнай вытворчасці і продажу спіртных напіткаў. У 1782 г. гэта права пацверджана другім указам. Выраб гарэлкі, мёду, піва быў дазволены толькі памешчыкам. Згодна ўказам, усе шляхецкія корчмы заставаліся на ранейшых месцах, новыя можна было ставіць з дазволу губернатара і толькі «на вялікіх дарогах і каля цэркваў». У гарадах была ўведзена адкупная сістэма, паводле якой казна павінна была атрымліваць 1 р. 50 к. з кожнага чалавека. Цана ап'яняльных напіткаў і ўмовы продажу вызначаліся магістратамі.

Усе прыбыткі ад рэалізацыі гарэлкі ў сельскай мясцовасці, як і ў часы Рэчы Паспалітай, ішлі ў карысць уладальнікаў бровараў. Але дзяржава не магла доўга мірыцца з такім становішчам і ў 1783 г. права продажу спіртных напіткаў памешчыкамі абмежавала прыватнаўласніцкімі вёскамі і сёламі, у дзяржаўных гандаль хмельным пітвам перайшоў у рукі казны. Але зробленае ўрадам змяненне мала закранула інтарэсы памешчыкаў, бо пераважная колькасць корчмаў з часоў рэформы 1557 г. знаходзілася на тэрыторыі іх уласных зямель. Рускі акадэмік В. Севяргін, які ў 1802 г. двойчы наведаў Беларусь, пісаў, што «віно гоняць усе памешчыкі на сваіх заводах, якія завуцца тут броварамі, і прадаюць яго ў корчмах па свабоднай цане... Адбярыце ад тутэйшых памешчыкаў права на свабоду вінакурэння — і яны пазбавяцца большай часткі сваіх прыбыткаў».

Урад коса паглядаў на фантастычныя прыбыткі беларускіх памешчыкаў і вышукваў

спосаб урваць сваю долю спакуслівага пірага. 29 верасня 1810 г. уводзіцца падатак у памеры 60 кап. асігнацыямі з кожнага вядра гарэлкі, адначасова выдадзены маніфест запэўніваў памешчыкаў аб захаванні за імі права прапінацыі. Памешчыкі зразумелі «намёк» і пераклалі падатак на плечы сялян. На практыцы яго спаганялі падушна, зыходзячы з таго, што кожны селянін спажывае ў год адно вядро гарэлкі. Самае цікавае ў маніфесце тое, што падатак распаўсюджваўся і на тых уладальнікаў прыгонных, якія не мелі бровараў. Казна як бы падштурхоўвала памешчыкаў да вінакурэння. У 1821 г. падатак узрос да 2 руб. асігнацыямі з душы.

Але і гэтага аказалася мала. Указам ад 23 лістапада 1849 г. замест падушнага падатку ўводзіўся з 1 студзеня 1851 г. акцыз. У гарадах і мястэчках па-ранейшаму застаўся адкупны гандаль спіртным. Адкупшчыкі неміласэрна абдзіралі народ і, па сутнасці, рабілі што хацелі, бо за іх кошт карміліся мясцовыя ўлады. Адных чыноўнікаў адкупшчык задобрываў падачкамі і багатымі абедамі з віном, другіх, у тым ліку амаль усю паліцыю, утрымліваў на пастаянным жалаванні.

Вінная адкупная сістэма, пра якую станюўча адзывалася Кацярына II, грунтавалася на перадачы права спагнання падаткаў за продаж спіртных напіткаў за пэўную суму грошай і на пэўны тэрмін прыватнай асобе. Працэдура набыцця вінных водкупаў адбывалася кожныя чатыры гады ў Пецярбургу і нагадвала аўкцыённыя таргі. Водкуп набываў той, хто ўносіў большы пачатковы заклад. Адкупшчыкі граблі грошы літаральна лапа-

тай. Мяркуйце самі: у сярэдзіне XIX ст. гадавая сума казённага прыбытку з вінных водкупаў складала 128 млн. руб., а адкупшчыкі за гэты ж час сабралі 220 млн. руб. серабром. Дзеля асабістага ўзбагачэння яны шырока выкарыстоўвалі падман наведвальнікаў пітных дамоў. Найбольш распаўсюджаным спосабам ашуканства было разбаўленне гарэлкі вадою і фальсіфікацыя віна. Для захавання натуральнага колеру, паху і моцы ў напіткі дадавалі розныя хімічныя рэчывы, нярэдка шкодныя для здароўя. Выпадкі атручвання, а іх было нямала, падкупленыя мясцовыя ўлады канстатавалі як смерць з перапою, а ў народзе казалі «згарэў ад гарэлкі». Кантроль за кабакамі і спраўным паступленнем падаткаў адкупшчыкі ажыццяўлялі праз сваіх штатных работнікаў. Пад кіраўніцтвам «дзяржаўцы акцызных збораў» сярдобскага 2-й гільдыі купца А. Вясніна і галоўнаўпраўляючага акцызным водкупам севастопальскага 1-й гільдыі купца А. Трацякова, якія трымалі ў сваіх руках водкуп па Гродзенскай губерні, працавала ажно 300 служачых.

Увядзенне акцызу не пашкодзіла інтарэсам памешчыкаў. Адвольныя цэны дазвалялі ўзваліць яго на плечы народа. Механізм абдзірання добра раскрыты ў ананімнай гутарцы «Дзядзька Антон», што хадзіла па руках вясковага і месчачковага люду ў XIX ст.: «Што толькі ні возьмеш, што толькі ні купіш, што толькі табе трэба ці з'есці, ці выпіць... за ўсё возьмуць з цябе і цану, і падатак, і возьмуць яго, здаецца, не сілай, а, здаецца, зусім справядліва, бо ніхто, здаецца, не гоніць цябе заплаціць: маеш ахвоту і грошы — купляй, не

маеш — не трэба. І заплаціш, браце, той падатак так, што і сам таго ведаць не будзеш, а здаецца табе, што ўсе тыя грошы ты за сам тавар аддаў... яны тое ведаюць, што купіць мусіш, і налажылі падатак у такі хітры спосаб».

У выніку ўцягнення памешчыцкай гаспадаркі ў таварна-грашовыя адносіны ў пачатку XIX ст. назіраецца даволі інтэнсіўнае развіццё вотчыннай прамысловасці. Першае месца сярод яе займаюць бровары, агульная колькасць якіх у першым дзесяцігоддзі XIX ст. дасягнула ажно 6 тысяч. Вядучае месца вінакурства ў прамысловай вытворчасці забяспечвалася высокай прыбытковасцю гарэлкі, абумоўленай у сваю чаргу поўнай свабодай вінакурства і няўхільным ростам попыту на спіртныя напіткі.

Згодна афіцыйным даным за 1841 г., у Віленскай губерні кожны шляхціц, які меў 15 душ прыгонных, займаўся вырабам гарэлкі. З увядзеннем акцызу колькасць бровараў скарацілася, бо ўрадавы ўказ 1849 г. з мэтай павелічэння грашовых паступленняў у казну забараніў дробнамаёнткавай шляхце, якая мела менш 50 прыгонных душ, трымаць старыя і будаваць новыя вінакурні.

У сярэдзіне XIX ст. вытворчасць гарэлкі апынулася ў руках буйных землеўласнікаў: Радзівілаў, Вітгенштэйнаў, Гогенлоэ, О'Руркаў, Храповічаў, Пуслоўскіх, Гарватаў, Гарціно, Якс-Быкоўскіх, Чапскіх, Бохвіцаў, Вайніловічаў, Жукоў, Ажэшкаў, Багушэўскіх, Багдановічаў, Славінскіх, Бялінскіх, Красніцкіх і інш. Спіс, як бачым, карануюць асобы тытулаваныя. Князі, графы, бароны...

Закрыццё дробных, пераважна старых і напаясаматужных бровараў прывяло не да скарачэння, як гэта, здаецца, павінна было адбыцца, а да павелічэння вытворчасці гарэлкі. Справа ў тым, што якраз у гэты час праходзіла даволі інтэнсіўная рэканструкцыя прадпрыемстваў вінакурнай прамысловасці, устанаўлівалася больш дасканалая імпартае абсталяванне (калонны апарат Пісторыуса, перыядычна дзейнічаючы апарат Галя, апараты Нэймана, Дорна, Сіменса і асабліва прадуктыўны апарат Ільгеса). Вінакурні пераходзяць на паравы спосаб вытворчасці алкагольных напіткаў. У пачатку 2-й палавіны XIX ст. агнявое вінакурэнне ўжо амаль не ўпамінаецца ў тагачасных дакументах. Пераабсталяваныя бровары атрымоўваюць больш рэспектабельную і больш адпаведную капіталістычнаму спосабу вытворчасці назву «вінакурныя заводы». Мадэрнізацыя абсталявання і тэхналагічнага працэсу павялічыла не толькі сутачную перапрацоўку збожжа, а і выхад прадукцыі з аднолькавай колькасці сыравіны на 30—40%. У 40-х гадах XIX ст. 1840 бровараў Мінскай і Гродзенскай губерняў давалі каля 4100 тысяч вёдзер гарэлкі ў год. У 50-х гадах у абедзвюх губернях засталася толькі каля 700 вінакурных заводаў, але яны выраблялі штогод 5 млн. 156 тыс. вёдзер гарэлкі.

Але тэхнічны прагрэс, акрамя росту спажывання моцных спіртных напіткаў і пашырэння п'янства, нічога не прынёс простаму люду. Спойванне сялян памешчыкамі праводзілася самымі рознымі спосабамі: стварэннем разгалінаванай сеткі корчмаў, продажам гарэлкі ў крэдыт і ў абмен на сельскагаспа-

дарчыя прадукты, аплатай работы сялян на гаспадарцы памешчыкаў не грашыма, а гарэлкай. Як і ў мінулыя стагоддзі, памешчыкі пільна сачылі, каб сяляне пілі гарэлку толькі ў свайго пана. У многіх маёнтках нават была створана спецыяльная варта, якая назірала за выкананнем гэтага парадку. За піццё «чужой» гарэлкі неслі адказнасць і карчмары. Цікавае ў гэтых адносінах пагадненне паміж князем Вітгенштэйнам і карчмарамі-арандатарамі, якія павінны былі сачыць за тым, каб у карчме не пілі невядома дзе набытую гарэлку. За парушэнне забароны за кожную выпітую кварту «парушальнік» уносіў у касу маёнтка 30 кап. серабром і адпрацоўваў адзін дзень паншчыны. Развіццё капіталізму ў Расіі суправаджалася небывалым дагэтуль распаўсюджаннем п'янства. Справа дайшла да таго, што пачалі піць адэкалон. У 1844 г. у Ковенскай губерні вымушаны былі нават распрацаваць правілы продажу адэкалону, але мясцовыя ўлады клапаціліся не аб здароўі працоўных, а аб тым, каб ужыванне гэтага сродку гігіены не пашкодзіла тым, «каму права продажу і вырабу гарачых напіткаў належала». Каментарый, як кажуць, не патрэбны.

Штурхала працоўны люд у карчму і галечка, цяжкая марная праца і здзекі. Неўраджаі і ўзмацненне эксплуатацыі вялі да заняпаду сялянскіх гаспадарак. Канчаткова страціўшы надзею выбрацца з бяды, чалавек у адчаі нёс у карчму апошнюю кашулю, толькі б забыцца, толькі б, хоць у п'яным угары, адчуць на сэрцы палёгку.

Не змянілася становішча і пасля адмены

прыгоннага права. Згодна афіцыйным даным, ва ўсёй Расійскай імперыі толькі за 20 гадоў (1863—1883) больш як 2 млн. сялян прапілі свае гаспадаркі, 100 тыс. сялянскіх сямей, у большасці шматдзетных, штогод надзявалі жабрацкія торбы.

Свядомае і сістэматычнае спойванне сялян дасягнула такіх памераў, што пра гэта вымушана была загаварыць нават кансерватыўная прэса. Вось, напрыклад, што пісалі ў 1890 г. «Церковные ведомости синода»: «Жывучы ў цэнтры сялянскага насельніцтва на зямлі памешчыкаў, карчмары паставілі сябе ў незалежае ад мясцовых жыхароў становішча і, выкарыстоўваючы заступніцтва памешчыкаў, вялі і цяпер у большасці выпадкаў вядуць гандаль віном, спойваюць народ і канчаткова разбэшчваюць яго».

Такіх выказванняў у архіўных, публіцыстычных і літаратурных крыніцах тысячы. І за кожным з іх чорным прывідам узвышаецца злавесная постаць памешчыка. Перагортваючы пажоўклыя ад часу старонкі, пераконваешся, што больш страшнага, вераломнага і бязлітаснага ворага, чым памешчыкі, у беларускага народа не было. Пачынаеш глыбей адчуваць і разумець гнеў і абурэнне Якуба Коласа:

Нашто зямля іх, катаў, носіць?
Ой, хто ж ад іх не загалосіць?
А дзе ж на іх шукаць управы,
Бо суд «праўдзівы», суд «ласкавы»
Паноў за здзекі не карае?

Пасля адмены прыгоннага права ўрад прыступіў да распрацоўкі новага «питейного устава». Папаўзлі чуткі, што адначасова бу-

дзе скасавана ў заходніх губернях права прапінацыі. Памешчыкі не на жарт перапалохаліся і пачалі бамбардзіраваць урадавыя ўстановы калектыўнымі зваротамі, пасланнямі, петыцыямі. Адстаўны палкоўнік Златніцкі ў сакавіку 1861 г. пісаў, што права прапінацыі ў Заходнім краі прыносіць уладальнікам маёнткаў да 1 млн. руб. прыбытку штогод. Без яго памешчыкі не будуць мець сродкаў для існавання. Далей ён сцвярджаў, што гэты прыбытак «заснаваны на роднай спадчынай уласнасці». Інакш кажучы, ён, спасылаючыся на нейкую эфемерную спадчыннасць, абараняў правы памешчыкаў спойваць народ і жыць за яго кошт. На Беларусі кампанію за захаванне прапінацыі ўзначальвалі прадвадзіцелі дваранства Віленскай і Мінскай губерняў граф Э. Чапскі і Д. Лапа. Аднак дарэмна непакоілася яснавяльможнае панства, усё засталася па-ранейшаму. Новы ўстаў перакрэсліў надзею народа вырвацца з панскіх пут: «У тых уласніцкіх гарадах і мястэчках, у якіх права продажу піцця належала выключна іх уладальнікам, права сіе захоўваецца за імі».

Неўзабаве права прапінацыі было ўсё-такі скасавана. Але ад таго, што залаты струменьчык прыбыткаў замест кішэні памешчыкаў пацёк у дзяржаўную казну, спойванне народу не спынілася. Не зменшылася яно і пасля ўвядзення віннай манаполіі, калі галоўным кабатчыкам краіны стаў сам цар-баццохна. Наадварот, самадзяржаўная ўлада, пакрываючы хранічны дэфіцыт бюджэту за кошт продажу гарэлкі, спрыяла распаўсюджванню п'янства ў маштабах усёй краіны. Толькі

пасля ўступлення ў сілу манаполіі яно, як
заўважыў у паэме «Казанскі універсітэт»
Я. Еўтушэнка, азарылася арэолам «царствен-
нага дома»:

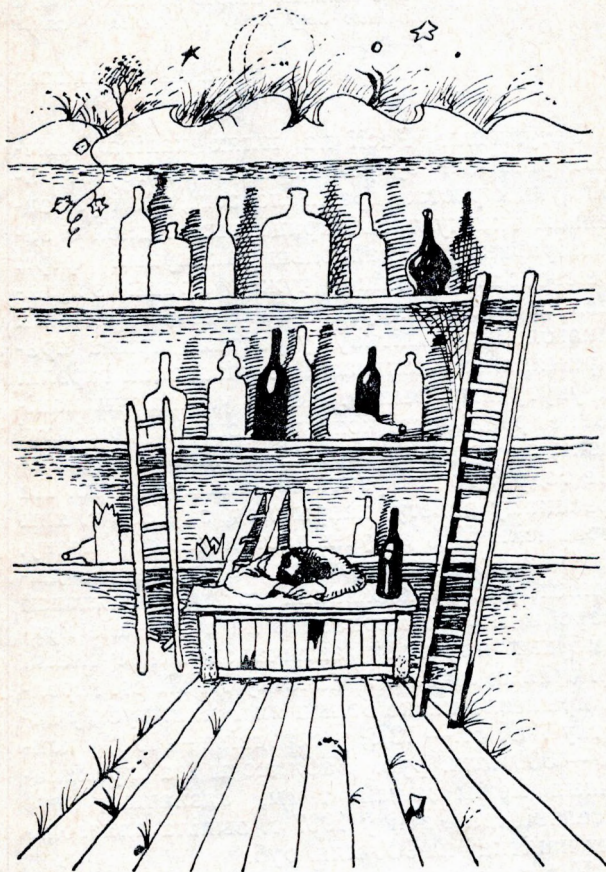
Нынче водка на Руси,
Как императрица!
И сургучный венец
На головке царственной,
а соленый огурец —
скипетр государственный.

Спойванне народа, якому «перашкаджалі
ў яго імкненні да выцвярэжвання вышэйшых
класы», дасягнула ў канцы ХІХ ст. нябачаных
дагэтуль памераў. Асваенне вінакурнай пра-
мысловасцю бульбы зрабіла гарэлку практыч-
на агульнадаступнай. «Дзяшоўка», як ахрыс-
ціў народ таннае пітво, прадавалася на кож-
ным вугле. Беларускі паэт К. Вераніцын, які
жыў у гэты час, пісаў у паэме «Два д'яблы»:

«Кварта стоіць цяпер злоты,
Во раздолле нам, Дзямян.
З панядзелка да суботы
Ад дзяшовай будзеш п'ян».

Хто гарэлкі перш і ў губу
Адрадзясь яшчэ не браў —
Той сцябаў цяпер, аж любя:
Па паўгарца іншы жраў.

антыалкагольны
бунт

Такі агульны і раптоўны рух не мог быць вынікам аднаго красамоўства, а павінен быў мець прычыны ў самім жыцці.

М. А. ДАБРАЛЮБАЎ

Уступленне Расіі на шлях капіталістычнага развіцця суправаджалася не толькі інтэнсіўным ростам прамысловасці, але і ўзмацненнем эксплуатацыі працоўных. Адною з замаскіраваных і найбольш актыўных форм прысвойвання вынікаў чужой працы з'яўлялася спойванне народа. Спажыванне моцных алкагольных напіткаў узрастала прама прапарцыянальна колькасці рэалізаванай гарэлкі на ўнутраным рынку. Нават улічваючы паніжэнне рэальнага кошту грошай, прыбыткі казны ад продажу гарэлкі няўхільна ўзрасталі з году ў год з фантастычнай хуткасцю. Па Брэсцкаму павету, напрыклад, за 1860 г. яны перавысілі 58% ад усіх паступленняў у казну.

Адпаведна пашыралася і п'янства. Аб дынаміцы распаўсюджвання гэтай сацыяльнай хваробы можна меркаваць па сухіх, але красамоўных па сваёй антычалавечай сутнасці афіцыйных лічбах. У пачатку XVIII ст. гарэлка прынесла казне больш як 1 млн. руб., у пачатку XIX ст. — 12,6, у сярэдзіне — 128, у канцы — 300 млн. руб. Забягаючы за храналагічныя межы нашай тэмы, адзначым, што насельніцтва Расіі ў 1907 г. выпіла алкагольных напіткаў на 900 млн. руб.

Чорная хмара татальнага алкагалізму на-

соўвалася на краіну. Па статыстычных звестках канца XIX ст., п'янства займала першае месца ў спісе смяротных выпадкаў ад няшчасных здарэнняў. Штогод у сярэднім гінула:

ад маланкі	550 чалавек
згарала	900 —»—
атручвалася	1000 —»—
замярзала	1230 —»—
канчала жыццё самагубствам	2000 —»—
гінула ад злачынцаў	2840 —»—
памірала ад алкаголю	4678 —»—

Калі ўлічыць 26,3% самазабойц-п'яніц і 59% забітых п'янымі злачынцамі, дык атрымаецца, што ад гарэлкі штогод гінула 6879 чалавек.

У рэшце рэшт пад націскам прагрэсіўнай грамадскасці ўрад вымушаны быў увесці некаторыя абмежаванні ў продажы спіртнога. Артыкул 45-ы закона ад 14 мая 1885 г. «найвысачэйша дараваў правы» мясцовым папачыцельствам садзейнічаць уладам у барацьбе з п'янствам. Выходзіць, папачыцельствы да гэтага не толькі не маглі змагацца, але нават садзейнічаць каму-небудзь у барацьбе з п'янствам. Урад і не думаў прымаць ніякіх рашучых мер, бо гэта прывяло б да катастрафічнага дэфіцыту бюджэту, які складаўся амаль на 50% з выручаных за гарэлку грошай.

Але гэты, як і шмат якія законы царскай Расіі, застаўся на паперы як помнік злачыннай крывадушнасці. Згодна «Царкоўным ведамасцям сінода», члены папачыцельстваў «у большасці выпадкаў эканамічна залежалі ад гандляроў віном». Бездапаможнымі аказаліся і мясцовыя выканаўчыя ўлады, бо «ў

існаванні корчмаў зацікаўлены былі не толькі шынкары... але і памешчыкі».

Аднак і ў гэтай сітуацыі народ у пераважнай большасці здолеў захаваць чысціню сваіх нораваў і чалавечую годнасць і здалёк абыходзіў корчмы, якія, бы тыя воўчыя капканы, падпільноўвалі чалавека літаральна на кожным кроку. Былі і такія, што не вытрымлівалі, з адчаю залівалі гора гарэлкай і співаліся. Колькасць гэтых небарак з кожным годам павялічвалася, але яны ўсё ж складалі значную меншасць народа. Як гэта ні дзіўна, у XIX ст., калі ў Расіі крывая п'янства дасягнула самай высокай ў сваёй гісторыі адзнакі, усходнія славяне былі самым цвярозым народам у Еўропе. Аднак гэтага чамусьці не заўважаюць некаторыя заходнія аўтары. Па колькасці спажытага алкаголю на душу насельніцтва Расія ў канцы XIX ст. знаходзілася на дзесятым месцы. Лідэрства доўгі час трывала захоўвала Францыя. Французы за год выпівалі ў 8 разоў больш алкаголю, чым усе народы Расійскай імперыі, разам узятых. Аднак у Расіі ад перапою штогод памірала 55,2 чалавека на 1 млн. жыхароў, а ў Францыі ўсяго 11,5 чалавека.

Справа ў тым, што француз выпіваў сваю гадавую норму раўнамерна на працягу ўсяго года, а наш мужык сваю значна меншую долю спіртнога асільваў за 20—30 святочных дзён і, зразумела, напіваўся, хаця практычна амаль увесь год не спажываў гарэлкі.

Аналагічнае становішча, як сведчаць даследаванні польскіх вучоных, назіралася і ў Рэчы Паспалітай. Багдан Бараноўскі ў сваёй кнізе «Польская карчма» прыводзіць перака-

наўчыя матэрыялы аб перабольшванні п'янства славян.

У канцы першай палавіны XIX ст. п'янства набывае на Беларусі пагражальныя памеры. Народ бачыў, што гарэлка не толькі падрывае гаспадарку, але і калечыць людзей. Паступова выпявала ўсведамленне неабходнасці энергічнай барацьбы з сівушняй пошасцю. І працоўны люд пачынае бараніцца сам ад надыходзячай бяды.

У сярэдзіне XIX ст. на Беларусі знізу, у самай народнай гушчы, зараджаецца масавы антыалкагольны рух, які «знайшоў паміж сялянамі найбольшую колькасць паслядоўнікаў». У вёсках адно за другім ствараюцца таварыствы (брацтвы) цвярозасці. Падобна ланцуговай рэакцыі, яны ў параўнаўча кароткі тэрмін ахапілі ўсе беларускія губерні. Сяляне цэлай грамадой адмаўляліся купляць і піць спіртныя напіткі. Рух цвярозасці застаў адкупшчыкаў, мясцовыя ўлады і ўрад знянацку, як маланка сярод яснага неба. Нават усёведны шэф жандараў вымушаны быў прызнацца імператару Аляксандру II, што «здарылася ў нас падзея, зусім нечаканая».

Да нядаўняга часу лічылася, што антыалкагольны рух зарадзіўся ўпершыню ў жніўні 1858 г. у Літве, у асяроддзі ковенскіх шаўцоў, краўцоў і сталяроў. Да канца 1858 г. прыклад гарадскіх рамеснікаў пераняла ўся Ковенская губерня, затым беларускія паветы Віленскай, а ў лютым 1859 г. і Гродзенская губерня. Беларускія даследчыкі М. М. Зайцаў і Б. С. Клейн выявілі ў архівах дакументы, з якіх відаць, што месцам узнікнення арганізаванага супраціўлення п'янству была

Гродзеншчына, дзе масавае адмаўленне ад алкаголю пачалося на некалькі месяцаў раней, чым у Коўна. У пачатку мая 1858 г. у канцылярыю гродзенскага губернатара паступіла дакладная запіска з просьбай спыніць уступленне сялян у таварыствы цвярозасці. Больш таго, аўтар запіскі, давераны ад дзяржаўцаў Кобрынскага чарачнага водкупу і казённых корчмаў па Гродзенскай губерні дэрпцкі біргер Карл Клуге, хадайнічаў аб спананні з віноўных панесеных адкупшчыкамі страт. Выходзіць, што рух цвярозасці ў Гродзенскай губерні не толькі распачаўся ў маі 1858 г., але ўжо пашырыўся так, што адчувальна зменшыліся прыбыткі ад продажу ап'яняльных напіткаў, і гэта прымусіла адкупшчыкаў біць трывогу.

Тагачасны буржуазны друк і царква, як праваслаўная, так і каталіцкая, абвясцілі антыалкагольнае выступленне народа вынікам сваёй дзейнасці і нястомных клопатаў аб маральнай чысціні ўсёй паствы. Але шматлікія сведчанні сучаснікаў гэтых падзей і архіўныя матэрыялы гавораць аб іншым. М. Дабралюбаў слушна заўважыў, што не друк, не царква, а само жыццё падказала сялянам выйсце. Рэвалюцыйны дэмакрат, артыкуламі якога зачитвалася ўся прагрэсіўная Расія, першапрычыну актыўнага пратэсту бачыў у голадзе і холадзе, парушэнні справядлівасці, хабарніцтве чыноўнікаў і паліцыі, дэспатычным свавольстве памешчыкаў, адкрытым рабаўніцтве адкупшчыкаў, гэта значыць у фактарах сацыяльна-эканамічных і палітычных. Антыалкагольны рух меў ярка выражаную класавую сутнасць, увасобленую знешне ў маральна-

этычнай форме. Такой жа думкі трымаліся і даследчыкі, якія былі добра знаёмы з праблемамі алкагалізму. «Усё гэта, павінны цяпер прызнацца,— пісаў, у прыватнасці, І. Р. Прыжоў,— рабілася толькі па адной ініцыятыве народа».

Духавенства да руху цвярозасці мела такое ж дачыненне, як муха да ворыва, у час якога сядзела на выгнутым дугою валовым розе, а потым пахвалялася: «Мы аралі!» Народныя вытокі «бунту» пацвярджалі нават тыя, хто ў гэтым не быў зацікаўлены, напрыклад дзяржаўца акцызных збораў па Гродзенскай губерні А. Вяснін, гродзенскі земскі спраўнік і чыноўнік па адмысловых даручэннях Савіцкі. Усе яны пры высвятленні прычын узнікнення руху цвярозасці па гарачых слядах не знайшлі фактаў удзелу духавенства ў стварэнні брацтваў цвярозасці і намаўлення сялян байкатаваць корчмы. У дакладных і рапартах афіцыйных асоб адзначаецца, што сяляне «з уласнага пераканання», «па асабістаму ўсведамленню» прысягалі не піць віна.

Да такога ж пункту погляду прыйшоў пасля інспекцыйнай паездкі па Паўночна-Заходняму краю нават віленскі генерал-губернатар У. І. Назімаў. У разгорнутай дакладной запісцы на імя Аляксандра II ён пісаў: «Намовы духавенства і іх дзеянні складалі заахвочванні другараднага значэння... неабходнасць утрымання ўсвядомілася ім (народам.— С. Ц.) поўнасю, духавенства ж дало толькі слабы штуршок гэтай думцы». Не было сумнення на конт сапраўднай прычыны народнага руху і ў міністра ўнутраных спраў С. С. Ланскога,

якую ён з безапеляцыйнай упэўненасцю выказаў наступным чынам: «Імкненне народа да канчатковай адмовы ад ужывання гарачых напіткаў».

У чым жа канкрэтна заключаўся ўдзел духавенства ў антыалкагольным руху, калі, на думку У. Назімава, «цвярозасць распаўсюджвалася сама па сабе», а роля царквы мела другараднае значэнне? У парафіях з беларускім насельніцтвам каталіцкага веравызнання Віленскай і Гродзенскай губерняў у касцёлах захоўвалася кніга з тэкстам прысягі на рускай і польскай мовах. Кожны адмоўнік уносіў пад прысягай сваё прозвішча і гэтым замацоўваў ужо прынятае рашэнне не піць гарэлкі. Непісьменных запісваў хто-небудзь з касцельных служак. Адбывалася, па сутнасці, толькі рэгістрацыя. Арыгінал такой прысягі захоўваецца і цяпер у Цэнтральным дзяржаўным гістарычным архіве Літоўскай ССР.

У праваслаўных парафіях, дзе народныя традыцыі былі мацнейшымі, адмова піць гарэлку ў пераважнай большасці замацоўвалася на сходках грамады. Вось адзін з тэкстаў такога абяцання: «Па нашаму разважнаму меркаванню і ў гэты ўрачысты дзень... мы абавязаліся не піць гарэлкі, што і выканаць у дакладнасці». У некаторых вёсках прысягу давалі ў цэрквах, але з гэтага зусім не вынікае, што менавіта свяшчэннікі пераконвалі прыхаджан адмовіцца ад хмельнага. Звычай прысягаць у храмах мае старадаўнюю традыцыю і звязаны з практыкай копных судаў — грамадскага інстытута абшчыны, які не меў нічога агульнага з хрысціянствам. Прынамсі,

да яго прыняцця ў Х ст. прысягі прыносіліся на язычніцкіх капішчах перад ідаламі багоў.

Магчыма, свяшчэннікі распалялі нянавісць да гарэлкі палкім словам свайго красамоўства ці адварочвалі п'яніц ад корчмаў вобразнымі карцінамі жудасных пакут у пекле? Такіх звестак амаль што няма. І не магло быць, бо святыя айцы самі любілі заглянуць у бутэльку, што не было сакрэтам для іх паствы. Акрамя таго, яны самі мала верылі ў здольнасць мужыка назаўсёды зрачыся гарэлкі, таму ў асноўным заклікалі парафіян толькі да стрыманасці, да піцця ў меру. Такая пазіцыя не супярэчыла інтарэсам адкупшчыкаў і галоўнага кабатчыка краіны — самадзержца ўсерасійскага. Ім добра было вядома: вып'е чалавек адну чарку, вып'е другую, а там і трэцяя пойдзе. Таму Мікалай ІІ, ніколькі не баючыся за казну, крывадушна абавязаў свяшчэннікаў усіх веравызнанняў не менш чатырох разоў у год «павучальнымі словамі адхіляць (народ.— С. Ц.) ад празмернага спажывання гарачых напіткаў». За шырмай уяўнага клопату аб народзе цар-бацюхна ў сапраўднасці раздзімаў полымя алкагалізму і ўсяляк заахвочваў адкупшчыкаў да павелічэння продажу гарэлкі. Кіраўнік акцызнымі зборамі ў Гродзенскай губерні калезжскі асэсар Макараў, напрыклад, «за асабліваю клапацлівасць і стараннасць у павышэнні пітнага прыбытку» атрымаў грашовую ўзнагароду ў памеры 5000 руб. серабром. На гэтыя грошы можна было купіць цэлы табун коней, без якіх пакутавалі многія сяляне. У 1859 г. Расія была аплецена густой сеткай кабакоў, шинкоў, чарачных і іншых пітных устаноў. У ад-

ной толькі Беларусі было 13 688 «питейных заведений», па аднаму на кожныя 320 жыхароў. У сярэднім па памерах сучасным гарадскім доме жыве прыкладна 300—400 чалавек. Уявіце, колькі было б у Мінску кабакоў і што з гэтага атрымалася б?

Цану «памяркоўнаму» піццю добра ведалі і адкупшчыкі. Калі разгарэлася барацьба сялян з віннымі водкупамі, адзін з іх, а менавіта віленскі, звярнуўся да міністра ўнутраных спраў з просьбай абавязаць свяшчэннікаў «публічна абвясціць, што абяцанні не піць гарэлку датычацца толькі п'янства, а памяркоўнае спажыванне віна неабходна».

Выступленне супраць п'янства выклікала паніку сярод адкупшчыкаў. Міністр фінансаў паведаміў цару пра зніжэнне фінансавых паступленняў у дзяржаўную казну. Яго вялікасць пажадаў выказаць манаршае незадавальненне, але яго супакоілі: «Пагуляюць мужычкі ў цвярозасць і зноў пацягнуцца ў карчму». Скептыцызмам і адсутнасцю веры ў здаровыя маральныя сілы народа патыхала ад многіх карэспандэнцый кансерватыўнага друку. Пры гэтым рабіліся спасылкі на цяжкую працу, клімат і нават традыцыі. «Рускае вяселле без чаркі віна! — іранізаваў адзін з такіх аўтараў. — Дык гэта ж курам на смех...» Але неўзабаве народ пасароміў такіх знаўцаў сялянскай душы. У снежні 1859 г. земскі спраўнік паведаміў з Брэстчыны: «3 мая месяца да цяперашняга часу адбылося больш як 60 вяселляў, на якіх звычайна спажывалася вялікая колькасць гарачага віна... але... толькі на 9-ці ўжывалася гарачае віно».

Звесткі з Беларусі ўсё больш і больш тры-

вожылі ўрад. Антыалкагольны рух імкліва разгортваўся. У Віленскім і Дзісенскім паве-тах, напрыклад, літаральна за некалькі дзён далі зарок не піць ажно 50 тыс. чалавек. Рух цвярозасці ахопліваў адну вёску за другой. У 1859 г. прысягнулі не піць ап'яняльных на-піткаў 474 143 сельскія жыхары: у Віленскай губерні — 140 003 чалавекі, у Віцебскай — 30 000, у Гродзенскай — 220 140, у Мінскай — 84 000 чалавек. Нехта Валынец паведамляў з Беларусі: «І дзе гэта толькі здаралася, сяля-не аб гэтым не шкадуюць, за выключэннем хіба некалькіх заўзятых і горкіх п'яніц». У не-каторых мясцовасцях на адступнікаў наклад-валі даволі значны штраф. Далей Валынец у той жа карэспандэнцы падводзіць першыя вынікі масавага адмаўлення ад спіртных на-піткаў: «Адразу ж адчуваецца ацвярозванне народа. Адначасова са змяншэннем п'янства... назіраецца значны ўздым самасвядомасці і яго матэрыяльнага дабрабыту». Пазней гэта пацвердзіць і А. К. Кіркор: «Сляды іх (тава-рыстваў цвярозасці.— С. Ц.) відны яшчэ шмат у якіх месцах і да гэтага часу: некаторыя жы-хары, даўшы зарок не піць віна больш двац-цаці гадоў назад, трымаюцца яго і цяпер».

Пра актыўнасць і ўпартасць сялянскага супраціўлення сівушняй чуме пераканаўча сведчаць і статыстычныя даныя. У 1859 г. у Мінскай губерні было прададзена 110 179 вё-дзер гарэлкі, а ў 1860 — усяго толькі 75 818, на Віленшчыне продаж спіртнога скараціўся на 40,3%, у Гродзенскай губерні за сем меся-цаў 1859 г. — на 1/3 у параўнанні з адпаведным перыядам 1857 г.

У агульнай плыні барацьбы з п'янствам

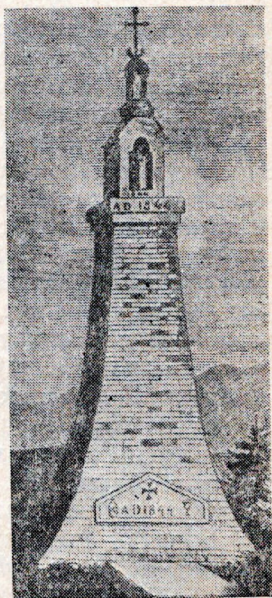
выступіла значная частка жыхароў павятовых гарадоў і асабліва мястэчак. Гэту адметную рысу руху цвярозасці на Беларусі адным з першых заўважыў М. Дабралюбаў. У артыкуле «Народная справа» ён у якасці дакументальнай ілюстрацыі прывёў паведамленні з Ашмян, дзе з 1725 жыхароў 900 далі зарок устрымання. У Брэсце ў таварыствы цвярозасці ўступілі 2/3 жыхароў, у Пружанах — палавіна. У Слоніме, згодна рапарту гараднічага, «народанасельніцтва хрысціянскае, за малым выключэннем, амаль усё кінула піць віно, а з яўрэеў не менш 1/3 часткі».

Станоўчы ўплыў на штодзённы побыт народа масавай адмовы ад ужывання хмельнага вымушаны быў прызнаць у сваёй справаздачы за 1861 г. нават сам гродзенскі губернатар. Ды, уласна кажучы, праўда абганяла афіцыйныя паведамленні і даволі хутка трапляла на старонкі пецяrbургскіх, варшаўскіх, маскоўскіх і віленскіх газет. Інтэрпрэтацыя друкам падзей у «цвярозах» губернях была рознай і залежала ад грамадска-палітычнага напрамку таго ці іншага выдання. Аднак факталагічны бок паведамленняў з месц асвятляўся аб'ектыўна, калі зрабіць скідку на тагачасную цэнзуру. Дарэчы, першую назву артыкула М. Дабралюбава «Народная справа» давялося змяніць, а найбольш вострыя выказванні і меркаванні аўтара апусціць.

Выступленне сялян не было, як прадракалі некаторыя скептыкі, кароткатэрміновай эмацыянальнай успышкай на засілле адкупшчыкаў, а з'явілася глыбока ўсвядомленай неабходнасцю барацьбы з распаўсюджваннем згубнай і шкоднай пошасці. Насуперак тым

прадстаўнікам «адукаванага саслоўя», што з безапеляцыйным апломбам сцвярджалі: «Хутчэй народ жыцця зрачэцца, чым ад сівухі адмовіцца, хутчэй дзяцей з голаду загубіць, а ўзбагачаць адкупшчыка не перастане», народ выказаў здзіўляючую сілу духа і настойлівасць у дасягненні сваёй мэты — назаўжды пакончыць з п'янствам. У знак сваёй рашучасці ўкраінскія сяляне з вёскі Крэшава ў Заходняй Галіцыі наладзілі ўрачыстае пахаванне гарэлкі, а на сімвалічнай магіле паставілі ўвенчаны крыжам абеліск з выявай бутэлькі і чаркі на невялікай дошцы.

А ў Беларусі тым часам пашыралася і ўмацоўвалася цвярозасць. М. Дабралюбаў пісаў, што на Гродзеншчыне цяпер цяжка сустрэць п'янага. Шмат у якіх мясцовасцях наогул спыніўся гандаль спіртным. Адна за другой зачыняліся корчмы. У адным толькі Кобрынскім павеце, паводле архіўных даных, 70 корчмаў стаялі пустымі з забітымі дошкамі дзвярыма.

*Помнік на сімвалічнай
магіле гарэлкі*

Антыалкагольны рух у цэлым на Беларусі адбываўся мірным шляхам, але не заўсёды абмяжоўваўся байкотам пiтных устаноў і адкупных служачых. Часам барацьба набывала даволі востры характар. Там, дзе прыговор грамады сустракаў супраціўленне, сяляне дазволенымі і недазволенымі сродкамі выкурвалі карчмароў з вёсак. Найбольш упартных і зацятых гандляроў сівухай збівалі, грузілі разам з дамашнім скарбам на воз і вывозілі за межы пасялення. У корчмах выбівалі вокны, мазалі вароты і дзверы дзёгцем.

У некаторых вёсках, асабліва на Кобрыншчыне, дашчэнту руйнавалі асіныя гнёзды падману і распусты. У в. Доўгі Лог Гродзенскага павета абураныя нахабствам карчмара сяляне літаральна сцерлі з твару зямлі карчму, вылілі ўсю гарэлку долу, папсавалі, каб немагчыма было карыстацца, і выкінулі карчмарскае начынне.

Назапашаны шматвяковым уціскам і здзекам гнеў іншы раз выліваўся ў крайнія формы сацыяльнага пратэсту і набываў ваяўнічы характар. У верасні 1858 г. у маёнтку Кацярынадорф на Полаччыне забілі сваякоў шинкара, а некалькі месяцаў перад гэтым той жа трагічны лёс спасціг арандатара карчмы ў Слуцкім павеце. У 1859 г. мясцовыя сяляне разграмілі ў Мсціславе шынок памешчыцы Шышковай, а карчмара збілі да непрытомнасці. Па начах часта ўспыхвалі пажары, зыркае полымя помсты ўзвівалася над карчмамі і памешчыцкімі броварамі.

Брацтвы цвярозасці праіснавалі на Беларусі ў асобных мясцовасцях да 90-х гадоў XIX ст. У в. Белая Дуброва Чэрыкаўскага па-

вета, напрыклад, 21 лістапада 1884 г. грамада забараніла карчмару гандляваць віном па нядзелях і ў святочныя дні, а жыхары в. Кукрыўка таго ж павета ў 1885 г. наогул выгналі карчмара. У в. Бароўкі сяляне адчынілі ў «нацыяналізаванай» карчме школу, нанялі настаўніка, які вучыў мужыцкіх дзяцей грамаце. У Гродзенскай губерні ў 1890 г. дзейнічала і вызначалася актыўнасцю і баявітасцю таварыства в. Брашэвічы Кобрынскага павета, магчыма, апошні асяродак руху цвярозасці славутай антыалкагольнай эпапеі на Беларусі.

Спачатку царскія ўлады скрозь пальцы глядзелі на рух цвярозасці — падвядлі самаўпэўненасць і стэрэатып мыслення чыноўнікаў. Але падзеі развіваліся ў непажаданым для іх напрамку. Масавы характар і апантанасць удзельнікаў руху пачалі выклікаць трывогу. Яна ўзмоцнілася яшчэ больш, калі пачаў нарастаць бюджэтны дэфіцыт. Была зроблена спроба звярнуцца за дапамогай да царквы, спадзеючыся, што яна здолее ўтаймаваць стихійнае выступленне сялянства і скіраваць яго ў рэчышча «законности і благопристойности». Пад гэтай слоўнай формулай разумелася так званае памяркоўнае спажыванне віна.

Аднак, калі казна пачала несці адчувальныя страты, палітыка ўрада змянілася карэнным чынам. Першымі забілі ў звон адкупшчыкі і «мноства іншых асоб, якія прама або ўскосна» нажываліся на водкупках. Чаго толькі ні рабілі, каб зноў загнаць сялян у прапахлую сівухай і ржавымі селядцамі карчму. Земскія спраўнікі ездзілі па сёлах і намаўлялі, дзе словам і пагрозай, дзе запалохваннем

і кулаком, адмовіцца ад зароку. Але ўсё было дарэмна. Тады пачалі зніжаць цэны. У Віленскай губерні гарэлку прадавалі па 8 кап. за кварту замест 14, затым па 2,5 кап. Спрабавалі спакусіць людзей дармовай выпіўкай, для чаго ў вёсках выстаўлялі поўныя вёдры віна. Разлік быў просты: вып'е чалавек, пасквапіўшыся на дармаўшчыну, а там яго зноў закруціць у хмельным угары. Арганізаванасць сялян вытрымала хрышчэнне спакусай. Зразумела, некаторыя пачалі вагацца. Але, як сведчаць шматлікія матэрыялы, такіх было мала, іх хутка прыводзілі да розуму выпрацаванымі самімі ж сялянамі мерамі выхавання і пакарання (папярэджанне, грашовы штраф, хлоста).

Аднак усё ж антыалкагольны рух быў падаўлены царызмам. Супраць бяззбройных сялян кінулі войска на чале з генераламі, надзеленымі надзвычайнымі паўнамоцтвамі. Больш як 11 тыс. сялянскіх актывістаў, у тым ліку 780 у Беларусі, апынуліся ў турмах. Многія з іх загінулі ў Сібіры. Падводзячы вынікі антыалкагольнага руху ў Расіі, К. Маркс адзначаў: «Усякая спроба ўзняць іх (сялян.— С. Ц.) маральны ўзровень караецца як злачынства. Дастаткова вам толькі напамінь аб урадавых рэпрэсіях супраць таварыстваў цвярозасці, якія імкнуліся выратаваць маскавіта... ад гарэлкі»¹.

Вось так свядома і мэтанакіравана фарміраваліся на сацыяльнай глебе сацыяльна-эканамічныя ўмовы для пашырэння п'янства. Гнеўна гучаў на чужыне герцанаўскі «Коло-

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 16. С. 207.

кол»: «Мала было ім абараняць трон і алтар, памешчыцкія дубцы і чыноўніцкае рабаўніцтва — давялося цяпер абараняць кабак, з яго штофным і распівачным продажам».

Ілжэторыя аб прыроднай схільнасці ўсходніх славян да п'янства не вытрымлівае аб'ектыўнай гістарычнай праверкі. Пад цяжарам пераканаўчых і неабвержных фактаў яна развальваецца як картачны домік. Але буржуазныя даследчыкі, абараняючы класавыя інтарэсы пануючых колаў, упарта не заўважаюць таго, што алкаголь заўсёды быў і сёння застаецца зброяй эксплуатацыйскіх класаў, зброяй эканамічнага, палітычнага і сацыяльна-нацыянальнага ўціску і закабалення. Не заўважаюць насуперак відавочным фактам. Яшчэ горш тое, што некаторыя аматары чаркі падпяваюць ім па сваёй недасведчанасці, распаўсюджаюць хлуслівыя чуткі і звесткі, якія не маюць нічога агульнага з нашай гісторыяй. Што можа быць больш агідным, чым чорны паклёп на сваіх бацькоў, дзядоў і прадзедаў?! На саміх сябе, урэшце...

Дарагі чытач!

Вось і закончылася наша кароткае падарожжа ў мінулае вытворчасці і спажывання ап'яняльных напіткаў нашымі далёкімі і больш блізкімі продкамі. Па дарозе мы наведалі нашых суседзяў, зазірнулі да іншых народаў, у тым ліку і да тых этнаграфічных груп, што яшчэ дагэтуль жывуць на ўзроўні каменнага веку. І ўсюды, куды ні заводзіў нас пошук параўнальных матэрыялаў, працоўны люд адмоўна ставіўся да п'янства і асуджаў яго. Ва ўсіх заснаваных на эксплуатацыі чалавека чалавекам супольнасцях п'янства звязана не з нейкімі ўяўнымі этнічнымі асаблівасцямі народа, а з канкрэтнымі сацыяльна-эканамічнымі і палітычнымі ўмовамі, якія дазвалялі пануючым колам бяскарна выкарыстоўваць алкаголь у якасці сродку эксплуатацыі і нажывы. Менавіта таму вядомы даследчык алкагалізму ў Расіі С. Пярвушын ліквідацыю п'янства звязваў са знішчэннем прыватнай і ўсталяваннем грамадскай уласнасці на сродкі вытворчасці.

Няма і ніколі не было больш або менш схільных да ўжывання алкагольных напіткаў народаў. Прырода ўсіх людзей стварыла роўнымі. Працоўны люд заўсёды бачыў у алкаголі сацыяльнае зло і ўсведамляў неабходнасць

барацьбы з ім, але, як пісаў А. Шылаў, рускі грамадскі дзеяч, «яму перашкаджаюць у яго імкненні да працвярэжвання вышэйшыя класы». Мы на канкрэтных фактах пераканаліся, што кожная спроба працоўных скінуць алкагольныя пумы атаясамлівалася з антыдзяржаўнай дзейнасцю і адпаведна жорстка каралася. Людзей літаральна бізуном заганялі ў корчмы і кабакі, а тых, хто адмаўляўся піць царскую гарэлку і заклікаў да цвярозасці, ссылалі ў Сібір. А масавы антыалкагольны рух, што ў XIX ст. ахапіў усе беларускія губерні, царскаму ўраду ўдалося задушыць толькі пры дапамозе рэгулярнага войска.

Вось так у сапраўднасці выглядае «справеднае п'янства» ўсходніх славян. Антынавуковыя тэорыі буржуазных фальсіфікатараў гісторыі не вытрымліваюць супастаўлення з мінулым, з іх можна было б толькі пасмяяцца, каб легенда аб прыроджанай схільнасці нашых продкаў да спітнага не была накіравана на падрыў маральных перакананняў і здароўя нашых людзей. Міф аб адвечным п'янстве не толькі рэанімуе стэрэатыпы, што склаліся ва ўмовах прымусовага спойвання народа, але і распаўсюджвае антынавуковыя погляды аб традыцыйнасці і непазбежнасці п'янства.

На жаль, зламысным выдумкам аб мінулым нашага народа яшчэ недастаткова супрацьпастаўляецца гістарычная праўда, больш таго, яны да нядаўняга часу ў той ці іншай форме даволі энергічна папулярызаваліся са старонак друку і экрану тэлебачання рознымі дамарослымі гісторыкамі. Вось што, напрыклад, пісаў адзін з іх: «Праклятае пытанне

Першая беларуская антыалкагольная кніга

«піць ці не піць?» проста не існуе. Паўтараю, віно нарадзілася разам з чалавецтвам і заўсёды будзе яго спадарожнікам». Здзіўляе не столькі безапеляцыйны апломб ваяўнічага невуцтва, колькі тое, што прыведзенае выказванне належыць чалавеку з прафесарскім званнем, якое падмацоўвае гістарычна беспадстаўнае сцвярджанне аўтарытэтам навукі. Каму-каму, а прафесару вінаробства варта было б ведаць, што чалавецтва ўзнікла некалькі мільёнаў гадоў таму назад, а віно існуе толькі некалькі тысяч гадоў.

Спробы паказаць нашу краіну «самай п'янай» у свеце асабліва актывізаваліся цяпер,

калі савецкі народ па прыкладу сваіх продкаў распачаў рашучы наступ на п'янства. У ход ідзе ўсё — бессаромная падтасоўка фактаў, фальсіфікацыя мінулага, статыстычных даных і нават прамая мана, што падаецца ў форме ўражанняў відавочцаў і рэпартажаў нядобрасумленных замежных журналістаў. Буржуазная прапаганда разлічвае на гістарычную недасведчанасць нашых людзей, асабліва моладзі, і, калі быць аб'ектыўным, дэінфармацыя нярэдка асядае ў іх святдомасці атрутным суграгатам ісціны. І гэта заканамерна — прырода не любіць вакууму.

Як паказваюць даныя апытвання, большасць насельніцтва нашай рэспублікі шчыра пераканана, што нідзе столькі многа не п'юць, як у нашай краіне. А пераважная частка апытаных атаясамлівае «піцейныя» звычаі з народнымі традыцыямі. Піць у нас сапраўды сталі больш, і гэта ні для каго не сакрэт, але адкуль такое шырокае распаўсюджванне поглядаў, якія не пацвярджаюцца ні мінулым, ні цяперашнім нашым жыццём? На нашу думку, памылковыя ўяўленні абумоўлены дзвюма прычынамі: недастатковасцю інфармацыі і, мякка кажучы, недаравальным няведаннем гісторыі свайго краю і ўсёй краіны ў цэлым. У нас многа пісалі пра так званую культуру піцця і памяркоўнае спажыванне спіртнога. Сухое віно прапагандавалася не інакш, як «здоровы гігіенічны напітак», які засцерагае ад склерозу і прыносіць чалавеку «радасць, бадзёрасць і даўгалецце». Не пісалася толькі пра тое, колькі людзей сухое віно зрабіла закаранелымі алкаголікамі і колькі з іх штогод гіне ад цырозу печані. Чамусьці сарамліва за-

моўчвалася, што «культурнае піццё» — гэта прамая дарога да бытавога п'янства і дэградацыі чалавека як асобы. Абыходзілі маўчаннем і шэраг пытанняў гісторыі паходжання хмельных напіткаў і п'янства. Таму нават той факт, гістарычна дакладны і праўдзiвы, што Расія па колькасці спажывання алкаголю на душу насельніцтва займала да рэвалюцыі сярод краін Еўропы і Амерыкі дзесятае, перадапошняе месца, успрымаецца сёння з недаверам і выклікае іранічную ўсмешку. Аналагічная рэакцыя і на сучасную інфармацыю ў краіне.

Ну, а як жа ўсё-такі мы выглядаем у гэтых адносінах сёння?

Звернемся да замежнай статыстыкі. Не да той, якой розныя радыёгаласы засмечваюць эфір і галовы даверлівых слухачоў, а да той, якой замежныя даследчыкі карыстаюцца ў сябе дома. Люк Біль, аўтар шырока вядомага ў Францыі юрыдычнага даведніка «Кодэкс піцейнай установы», так ацэньвае сучасную алкагольную сітуацыю: «Сёння сусветны рэкорд спажывання алкагольных напіткаў належыць — не паверыце — Люксембургу: кожны жыхар гэтай маленькай краіны, калі верыць статыстыцы, спажывае штогод 18 л... Следам ідзе Францыя — 13,5 л у год, Партугалія — 12,8 л і ў бок памяншэння — Італія, Венгрыя, Іспанія, Швейцарыя, ФРГ, Бельгія, ГДР, Данія, Нарвегія, СССР».

У Савецкім Саюзе нават у 1984 г., калі спажыванне алкаголю дасягнула самага высокага ўзроўню за апошняе дзесяцігоддзе, сумарнае спажыванне спіртных напіткаў не перавышала 8,4 л на чалавека. Але і гэта выклікала

сур'ёзную трывогу грамадскасці, і п'янству была абвешчана ўсенародная барацьба.

Мінула два гады, як у краіне дзейнічае пастанова ЦК КПСС «Аб мерах па пераадоленні п'янства і алкагалізму» (7 мая 1985 г.). Мы зрабілі толькі першыя крокі па дарозе да цвярозасці, але ўжо цяпер адчуваецца дабратворнае ўздзеянне зробленых захадаў: спажыванне алкаголю скарацілася да 4,4 л, прыкметна пайшла на спад смяротнасць ад няшчасных выпадкаў, атручвання і траўматызму, амаль на чвэрць панізілася злачыннасць, зменшылася колькасць прагулаў і аварый з прычыны п'янства. Але біць у літаўры яшчэ рана. Па сутнасці, толькі пастаўлена заслона паміж алкаголем і моладдзю. Наўрад ці зменшылася колькасць закаранелых п'яніц, але ўжо добра тое, што іх не становіцца больш.

Для выхавання трывалай псіхалагічнай устойлівасці супраць зла перш за ўсё неабходна вызваліць нашу свядомасць ад шкодных «піцейных» традыцый штодзённага побыту. А гэта справа не аднаго дня. Менавіта таму Цэнтральны Камітэт КПСС папярэджвае, што барацьба з п'янствам патрабуе настойлівасці і часу. На сходзе актыву Ленінградскай партыйнай арганізацыі Генеральны сакратар ЦК КПСС М. С. Гарбачоў адзначыў: «Поспех будзе дасягнуты толькі ў выпадку, калі навалімся на гэту работу ўсім гуртам. Калі весці яе будзем неаслабна, рашуча, не ідучы ні на якія кампрамісы»¹.

¹ Горбачев М. С. Настойчиво двигаться вперед. М., 1985. С. 29.

**СЛОУНІК УСТАРАЭЛЫХ
І МАЛАЗРАЗУМЕЛЫХ СЛОУ,
ЯКІЯ СУСТРАКАЮЦА У ТЭКСЦЕ**

АКЦЫЗ — ускосны падатак у капіталістычных краінах на тавары шырокага спажывання (спіртныя напіткі, соль, табака, запалкі і г. д.). У царскай Расіі таксама ўстанова па збору акцызнага падатку

АНТЫ — візантыйская назва славянскіх плямён, якія ў IV—VII стст. засялялі лесастэп ад Карпат да Северскага Данца

АРХАІТ — служачы дзяржаўнай установы ў Старажытнай Грэцыі

АРХІДЫЯКАН — духоўны тытул першага дыякана і намесніка епіскапа па кіраўніцтву царкоўнымі маёнткамі і судаходстве. Пазней узначальваў архідыяканствы

АСЬМІНА — даўняя адзінка вымярэння сыпкіх рэчываў, роўная 104 956 л, у народзе — 48 кг

АУСТЭРЫЯ — вялікая карчма са стайняй і вазоўняй, заезны дом

БРАТЧЫК — гарадскі жыхар, які ўваходзіў у адно з брацтваў свайго горада

БРАЦТВА — прафесійна-рэлігійная арганізацыя праваслаўнага насельніцтва беларускіх гарадоў

БРОВАР — вінакурня, вінакурны завод

БУРМІСТР — кіраўнік панскага маёнтка або стараста, прызначаны феадалам. У гарадах з магдэбургскім правам — кіраўнік гарадскога самакіраўніцтва

БУДА — лясное прадпрыемства, дзе выраблялі з драўніны паташ, ордаш, смальчугу, смалу, дзёгаць, драўняны вугаль, а таксама пасяленне буднікаў

БЯРКОВЕЦ — даўняя адзінка вагі, роўная 10 пудам (160 кг)

ВАНТУХ, лантух — мяшок, а таксама адзінка вымярэння хмелю

ВІКАРЫЙ — памочнік пробашча (парафіяльнага ксяндза) або епіскапа

ВІРА — грашовы штраф за забойства ці цяжкае калецтва вольнага чалавека ў Кіеўскай Русі

ВРЯД, уряд — выканаўчая ці распарадчая ўлада

ГАЙНЫ СУД — гл. копны суд

ГАЛАУШЧЫЗНА — грашовы штраф за забойства ў Вялікім княстве Літоўскім

ГАРНЕЦ — адзінка вымярэння сыпкіх і вадкіх рэчываў, а таксама плата за памол у млыне і настаўніку за навучанне. Гарнец малы, або шынковы, — 2,8237 л, гарнец цэхавы — 5,6474 л

ГІПІКА — вальтыжыроўка

ГРАМАТА — гл. прывілей

ГРОДСКІ СУД — замкавы суд, праводзіў свае пасяджэнні ў замку, або, па-тагачаснаму, у гродзе. Разглядаў крымінальныя справы

ГРОШ — грашовая адзінка ў Вялікім княстве Літоўскім. 60 грошаў складалі капу, 100 грошаў — 1 рубель. Грош утрымліваў 10 пенязей

ГУСАК — катавальнае прыстасаванне, якім скручвалі чалавека ў нязручным і пакутліва-балючым становішчы

ГУТА — прадпрыемства па вырабу шкла і шклянога посуду

ГРЫЎНА — злітак серабра, які служыў у Кіеўскай Русі грашовай і вагавай адзінкай, а таксама старажытная манета, роўная 20 дзеньгам, або 10 капейкам

ДВОР — маёнтак або адзін з маёнткаў панскага ўладання, у якім размяшчалася дваровая адміністрацыя; сялянская сядзіба, а таксама ўчастак яе паміж хатай, гаспадарчымі пабудовамі і агародам

ДЗЕЛІКТ — усякае правапарушэнне, незаконнае дзеянне, злачынства

ДЗЕСЯЦІНА — мера зямельнай плошчы, роўная 1,09 га

ДЗІЯЦЭЗ — адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка каталіцкай царквы (епархія), складалася з некалькіх дэканатаў, у кожны ўваходзіла некалькі прыходаў

ДЗЯКЛА — прадуктовы падатак, які плацілі сяляне пану са сваёй гаспадаркі

ДЗЯРЖАВА — маёнтак або частка яго ў часовым карыстанні якой-небудзь асобы

ДЗЯРЖАЎЦА — асоба, у дзяржанні якой знаходзілася дзяржава

ЗАКУП — вольны чалавек, які за купу (пазыку) трапляе ў поўную залежнасць ад феодала і працуе на яго, пакуль не выплаціць доўг. Калі пазыка не пагашалася на працягу 10 гадоў, закуп становіўся рабом на ўсё жыццё

ЗАСЦЕНАК — невялічкае пасяленне дробнай шляхты, якая часта мела адно-два прозвішчы

КАЛОДА — катавальнае прыстасаванне, у якое зашчамлялі рукі, ногі або рукі і галаву злачынцы. Шырока выкарыстоўвалася панамі для пакарання непаслухмяных сялян

КАМЕНЬ — даўняя адзінка вагі, эквівалент якой у розных мясцовасцях быў неаднолькавы. У 1766 г. велічыня каменя зацверджана сеймам з 40 фунтаў (каля 1 пуда)

КАПА — грашовая адзінка з 60 грошаў, а таксама адзінка лічэння разнастайных прадметаў: снапоў, бярвенняў, гонты, сыроў, шапак і г. д.; скарачанае назва копнага суда

КАПІТУЛА — калегія духоўных асоб пры епіскапскай кафедры ў каталіцкай і англіканскай цэрквах; агульны сход членаў манаскага ці духоўна-рыцарскага ордэна

КАПШЧЫЗНА — падатак з продажу ап'яняльных напіткаў у Вялікім княстве Літоўскім

КАРЧАГА — вялікі гліняны посуд для захоўвання сыпкіх і вадкіх прадуктаў

КЛІР — агульнае найменне духавенства якой-небудзь царквы

КОПНЫ СУД, капа, гайны суд — суд сялянскай абшчыны. Дзейнічаў на Беларусі з часоў язычніцтва да XVIII ст.

КЛЯШТАР — каталіцкі манастыр

КУФА — адзінка вымярэння вадкасці, у старажытнасці роўная 12, у XIX ст. — 80 вёдрам

ЛІСТ — гл. прывілей

МАГДЭБУРГСКАЕ ПРАВА — гарадское права, пры якім жыццё гараджан (мяшчан) рэгулявалася ўласнай сістэмай юрыдычных норм. Жыхары гара-

доў з магдэбургскім правам пазбаўляліся залежнасці ад феадалаў і падпарадкоўваліся магістрату

МАГІСТРАТ — выбарны орган гарадскога самакіраўніцтва. Пасля судовай рэформы 1864 г. магістраты ліквідаваны

МЕСТА — горад, агульнае найменне гарадскіх пасяленняў на Беларусі ў XV—XVIII стст., адсюль мястэчка — гарадок

МЯШЧАНЕ — гараджане

МЫТНЯ, камора мытная — таможня і памяшканне, дзе спаганяліся вагавы і іншыя зборы з купцоў

ПАНШЧЫНА — прыгоннае права; дармавая прымушавая праца сялян на пана некалькі дзён у тыдзень

ПАРАФІЯ — абшчына веруючых, якія наведваюць адну царкву

ПАРАФІЯНЕ — веруючыя адной парафіі

ПАТАШ — рэчыва ў выглядзе белага зярністага парашку, якое атрымлівалі з драўнянага попелу. Разнавіднасці паташу — ордаш, смальчуга

ПЕНЯЗІ — грашовая адзінка Вялікага княства Літоўскага, роўная 1/10 гроша

ПОКУТНЫЯ КОРЧМЫ — тайныя, падпольныя корчмы

ПРАПІНАЦЫЯ (лац. *propinatio* — гандаль віном) — манапольнае права паноў вырабляць і прадаваць па адвольных цэнах спіртныя напіткі

ПРОБАШЧ, плябан — парафіяльны ксёндз

ПРЫВІЛЕЙ (лац. *privus* — прыватны, асобны і lex — закон) — дзяржаўны акт, што надаваў якія-небудзь ільготы як цэламу саслоўю, пэўнай катэгорыі насельніцтва, так і аднаму чалавеку

ПРЫЁР — настояцель (ігумен) мужчынскага кляштара

РАДЦА, райца, радны, раднік, ратман — выбарная службовая асоба гарадскога самакіраўніцтва (рады) у XV—XVIII стст.

РОТА — прысяга

РЫТОН — чаша ў выглядзе рога

СКЛАВІНЫ — адна са старажытных назваў славян

СОЛАД — прадукт брадзжэння з прарошчанага, высушанага і змолатага зерня. Выкарыстоўваецца для вырабу спірту, піва, квасу

СТАРАСТА — абраны сялянамі ці прызначаны панам кіраўнік абшчыны, вёскі, сяла

СТАРОСТА — службовая асоба, якая ўзначальвала адміністрацыю павета або ваяводства; пажыццёвае званне ў Вялікім княстве Літоўскім; намеснік вялікага князя або караля

СУСЛА — адвар крухмалістых і цукрыстых рэчываў у стане браджэння, які ідзе на выраб піва і квасу

ТАМГА (татарск. кляймо, таўро) — у Маскоўскім Вялікім княстве дазвол прыватным асобам устанаўліваць у сваіх маёнтках таргі і спаганяць у сваю карысць пошліну

ФАСКА, фаса — адзінка вымярэння сыпкіх рэчываў і вадкасці, роўная 1 пуду (16 кг), а таксама драўляная дзежачка з вушкамі

ФАЛЬВАРАК — панскі маёнтак з комплексам гаспадарчых забудоў і панскай запашкай, а таксама тып пасялення на Беларусі

ХЛОСТА — пакаранне дубцамі або бізуном

ЦЭХ — прафесійная арганізацыя рамеснікаў адной або некалькіх блізкіх спецыяльнасцей у гарадах Беларусі

ЦЭХМІСТР — выбраны на агульнай сходцы рамеснікаў кіраўнік цэха

ЧАЦВЯРЫК — даўняя мера сыпкіх рэчываў (26, 25 л) і вадкасці (3,08 л)

ЧЫНШ — грашовы падатак, які прыгонныя сяляне ўносілі замест адбыцця паншчыны

ШТОФ — посуд ёмістасцю 1,2299 л, а таксама бутэлька з белага або каляровага шкла прысадзістай кубападобнай формы

ШЫНОК (ням. schenken — наліваць) — карчма для бяднейшай часткі насельніцтва, размешчаная на першым паверсе жылога будынка або ў адным з пакояў невялікага дома з уваходам прама з вуліцы. Часта карчма, аўстэрыя і шынок ужываліся як сінонімы

ЛІТАРАТУРА

- Абызов В. И., Брок Г. ГДР: Будни и праздники. М., 1984.
- АВАК // Собр. ист. актов: В 39 т. Вильна, 1865. Т. 1; 1872. Т. 6; 1874. Т. 7; 1878. Т. 9; 1886. Т. 13.
- АЗР // Собр. ист. актов: В 5 т. СПб., 1848. Т. 2; 1848. Т. 3.
- АЮЗР // Собр. ист. актов: В 15 т. СПб., 1863. Т. 1.
- Архиважное дело // Коммунист. 1985. № 12.
- Башкевич Н. О разведении хмеля в Западной России // Журн. сел. хоз-ва и овцеводства. 1850. № 9.
- БелСЭ. Минск, 1974. Т. 10; 1975. Т. 8.
- Біблейскія кнігі пачатку XVII ст. (рукапіс) // Дзярж. Публ. 6-ка імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына ў Ленінградзе. Ф. 1. 2.
- «Библиа руска», выдання Ф. Скарыны 1516—1519 гг. Кніга лічбаў. 166.
- Большая энциклопедия / Под ред. С. Н. Южакова. СПб., б. г. Т. 2, 5.
- Брайнт А. Т. Зулусский народ до прихода европейцев. М., 1953.
- Брашинский И. Б. Сокровища скифских царей: Поиски и находки. М., 1967.
- Буганов В. И. Ложь о «пьяной Руси» // Политинформатор и агитатор. 1985. № 16.
- Вераніцын К. Два д'яблы // Літ. і мастацтва. 1986. 6 чэрв.
- Гаркави А. Я. Известия мусульманских писателей о славянах и русских. СПб., 1870.
- Герберштейн С. Записки о московитских делах // Россия XV—XVII вв. глазами иностранцев. Л., 1986.
- Герцен А. И. Смерть или косушку! // Собр. соч.: В 30 т. М., 1958. Т. 14.
- Гильом де Рубрук. Путешествие в восточные стра-

ны // Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука. М., 1957.

Гісторыя аб Атыле (каля 1580 г.)// Сб. отд-ния рус. яз. и словесности. СПб., 1888. Т. 44.

Гісторыя Беларускай ССР: У 5 т. Мінск, 1972. Т. 1.

Голосенко И. А. «Русское пьянство»: Мифы и реальность // Социологические исследования. 1986. № 3.

Горбачев М. С. Настойчиво двигаться вперед. М., 1985.

Грицкевич А. П. Частновладельческие города Белоруссии в XVI—XVIII вв.: Социально-экономическое исследование истории городов. Минск, 1975.

Гурков В. С., Терехин С. Ф. Бортничество в Белоруссии. Минск, 1980.

Гурков В. С., Терехин С. Ф. Занятие издревле благородное. Минск, 1987.

Грыцкевіч В., Мальдзіс А. Шляхі вялі прыз Беларускай. Мінск, 1980.

Добролюбов Н. А. Собр. соч.: В 9 т. М.; Л., 1962. Т. 5.

Довгяло Д. И. Лепель: Хроника минувшей жизни. Витебск, 1905.

Довнар-Запольский М. В. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. Киев, 1901. Т. 1.

Довнар-Запольский М. В. Исследования и статьи. Киев, 1909. Т. 1.

Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей // Вестн. древней истории. М., 1941. № 1.

Живописная Россия / Под ред. П. П. Семенова. СПб.; М., 1882. Т. 3.

Зайцаў М. М. Барацьба беларускага сялянства супраць водкупаў напярэдадні рэформы 1861 г.// Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1984. № 3.

Зборнік павучэнняў пачатку XVII ст.: Рукапіс // Цэнтр. б-ка АН ЛітССР. РКФ — 261.

Звяруга Я. Г. Древний Волковыск. Минск, 1975.

Зимин А. А. Россия на пороге нового времени. М., 1972.

Инвентари магнатских владений Белоруссии XVII—XVIII вв.: Владение Сморгонь. Минск, 1977.

Исаенко В. Ф. Неолит Припятского Полесья. Минск, 1976.

ИЮМ // Собр. ист. актов: В 32 вып. Витебск, 1877. Вып. 8; 1878. Вып. 9; 1894. Вып. 25.

Қабашнікаў К. П., Фядосік А. С. Беларускі народ аб рэлігіі. Мінск, 1960.

Қарамзін Н. М. История государства Российского: В 12 т. М., 1903. Т. 7.

Қлейн Б. С. «Сила на добро» // Неман. 1987. № 3.

Қлючевский В. О. Сочинения. В 8 т. М., 1958. Т. 4.

Қолас Я. Сымон-музыка // 36. тв.: У 14 т. Мінск. 1974. Т. 6.

Қонтарини А. Рассказ о путешествии в Москву в 1476—1477 гг. // Россия XV—XVII вв. глазами иностранцев. Л., 1986.

Қозловский П. Г. Крестьяне Белоруссии во второй половине XVII—XVIII в.: По материалам магнатских вотчин. Минск, 1969.

Қопынский З. Ю. Экономическое развитие городов Белоруссии: XVI—XVII вв. Минск, 1966.

Қопынский З. Ю. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI—первой половине XVII в. Минск, 1975.

Қорзун Э. С. Гольшаны. Минск, 1987.

Қоробушкина Т. Н. Земледелие на территории Белоруссии в X—XIII вв. Минск, 1979.

Қостомаров Н. И. Последние годы Речи Посполитой. СПб., 1870.

Лебедев Г. С. Эпоха викингов в Северной Европе. Л., 1985.

Лексиконъ славеноросский именъ толъкованіе, Всечестным отцемъ Кір Памвою Берындою... згромажденый. Куцеін, 1653.

Липс Ю. Происхождение вещей. М., 1954.

Литовская метрика: Книга записей // Рус. ист. б-ка. СПб., 1910. Т. 27.

Лысенко П. Ф. Берестье. Минск, 1985.

Лысенко П. Ф. Города Туровской земли. Минск, 1974.

Любавский М. К. Очерки истории литовско-русского государства. М., 1910.

Людзей слухай, а свой розум май: Беларускія народныя бытавыя казкі. Мінск, 1980.

Мальдзіс А. І. Беларусь у лютэрку мемуарнай літаратуры XVIII стагоддзя. Мінск, 1982.

Мальцев А. Н. Россия и Белоруссия в середине XVII века. М., 1974.

- Мара́ш Я. Н. Очерки истории экспансии католической церкви в Белоруссии XVIII века. Минск, 1974.
- Маржерет Ж. Состояние Российской империи и великого княжества Московии // Россия XV—XVII вв. глазами иностранцев. Л., 1986.
- Марко Поло. Книга. М., 1956.
- Мелешко В. И. Очерки аграрной истории Восточной Белоруссии: Вторая половина XVII—XVIII в. Минск, 1975.
- Миронов Б. Н. Историк и социология. Л., 1984.
- Мицкевич А. Пан Тадэвуш / Пер. з пол. Я. Семяжона. Минск, 1985.
- Олеарий А. Описание путешествия в Московию // Россия XV—XVII вв. глазами иностранцев. Л., 1986.
- О мерах к истреблению пьянства в народе в Могилевской губернии // Прибавления к церковным ведомостям святейшего синода. СПб., 1890.
- Опасная государственность // В борьбе за трезвость. 1912. № 2—3.
- Пелях М. Рассказы о вине. Кишинев, 1979.
- Полторацкий А., Швыряев В. Знак и действительность. М., 1970.
- Прамова Івана Мялешкі // Хрэстаматыя па старажытнай беларус. літ. Мінск, 1959.
- Прозоровский Д. И. О родстве св. Владимира по матери // Зап. имп. Акад. наук. СПб., 1864. Т. 5. Кн. 1.
- Прыжов И. Г. История кабаков в России в связи с историей русского народа. СПб., 1868.
- ПСЗ РИ I. Т. 37. № 28533.
- ПСРЛ. М., 1962. Т. 1, 2.
- ПСРЛ. М., 1975. Т. 32.
- Розов С. А. Очерки по истории отечественного пчеловодства. Рязань, 1972.
- Романов Е. Р. Белорусский сборник. Вильна, 1912. Вып. 8.
- Россия / Под ред. В. П. Семенова. СПб., 1905. Т. 9.
- Русский дневник. СПб., 1859. № 74.
- Рыбаков Б. А. Древняя Русь. М., 1963.
- Сведения о питейных сборах в России. СПб., 1860.
- Ч. 3.
- СДГВ. Вильна, 1848.
- Севергин В. М. Записки путешествия по западным провинциям Российского государства, или минералогические, хозяйственные и другие примечания, учиненные во время проезда через оные в 1802 году... СПб., 1803.

Сикорский И. А. О влиянии спиртных напитков. Киев, 1899.

Скрынников Р. Г. Россия накануне «Смутного времени». М., 1981.

Соудь Ярославль Володимирица Правда Роуская // Хрестоматия по рус. истории / Сост. М. Коваленский. М., 1922. Т. 1. Вып. 2.

Статут Великого княжества Литовского 1566 // Временник Московского о-ва истории и древностей российских. М., 1855. Кн. 23.

Статут Великого княжества Литовского 1588 года. Б. м., б. г.

Терещенко А. Быт русского народа. СПб., 1848. Ч. 1.

Терехин С. Ф. Охота в Белоруссии. Минск, 1980.

Тун А. Экономическое состояние крестьянского населения в Белоруссии (в уездах Вилейском и Дисненском Виленской губернии) // Тр. комиссии по исследованию кустарной пром-сти в России. СПб., 1880. Вып. V. Отд. 4.

Углов Ф. Г. В плену иллюзий. М., 1985.

Улащик Н. Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии. М., 1965.

Федосик В. А. В сладкогласии песенной литургии. Минск, 1985.

Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы. Мінск, 1962. Ч. 2.

ЦДГА БССР у Мінску, ф. 299, воп. 1, спр. 506, 516; ф. 517, воп. 1, спр. 6; ф. 1430, воп. 1, спр. 30022; ф. 1342, воп. 1, спр. 1; ф. 3213, воп. 1, спр. 167.

ЦДГА БССР у Гродна, ф. 1, воп. 13, спр. 1042.

ЦДГАЛ, ф. 1281, воп. 4, спр. 67.

Церашчатава В. В. Беларуская кніжная графіка: 1917—1941 гг. Мінск, 1978.

Церковные ведомости, издаваемые при святейшем правительствующем синоде. СПб., 1890.

Цярохін С. Ф. Па вусах цякло, а ў роце не было // Літ. і мастацтва. 1985. 26 ліп.

Цярохін С. Ф. Мядовы бунт. Мінск, 1987.

Чарняўскі М. М. З глыбінь тысячагоддзяў. Мінск, 1978.

Членов А. М. По следам Добрыни. М., 1986.

Шилов А. К. К вопросу о способах борьбы с пьянством. СПб., 1912.

Штыхов Г. В. Древний Полоцк: IX—XIII вв. Минск, 1975.

- Шурц Г. История первобытной культуры. М., 1923. Вып. 1.
- Эремич И. Очерки Белорусского Полесья. Вильна, 1868.
- Этимологический словарь русского языка / Под общ. ред. Н. М. Шанского. М., 1968. Т. 1. Вып. 3; 1963. Т. 1. Вып. 1.
- Юхо И. А. Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. Минск, 1978.
- Яніцкая М. М. Беларускае мастацкае шкло: XVI—XVIII стст. Мінск, 1977.
- Яніцкая М. М. Вытокі шкларобства Беларусі. Мінск, 1980.
- Baranowski B. Polska karczma. Wrocław, 1979.
- Czasy Saskie. Wybor źródeł. Kraków, 1928.
- Draper D. W. History of the intellectual development of Europe. 1868. Т. 1.
- Gloger Z. Encyklopedia staropolska ilustrowana. Warszawa, 1978. Т. 2, 4.
- Joanis Boemi. De gentium moribus. Basileae, 1538. Lit. 3. Cap. 7. P. 81.
- Kolberg O. Dzieła wszystkie. Białoruś—Polesie. Wrocław; Poznań, 1961. Т. 52.
- Kotowicz A. Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Awgusta III. Poznań, 1841. Т. 3.
- Pietkiewicz Cz. Kultura duchowa Polesia Rzeczyckiego: Materiały etnograficzne. Warszawa, 1938.
- Ziemiański albo gospodarz inflancki. Słuck, 1673.

СПІС СКАРАЧЭННЯЎ

- АВАК — Акты, издаваемыя Віленскай археографічнай камісіяй
- АЗР — Акты, относящіяся к истории Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. СПб.
- АЮЗР — Акты, относящіяся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. СПб.
- БелСЭ — Беларуская Савецкая Энцыклапедыя ў 12 тамах. Мінск
- ИЮМ — Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. Витебск
- ПСЗ РИ I — Полное собрание законов Российской империи (першае)
- ПСРЛ — Полное собрание русских летописей. Москва
- СДГВ — Собрание древних грамот и актов городов Вильны, Ковна, Трока. Вильна
- ЦДГА БССР у Мінску — Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў БССР. Мінск
- ЦДГА БССР у Гродна — Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў БССР. Гродна

ЗМЕСТ

Паданні сівой даўніны	4
Як пілі нашы продкі	32
Прававыя аспекты п'янства	69
Сацыяльныя карані п'янства	90
Антыалкагольны бунт	125
Слоўнік устарэлых і малазразумелых слоў, якія сустракаюцца ў тэксце	148
Літаратура	153
Спіс скарачэнняў	159

Научно-популярное издание
ТЕРЕХИН СТАНИСЛАВ ФЕДОРОВИЧ
В ФОКУСЕ КОНКРЕТНОГО ФАКТА
Правда и ложь о хмельных напитках
Минск, издательство «Наука и техника»
На белорусском языке

Навукова-папулярнае выданне
ЦЯРОХІН СТАНІСЛАЎ ФЕДАРАВІЧ
У ФОКУСЕ КАНКРЭТНАГА ФАКТА
Праўда і мана пра ап'яняльныя напіткі

Загадчык рэдакцыі *Л. І. Пятрова*. Рэдактар *В. І. Марціновіч*.
Мастак *Д. М. Сурыновіч*. Мастацкі рэдактар *В. А. Жахавец*.
Тэхнічны рэдактар *Т. В. Лецъен*. Карэктар *М. А. Вячорка*.

ІБ № 3036

Друкуецца па пастанове РВС АН БССР. Здадзена ў набор 16.11.87. Падпісана ў друк 13.01.88. АТ 13504. Фармат 70×90^{1/32}. Папера друк. № 2. Гарнітура літаратурная. Высокі друк. Ум. друк. арк. 5,85. Ум. фарб.-адб. 6,0. Ул.-выд. арк. 6,25. Тыраж 10 000 экз. Зак. № 1875. Цана 30 к. Выдавецтва «Навука і тэхніка» Акадэміі навук БССР і Дзяржаўнага камітэта БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. 220600. Мінск, Ленінскі праспект, 68. Друкарня імя Францыска Скарыны выдавецтва «Навука і тэхніка». 220600. Мінск, Ленінскі праспект. 68.

30 к.